6

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

1990

YU ISSN 0350–4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Svevlad Slamnig
Godina izdavanja i tiskanja 1990.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana, osim subote, od 11 do 13 sati.

Polugodišnja pretplata 90,00 dinara.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:
30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 30,00 dinara.
Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:
30101-620-16
2424091010

Tisak: GP »Tipografija« Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Hrvatske, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 6 ZAGREB, studeni – prosinac 1990. GOD. XXIII

Radovan GRGEC

Uz rub (73)

Iako je za kršćane Uskrs veći blagdan od Božića, Božić u našoj civilizaciji dolazi nekako više do izražaja. Možda zbog komercijalizirane »ambalaže« u koju ga je ta civilizacija umotala, možda zbog blistava dekora s anđelima i pahuljicama, zbog darova i blagdanske trpeze? Sve je to vrlo privlačno za bogate i dobrostojeće ljude a pogotovo za njihovu djecu, ali i siromašniji nastoje taj dan proslaviti na sličan način. Ima ih, međutim, kojima to ne uspijeva ni uz najbolju volju i kojima su hladnoća, glad i bijeda i na Božić nerazdruživi suputnici.

Moramo znati da se božićna poruka Isusa Krista, koji se rodio u štali kao malo, nemoćno i siromašno dijete, ne može odvojiti od poruke o socijalnoj pravdi i preferencijalnoj opciji za siromašne, malene i nemoćne. Upravo na Božić valja, uz poruke mira, tu opciju posebno isticati kao trajno opredjeljenje Crkve, kao opredjeljenje Onoga koji »uzdiže ponizne i raspršuje ohole«. Marijin »Magnificat« odzvanja u ušima naraštaja kao himna kršćanske civilizacije ljubavi, dok se svijet klanja silnicima i bogatima, koji svoje uspjehe, pobjede i moć postižu i uvećavaju na račun nemoćnika, gubitnika i siromaha.

Logika društva, utemeljenog na gomilanju moći, bogatstva i »uspješnosti«, direktno je oprečna logici evanđeoskog paradoksa Blaženstava, po kojoj krotki i ponizni, siromašni i mirotvorci »nasljeđuju zemlju«, a moćnici nestaju u trenu s njezina lica.

Ipak, kršćanin ne bi smio prihvatiti »ovozemaljske« nepravde i nasilja kao nešto normalno, ne bi smio vjerovati u to kako se afirmacijom »self-interesta«

i »zbrajanjem« individualnih blagostanja postiže i opće blagostanje, vjerovati da su nezaposleni, marginalizirani i diskriminirani »normalni« produkt civilizacije progresa u društvu proizvođača i potrošača, vjerovati u slogan »good ethics-good bussines«. Protiv nepravde i nasilja valja se boriti riječju i djelom.

Vidimo kako se u posljednje vrijeme u svijetu i kod nas sve više pojavljuju moćnici i silnici koji po vlastitom ćefu nastoje promijeniti geopolitičku situaciju i geografske karte pojedinih zemalja. *Saddam Hussein* sigurno je jedan od takvih premda ni mnogi njegovi »komšije« nisu ništa bolji.

I Hrvatskom je prošao val nasilja i drumskog razbojništva. Svejedno nam je jesu li inspiratori toga scenarija u Hrvatskoj ili izvan nje, zovu li se oni *Milošević* ili *Šešelj, Drašković* ili *Raškovića, Mikelić* ili *Babić*. Znamo da je ugrožena Hrvatska u cjelini. Uostalom, Hrvati su u Jugoslaviji, bila ona karađorđevićevska ili komunistička, uvijek bili ugroženi i diskriminirani. Bilo kako bilo, Hrvatska se, upravo kad se na horizontu javlja sloboda i demokracija, našla suočena s nasiljem i nepravdom. Sa zebnjom u srcu čekamo daljnji razvoj situacije.

* * *

Mi kršćani, u ovo adventsko i božićno vrijeme, očekujemo Onoga koji dolazi kao nada malenih i nemoćnih. Od Betlehema do Kalvarije živio je kao siromah i patnik. Ostao je znak Božje pobjede nad jakošću i mudrošću ovoga svijeta, nada poniznih i poniženih, skrušenih i skršenih.

Ne treba se previše čuditi što su ga toliki, poput *Aleksandra Bloka,* istaknuli kao predvodnika Revolucije i borca za socijalnu pravdu i što su pokušali evanđeosku poruku protumačiti kao poziv na brže i djelotvornije ostvarenje te pravde na ovom svijetu, pa makar i s oružjem u ruci. Ipak, nikakva interpretacija evanđeoske poruke u tom smislu ne zvuči uvjerljivo onima koji znaju da se ovdje na zemlji ne postiže potpuna pravda i da su Blaženstva iz Govora na gori u prvom redu poziv na ljubav i nenasilje. Katolički teolozi pokušavaju i danas s raznih strana osvijetliti osnovne misli tzv. teologije oslobođenja, ističući njezine pozitivne i negativne značajke.

Očekujući spas i oslobođenje u Mesiji, koji je već došao i čiji ponovni dolazak iščekujemo, moramo biti miroljubivi i strpljivi, ali se već i ovdje moramo, kao sinovi svojega naroda i obitelji, kao ljudi i kao kršćani, boriti za pravdu i za ravnopravnost onih koji su nam najbliži, za pravdu i ravnopravnost diskriminiranih i marginaliziranih. Valja priznati da je marginalizacija i diskriminacija gubitnika, siromašnih i »nerazvijenih« često povezana s provođenjem planova tržišne ekonomije i privrednog rasta. Stoga je i *Ivan Pavao II.* nedavno u Ruandi, za vrijeme svoje afričke turneje, govorio kako se

valja hrabro konfrontirati s proturječjima privrednog rasta, progresa i blagostanja.

Bez obzira na povlaštenu manjinu, čovječanstvo prolazi kroz teške ekonomske i političke krize i nevolje, kojih se neće osloboditi prvenstveno političkom ekonomijom ili ekonomskom politikom, nego etičkom ekonomijom ili ekonomskom etikom (i to ne onom s etiketom »good ethics – good bussines«), premda danas kapitalistički ili demokratski liberalizam kao ideologiju prihvaćaju i mnogi vjernici na Zapadu. Na primjer, *Michael Novak* pokušava dokazati kako je kapitalizam i te kako spojiv s naukom Crkve u svom djelu »The Spirit of Democratic Capitalism«, koje se nedavno pojavilo na francuskom upravo pod naslovom »Une éthique économique«. Među pristašama te ideologije ističu se tzv. *yuppies* (Young Urban Professionals), uspješni poslovni ljudi s najviše dvoje djece u obitelji gdje muž i žena, svako u svom zaposlenju, »mlate pare« i misle kako njihov »liberalni kapitalizam« (čitaj: buržujski hedonizam) može donijeti blagostanje velikom dijelu čovječanstva pa čak i ispraviti velike socijalne nepravde i nejednakosti, npr. nerazvijenost naroda Južne Amerike ili južnoafrički »apartheid«.

Uoči proslave 100. obljetnice objavljivanja enciklike *Lava XIII.* »Rerum novarum« podsjetimo se koliko je Crkva već krajem prošlog stoljeća vodila računa o socijalnoj nauci i ekonomiji u novonastaloj situaciji. Budući da se danas neki još uvijek »stide« izraza »kršćanska socijalna nauka«, kao i izraza »kršćanska književnost« (respektirajući autonomiju svjetovnih ili vremenitih vrednota), možemo govoriti o socijalnoj nauci i ekonomiji kršćanskog nadahnuća ili usmjerenja. Glavne karakteristike takve socijalne i ekonomske etike jesu preferencijalna opcija za siromašne i univerzalna solidarnost u raspodjeli dobara. Kršćani ne smiju misliti samo na profit i »uspješnost« vlastitih ekonomskih pothvata, nego moraju misliti i na druge i, ako je to potrebno, odricati se u njihovu korist suvišnih bogatstava, tj. suvišnih apetita i potreba, kako bi već ovdje mogli ostvariti pravdu i slobodu djece Božje. U tom je smislu malo betlehemsko Dijete velika poruka za čovječanstvo.

U vremenu u kojem je zapadna civilizacija prožeta sve više mentalitetom indiferentizma, individualizma i konzumizma, dok totalitarne ideologije gube tlo pod nogama, kršćani ostaju zapravo jedini nosioci poruke univerzalizma i solidarnosti. Božićna poruka univerzalne ljubavi, pravde i mira upućena je svima a naročito onima koji su »siromašni« u evanđeoskom smislu te riječi. Takvi lakše mogu shvatiti da nema humane ekonomije i politike bez etike i morala (usp. djelo *Valentina Živkovića* »Politika bez morala«).

Iako je božićna poruka uvijek nailazila na razumijevanje ljudi dobre volje, nailazila je i na otpor i nerazumijevanje nasilnih i pohlepnih kojima je »imati« a ne »biti« životni cilj i vrhovna vrijednost. Bezdušnici i bezbožnici sviju

razdoblja povijesti progonili su one koji su obilježeni »krvlju Janjeta«. Tako je to i danas.

I u našem vremenu Crkva u svijetu i u Hrvatskoj proživljava teške trenutke, suočujući se s proturječjima suvremene civilizacije, ali i s napadajima pristaša preživjelih ideologija. I u toj situaciji ona treba da ostane vjerna božićnoj poruci, koja je i danas, kao i prije dva tisućljeća, ista: to je poruka mira, pravde i ljubavi.

Sretan Božić i Novu godinu

želi od srca svima

HKD sv. Jeronima — sv. Ćirila i Metoda

Rajmund KUPAREO

Ekstaza prirode u svetoj noći

»cuius vultum desiderat universa terra«
(Za njegovim licem čezne sva zemlja)
I. Večernja na Božić

Nemojte lomiti noćas samotne hridine gora,
Ni smjelo gaziti travu stazama rosnih dolina;
Nemojte kidati noćas iglaste grančice bora,
Ni radom mučiti teškim umorna pluća živina;
Nemojte grabiti noćas vodu iz rijeka i mora!

Jer Božjom špiljom su noćas postale hridine brijega,
I rosna trava sva je za Njegove mekane jasle;
I svaki dašak živina samo je, samo za Njega,
I sve su grane za ogrjev Njegovih ručica rasle;
Za Njegovu kupelj je svaka kapljica vode i snijega.

Rijeke i hridine noćas rast će ko životne klice,
A tihe trave i šume bijele će motriti čete,
I radost božićnu svud će pričat živine i ptice:
Samo ih nemojte budit svu noć iz ekstaze svete,
Jer noćas sva zemlja gleda Njegovo božansko lice.

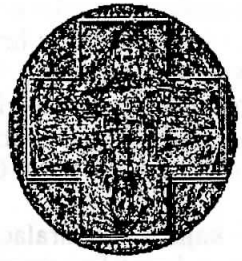

Stjepan Krčmar

(1920 – 1990)

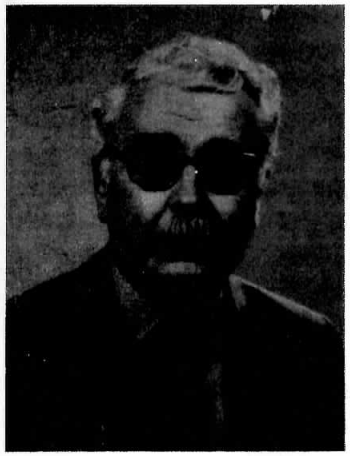

U Zagrebu je 22. rujna u sedamdesetoj godini života umro jedan od najpoznatijih hrvatskih katoličkih laika i književnika, prof. Stjepan Krčmar, dugogodišnji član, urednik i upravitelj HKD sv. Ćirila i Metoda – Društva sv. Jeronima. Sprovod su na Mirogoju 25. rujna vodili franjevci konventualci sa župnikom sv. Antuna Padovanskog, o. Ivanom Radeljakom, a pjevali su đaci klasične gimnazije na Šalati gdje je pokojnik bio dugogodišnji profesor. Od dragoga pokojnika oprostili su se u ime HKD-a prof. Radovan Grgec i u ime gimnazije o. Vladimir Vlašić.

Stjepan Krčmar rodio se 23. listopada 1920. u Virju, gdje je i završio osnovnu školu. Maturirao je u Koprivnici a diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je prije toga apsolvirao na Pravnom fakultetu. Službovao je u Virovitici i Našicama. Tu je bio i direktor gimnazije, a zatim je došao s obitelji u Zagreb. Od 1963. profesor je na gimnaziji na Šalati, gdje predaje psihologiju, logiku i povijest. Pokoljenja hrvatskih intelektualaca i svećenika koje je tu obrazovao i odgajao sjećat će ga se kao vrsna profesora i stručnjaka.

Kao srednjokoškolac uključio se u rad u katoličkom pokretu. Već tada su ga drugovi i prijatelji cijenili zbog njegove čestitosti, skromnosti i razboritosti. Te su ga vrline resile i na odgovornim položajima i dužnostima, koje je vršio uvijek požrtvovno i savjesno.

U HKD-u sv. Jeronima, današnjem Društvu sv. Ćirila i Metoda, počeo je surađivati u tjedniku »Obitelj« prije pedeset godina. U to vrijeme, pod krovom jeronimske kuće, čija je denacionalizacija nedavno zatražena, uz naš najbolji tjednik, jedini dnevnik i tiskaru, okupio se cvijet hrvatskih katoličkih vjernika. Glavni i odgovorni urednik revije »Marulić« bio je prof. Krčmar od njezina osnutka 1968. do 1976. Nakon odlaska prof. Perinića u mirovinu postao je upravitelj Društva, na kojemu je položaju ostao do svojeg umirovljenja 1980. Valja istaknuti i njegov odgovorni i savjesni rad u Ćirilometodskoj knjižari na Kaptolu.

S. Krčmar bio je autentični književni stvaralac, i vjerujemo da će njegovo stvaralaštvo ostaviti trajan trag u hrvatskoj suvremenoj književnosti. Prije dolaska u Društvo objavio je knjige »Kriške života« (1945) i »Susret na pragu«

(1966). God. 1968. u HKD-u izlazi možda njegova najsnažnija knjiga novela »U zrcalu«, koja se odlikuje dubokim psihološkim poniranjem u podsvijest te dugim monolozima struje svijesti, koji nisu baš čitljivi za publiku željnu razonode, ali su glavne karakteristike moderne europske proze od Joyceovih i Proustovih vremena. Nakon toga izlaze i knjige »Smrt koja nas ne zaobilazi« (1972), »Starinska ura« (1978) i »Glineni pijetao« (1984), i konačno u izdanju HKD-a s predgovorom Božidara Petrača i njegovo posthumno djelo »Opiranje«, koje je i svojevrsni Krčmarov protest protiv nevolja i patnji što ih je sa sobom donijelo jednoumlje na našem tlu.

Tri novele S. Krčmara, koji je bio poznati esperantist, prevedene su na esperanto od Josipa Velebita i objavljene u posebnoj knjizi. Pisao je i pjesme i povijesne rasprave. Pretprošle godine izašla je u Švicarskoj, prevedena na njemački, njegova rasprava o banu Jelačiću. O svestranom Krčmarovu spisateljskom radu pisali su brojni kritičari, kao npr. S. Slamnig, E. Čolaković, I. Balentović, J. Velebit, A. Đarmati, M. Validžić, Mara Švel-Gamiršek, K. Križanić, V. Vučetić, A. Šimunić itd.

Stjepan Krčmar, kao rodoljub, katolički laik, književnik, profesor i otac obitelji, zadužio je životom i djelovanjem ne samo svoje najbliže nego i Crkvu i Hrvatsku, a naročito svoje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda i svoju Podravinu, kojima je ostao vjeran do kraja života. Bio je tih čovjek, bez velikih riječi, koji se nije volio isticati, pa mnogi nisu ni primjećivali vrijednost njegova rada i njegove svestrane sposobnosti. Budući da zbog šutljivosti i povučenosti često nije mogao, kao neki drugi, naći oduška u bujici riječi, rane što mu ih je katkada zadavalo nerazumijevanje okoline ulazile su mu u srce dublje i ostajale tu dulje. Njegovo patničko, vjerno i strpljivo srce prestalo je kucati nakon dva-tri infarkta.

Ipak se u tom tihom i skromnom čovjeku krila velika energija. Iza njega je ostao plodan život, ispunjen disciplinom i marljivim radom, ostala su djela trajne vrijednosti, ostala je obitelj koju je toliko ljubio. Ostala je na vidiku sloboda za kojom je čeznuo i za koju se borio. Domovina i Crkva zahvalne su mu za sve što je za njih učinio. Gospodin, u kojega je vjerovao, neka mu bude vječna nagrada!

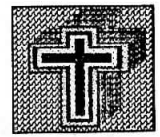

Mile MAGLIĆ

Zapisi iz emigracije (I.)

»Lako je vijati zastave oduševljenja u slobodi, no pravo je rodoljublje ne zatajiti naroda u poniženju, nego podmetnuti svoja leđa u jaram teški koji nose hrvatski milijuni...«

Sve je počelo onog krvavog proljeća 1945, kada se ljudska lavina kotrljala slovenskim cestama. Hrvatska je bila u samrtnom grču. Vojska i civili kretali su prema Zapadu. Rat je bio pri kraju, — za neke je već i završio. Trebalo je spašavati živote, kad već nismo mogli sačuvati državu. Ceste su bile zakrcane seljačkim kolima, vojnim kamionima i tisućama pješaka. Išlo se polako kao da se nikome nije žurilo. Titovi partizani bili su za petama. Hijene su čekale svoj plijen.

Konačno je na Bleiburgu pala kocka. Englezi su na lukav način nagovorili Hrvate da predaju oružje. Ono što je slijedilo zove se »Bleiburška tragedija«, o kojoj je u zadnje vrijeme dosta napisano. Najveća tajna drugog svjetskog rata izašla je na vidjelo zahvaljujući potomku velikog ruskog pisca Tolstoja. Zločin veći od poljskog Katyna. O tome će hrvatski i slovenski povjesničari zabilježiti najkrvaviju dramu suvremene povijesti. Samo japanska Hirošima nadmašuje hrvatsku tragediju po svojoj jezovitosti, ali ne i po broju poginulih. Hrvatski životi bili su bezvrijedna novčanica na »ratnoj burzi«. No, rat je prestao za sve zaraćene strane, — osim za pobjednike iz balkanskih gudura. Njihovo vrijeme je došlo. Opijeni pobjedom zapadnih saveznika, pod čijim okriljem su bili tokom rata, iživljavali su se nad svojim žrtvama. Nema ratnih zarobljenika! Postoje samo ratni zločinci. Klalo se i ubijalo sa sudom i bez suda u najviše slučajeva. Svi su bili krivi, i djeca i starci. Nema milosti ni za koga. Pune su jame i bezdani mrtvim tjelesima. Bacaju se trupla u ponore, a tenkovske jarke se zatrpava mrtvim hrvatskim vojnicima. Kao da je nastupio Sudnji dan.

Nekim čudom jedan manji dio bjegunaca ipak je uspio prebjeći u Austriju. Među njima i pisac ovih redaka. Englezi su ih smjestili u izbjegličke logore, kojih je bilo gotovo u svakom austrijskom mjestu. Neki su prebačeni u Italiju, gdje su također smješteni u logore za izbjeglice.

* * *

Usred austrijskog grada Klagenfurta u Koruškoj stoji velika zgradurina, poznata pod imenom »Jezuitenkaserne«. To je nekoć bio isusovački samostan,

koji je Hitler pretvorio u vojarnu. Pročelje zgrade bilo je pogođeno bombom američkih ili engleskih zrakoplova, pa je ulaz izgledao jezovito, kao ruševina.

Tu su engleske vojne vlasti otvorile prihvatni logor za tisuće i tisuće izbjeglica iz zemalja Istočne Europe. Hrvati su zaposleni kao radna skupina, koja se brinula za red i čistoću u logoru. Plaća je bila malo bolja hrana nego ostalim logorašima. Zapravo, Hrvati su s dopuštenjem logorskog zapovjednika otvorili svoju »hrvatsku kuhinju«.

U vrlo kratkom vremenu logor je bio prepun izbjeglica iz svih europskih zemalja koje su bile pogođene ishodom drugog svjetskog rata. Dapače, bilo ih je i iz prekomorskih zemalja. Jednoga dana pojavila se skupina nižih diplomatskih činovnika Japana, koji su se iz Berlina vraćali u svoju domovinu. Još zanimljiviji su bili srpski svećenici, koji su bili u pratnji srpskog patrijarha Varnave (ako sam točno zapamtio ime?) i vraćali se u Beograd, jer je Tito osobno garantirao da se patrijarhu neće ništa dogoditi. Patrijarh je imao oko vrata zlatni lanac s velikim križem, na kojem je pisalo: Jednom od stotine prijatelja Vel. Britanije. Netko iz patrijarhove pratnje nas je uvjeravao da takvih križeva postoji točno stotinu, ni više ni manje. Znači srpski patrijarh je jedan od te stotine izabranih.

Jednom zgodom kroz logor je prošla oveća skupina jugoslavenskih zarobljenika, koji su se vraćali svojim kućama iz poražene Njemačke. Pukim slučajem našao sam se u pekarni nedaleko od logora, kada je jedan mlađi čovjek iz te skupine došao u pekarnu i želio kupiti kruh. Imao je novaca, ali nije imao kartice za kruh, jer su u ono vrijeme živežne namirnice još bile pod kontrolom vojne uprave. Ja sam zamolio prodavačicu, da uzme potrošački kupon iz moje knjižice, a došljak će sam platiti za kruh. Tako je učinjeno i momak je slasno zagrizao u svježi kruh. Na moje pitanje odakle potječe, on mi reče neko manje mjesto u Srbiji. No, kada sam mu ja rekao da sam Hrvat, zamalo mi je vratio kruh. Nije mu više išao u tek. Jedva sam ga nagovorio da nastavi jesti svoj kruh, koji je on platio i uvjerio se da je moja uloga bila sasvim neznatna, iako mu prodavačica ne bi nikako mogla dati kruh bez kartice.

U susjednom izbjegličkom logoru Weidmansdorf (predgrađe Klagenfurta) najednom se pronašlo malo dijete, dječačić od neke tri godine. Odakle se stvorio nitko nije znao. Pričalo se da mu roditelji stradali kod prijelaza slovensko-austrijske granice u bijegu pred partizanima. Momčić nije znao ništa o sebi. Na upit kako se zove, odgovorio bi: — Ante Hrvat. To je sve što je znao o sebi. Nije znao ni svoje prezime ni mjesto odakle je porijeklom. Logorska bolničarka, koja je vodila ambulantu, uzela je dijete i brinula se za njega, iako je logor bio pun hrvatskih obitelji. Nenadano je stigla jugoslavenska komisija za repatrijaciju u logor i zatražila malog Antu, što je logorska uprava i učinila. Tako je mali, nepoznati Hrvat završio u nekom partizanskom domu, a mogao je biti spašen da ga je koja hrvatska majka posvojila i pomiješala sa svojom djecom.

Među nama je jedno vrijeme živio u logoru hrvatski novinar Milivoj Magdić. U mladosti je bio uvjereni komunist, ali se još prije rata razočarao u komunizmu. Nastavio je boriti se za socijalističke ideje, ali s nacionalističkih pozicija. Bio je jedan od najboljih uvodničara u zagrebačkoj »SPREMNOSTI«, listu sklonom režimu. Njegovi članci o pravu hrvatskoga naroda na svoju suverenost i danas bi bili prihvatljivi. Po cijele dane bi proveo u logoru čitajući stare novine, koje mu je nabavljao logorski liječnik, Hrvat. U šali bi nam znao reći, da su samo tri razdoblja u životu kada možete nešto za sebe naučiti: zatvor, bolnica i emigracija. On je bio prošao kroz sva tri.

Na prvi naš izbjeglički Božić došao je i Milivoj Magdić na ponoćku, koju je služio vlč. Anto Zec, tajnik sarajevskog nadbiskupa Šarića. Netko je upitao Magdića kako to da je došao na ponoćku? Milivoj Magdić se nije dao smesti tim neumjesnim pitanjem. Mirno je odgovorio: — Znate, ja sam još uvijek u duši socijalist, iako sam posve prekinuo s komunizmom, no došao sam večeras na ponoćku iz hrvatske solidarnosti. Zapanjio je sve nas svojim odgovorom.

Kasnije je Magdić ilegalno prešao u Italiju, ali u zao čas. Engleska vojna policija uhapsila ga je i predala jugoslavenskim vlastima na njihovo traženje, jer da je Milivoj Magdić »ratni zločinac«. Milivoj Magdić bio je izveden pred »narodni sud«, koji ga je osudio na smrt. Govorilo se, da je Magdić nakon pročitane smrtne osude zavikao »Živio Krist Kralj!« To suđenje Milivoju Magdiću inspiriralo je hrvatskog književnika Antuna Bonifačića, koji je napisao roman »I BIT ĆETE KAO BOGOVI«, izdan u Argentini šezdesetih godina. Tako je strašnom sudbinom završio svoj život čovjek koji je želio bolji i ljepši svijet od utopijskog marksizma i lenjinizma, umoren od svojih bivših suboraca. Nije li i Andrija Hebrang nešto slično doživio?

KNJIŽEVNE VEČERI HRVATSKOG KNJIŽEVNOG DRUŠTVA SV. JERONIMA — SV. ĆIRILA I METODA

15. XI. 1990. — Ivan Alilović: Zovkovo »Hrvatsko ime u narodnoj predaji i običajima Bosne i Hercegovine«
22. XI. 1990. — Stjepanu Krčmaru na spomen — predstavljanje njegove posljednje knjige »Opiranje«
13. XII. 1990. — Stanislav Pejković Šodan: »Valovima nikad kraja« — predstavljanje knjige
20. XII. 1990. — Komemoracija prečasnom Miletinu Juraniću

Mato MARČINKO

Ima jedna zemlja

Ima jedna zemlja
Hrvatska se zove
otvorena svima
kaj sakoga gosta
gostoljubno prima
Ima jedna zemlja
Hrvatska se zove
koja ima dušu
koja srce ima
i sakom srdcu
srdce svoje odpira
i sakog kak svoga
ona ima rada
Ima jedna zemlja
Hrvatska se zove
a prot nje se kupe pišci i konjici
s velikom vriskom oružjem zvekćući
na vojsku zovući rata namećući
stražcima su sela i pute podsjeli
gdje god su prošli svuda su palili
svuda su rušili
i krvcu prolili
odsvud se kupeći
noć ter dan varveći
Ima jedna zemlja
Hrvatska se zove
o kojoj bismo vam voljeli
bolje glase pisati
ne kako neprijatelj dohodi
i večerjem i noću
naš jazik hoteći
silom raztočiti
mutež unoseći
služeć se nevirom
Ima jedna zemlja
Hrvatska se zove
membra disiecta
zemlja rasutih udova
ne moli ona milost

pozornost vašu išće
u nevolji da je samo saslušate
zgodi li zlo se u njoj
i vama zlo će priti
Sami to dobro znate
bolje je pomoći
susidne kuće gasit
nego kad tvome domu
razorni požar priđe
Ima jedna zemlja
Hrvatska se zove
koja svakom srdcu
svoje srdce odpira
I ovu mi zemlju
Hrvatska se zove
obdaržite u miru
uzdržite u slobodi
da i u vašu hižu
ratni ne provali razor
Pogledajte k nama
dušama zabrinutim
želite li virno i mirno
u dobru i ljubavi stati
Ovi vam šaljemo glas
iz zemlje uznemirene
Hrvatska koja se zove
zlo ako se kakvo
nedajbog prigodi u nas
da se ne ispričavate
kako za prijetnju miru
i napadaj na slobodu
nikada niste čuli
nikada saznali za njih

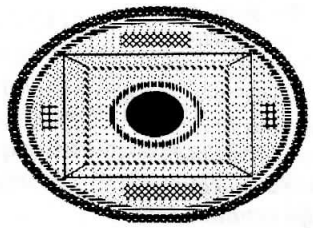

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Šutnja oko pjesnika Ante Jakšića

Šutnja nema ničeg intelektualnog, mitskog i zagonetnog u sebi. To je primitivno podilaženje neslobodi radi egoističkog i neobjektivnog postojanja.

Šutnja nepošteno i prijetvorno samu sebe smatra: pravom na mišljenje, ne vodeći računa o tome da svaki zločinac misli, da i ubojice misle, u ovom slučaju intelektualne ubojice – samo što, kako i o čemu misle.

Pitanje morala i tvoje istine šutnja zaobilazi više ili manje nesvjesnim i svjesnim bježanjem od opće, zajedničke, tvoje i moje, naše istine, bijedno zatvarajući oči pred svime što se suprotstavlja vladavini oportunizma i pseće dresiranosti.

Zanimljivo je promatrati intelektualne, umjetničke i javne šutljivce koji se ne usuđuju vidjeti svoju duhovnu pokornost i svoju kičersku slavu jer vide samo vladajuće ruke koje im pružaju pun tanjur i dobar materijalni položaj. Svi su oni velevažni, veliki, uobraženi, borbeni i napredni pisci, ali to im je samo pokrivač ispod kojeg skrivaju svoju sitnu književnost i svoju grešnu dušu. Upravo oni su šaka jada jer ih nema čim ih netko otpuhne iz književnosti, čim nisu na lancu po zadatku. Zaboravljaju da su u historiji najčešće vodili naprijed oni koji nisu šutjeli.

Nije Jakšić jedini o kome se šutjelo i šuti. Pritom ne mislim na netalentirane ili polutalentirane pjesnike koji nekritički vide sebe – slično kao i prešućivači.

Šutnja o Jakšiću dijeli se na šutnju za Jakšićeva života i na šutnju poslije njegove smrti. Kad kod Jakšića govorimo o šutnji, mislimo na institucionalnu, profesionalnu i službenu šutnju, na šutnju onih kojima su usta puna slobodnog mišljenja i objektivnosti.

Ne treba se čuditi šutnji oko Jakšića. Ona pokazuje vlastitost i snagu Jakšića, a zatim moral književnih feudalaca i slugana koji ne znaju što je to nezavisnost opredjeljenja.

* *

Za Jakšića pjesnika službeno mnogi nisu znali, a ne znaju ni danas. A oni koji su znali, nisu imali dovoljno mogućnosti ili volje da ga afirmiraju službeno.

Jakšić je živio u provinciji, izvan kruga: ja tebi, ti meni, daleko od urednika u izdavačkim kućama i časopisima. Bio je bez taktizerske prilagodljivosti uz kavu i na drugim prikladnim mjestima.

Tako kako ga je život gurnuo na periferiju, i službena književnost ga je gurnula na periferiju. Ni u životu ni u književnosti nije bio tamo gdje bi bio zapažen. Nije imao nekoga tko bi ga podupro i gurao, tko bi ga metnuo na površinu službene književnosti. Stalno u malom, provincijskom društvu kao srednjoškolski profesor, u sredini kojoj je književnost nešto lijepo ali sporedno, skroman i povučen, bio je bez sposobnosti da se nametne.

Vrijeme mu nije bilo sklono. Ono se i rukama i nogama borilo protiv čestih sadržaja njegovih pjesama, kao i protiv onih koji su ga podržavali. Ono jednostavno nije htjelo da znade za njega. Službeno je smatralo diverzantima u književnosti: i njega, i one koji su o njemu govorili, i mjesta gdje se pojavljivao. Zato je ono, preko svojih »veličina« koje su bile plaćene da paze što se dešava u svijetu poezije, budno pazilo da Jakšić ostane bez utjecaja i u književnom progonstvu.

Ne mislim da o tome ovisi vrijednost njegovih pjesama, a ne mislim ni to da će tako ostati. Dapače, vjerujem u njegovu pjesničku budućnost, jer vjerujem da se radi o dobrom pjesniku. Njegovo kršćanstvo njegovim pjesmama ne smeta. Ono u njima živi iskreno, nadahnuto i pjesnički.

* * *

Tko je Jakšića kao pjesnika odbacivao?

Odbacivali su ga oni koji se na položaje pjesničkih policajaca nisu popeli poezijom nego tuđom voljom, zbog čega nisu njegovali poeziju nego pjesnički negovor koji ne ugrožava položaje njihovih gospodara. Ako to imamo na umu, odnosno ako imamo na umu njihovu poetiku konformističke misli i jakih riječi, poetiku zamršenih i neuhvatljivih horizonata, onda nam je jasno zašto Jakšić, koji je proglašen katoličkim pjesnikom, nije bio prihvaćen. Jasno, time ja samo objašnjavam a ne odobravam Jakšićevo neprihvaćanje.

Jakšića su prešućivali oni koji su sami sebe proglašavali talentiranim i časnim pjesnicima ili piscima – i nitko u to nije smio sumnjati dok su hvalili svoje gazde, ili dok su konformizmom branili njihove položaje, iako ti položaji najčešće nisu bili ugroženi tekstovima prešućenih autora.

U igri nije bila književnost nego politička obojenost i neutralnost književnosti, u igri je bila papirnata slava i vlast na pjesničkoj vjetrometini, što se, jasno, zbog kamuflaže nije priznavalo.

* * *

Da bi se shvatilo Jakšićevo službeno prešućivanje, mora se zaviriti pod kožu vremenu i ljudima.

Jednopartijsku politiku branila je i jednopartijska književnost u kojoj nije bilo mjesta za pjesnika Antu Jakšića koji je u nadmoćnom kršćanskom duhu vidio mnoge odgonetke života.

Jednopartijski književnici ne priznaju da su u službi jednopartijske politike, ali to stvar ne mijenja. Neki čak tvrde da se ne bave politikom, da ih zanima samo umjetnost i da su za svestranu stvaralačku slobodu. No, njihovo jednopartijsko ponašanje najbolje ih opovrgava.

Njima je sve bilo jasno u čovjeku, u društvu i u prirodi, a do te jasnoće došli su pokornošću pred službenim mišljenjem koje poznaje samo ideološku i političku poslušnost. Velika nevolja bili su im domašaji radoznalosti koji su prelazili prizemne i nesvakidašnje granice, jer su vodili do otkrivačkog previranja duha koji ne priznaje postavljene ograde vladajuće ideologije i politike.

Sva pripovijedanja, raspravljanja, prenemaganja, uobražavanja, putovanja i primanja nagrada književnih čuvara postojećeg reda, nisu ništa drugo nego šminkeraj koji vrijedi toliko koliko iza njih ima vlasti i političkih lidera, protiv kojih katkada nešto kažu da bi skrili svoju ulogu, da bi spasili svoju beskompromisnu borbu za vlast u književnosti, da bi sebe uklonili s književnih stratišta koja su stvarali za druge.

Njihova je snaga bila u mogućnosti da administrativno-politički arbitriraju u književnosti, da lijepe etikete i naljepnice na sve što je izvan njihova mišljenja, da ne puštaju u javni život ono što im se ne sviđa.

Lako optužuju i lako sude jer ne priznaju širinu duha i tolerantno ponašanje.

U isto vrijeme, dok su pričali o estetici i nezavisnosti književnosti, uklanjali su iz nje svaku i svačiju nezavisnost i estetiku, osim svoje – i time su postali policajci duha koji se formalno takvima ne priznaju.

U novinama, časopisima, izdavačkim kućama i uredništvima vedre i oblače, čuvajući sebe i birokratska gledanja službenih ideologa i političara. Gdje god se odlučuje, tu su oni da provode tuđe odluke i onda kad toga nisu svjesni. Misle da su nešto, a nisu ništa jer svaki čas mogu biti odbačeni i prekriženi.

* * *

Oportunistička, poltronska, klečeća i ponizna književna praksa o pjesniku Jakšiću nije vodila računa jer joj je on smetao kao kamenčić u cipeli. Ona ga je odbacivala jer joj je to bio najlakši način da ga prešuti.

Kao pjesnik i čovjek Jakšić je bio izvan socrealističkih, klikaških i modernističkih struja u poeziji (na primjer vizuelnih i konkretističkih), bio je izvan totalitarne prakse i agresivne spolnosti, izvan čitanja riječi odostraga i gledanja a ne čitanja pjesme. Nije tražio »sivu krišku kokakole« nego gorku istinu života. Tražio je pristupačnu zajedničku misao svijeta, božansko prosvjetljenje duha i time se razlikovao od bjegunaca iz života, od psovača, zamagljivača i krivotvoritelja bitnih i važnih odrednica poezije.

Jakšićevi prešućivači zadovoljavali su se s malo metafore, malo socijalističke politike, malo političkog uvodnika iz dnevnih novina, malo psovanja i prostote – i to im je bilo dovoljno za književnu egzistenciju na vrhu, za književne zločine u svakodnevnom književnom životu. Oni su znali kako se postaje i ostaje književna zvijezda, jer su se znali oportunistički ponašati, a katkada biti i ono što nisu. A Jakšić to nije znao. Ni htio!

Od Jakšića nisu pravljeni politički procesi, ali su pravljene diskriminacije i šutnje; nije išao na robiju, ali je živio u pjesničkoj izolaciji; bilo mu je dozvoljeno da kao provincijski profesor ide na posao, da kupi novine na kiosku, da popije kavu u buffetu... Ali nije mu bilo dozvoljeno da bude javna ličnost.

* * *

A druga strana? Ona na kojoj je bio i na kojoj se smatralo da jest? Nije imala snage da ga digne u službene visine. I ona je »kriva« s Jakšićem i njegovim prijateljima za Jakšićevu pjesničku sudbinu, jer svi zajedno nisu polazili od kritičke selekcije

Jakšićevih pjesama nego od nastojanja da što više objave – pri čemu su griješili, jer su objavljivali i lošije pjesme, što je njegovim prešućivačima pomoglo da ga kao pjesnika omalovaže i zaobiđu.

Je li moguća Jakšićeva rehabilitacija, rehabilitacija njegove javnosti, a ne njegove vrijednosti? Moguća je, ali tako da netko stručan (ne s periferije) priredi kritičko i dobro opremljeno izdanje njegovih pjesama uz dobru propagandu.

Kvalitetom i nastupom njega treba nametnuti!

U današnjem pjesničkom beznađu službene poezije raznih pjesničkih uglednika (sveučilišnih profesora, moćnih urednika, političkih funkcionara i raznih uvaženih osoba) poezija Ante Jakšića znači osvježenje i snagu, bez obzira na šutnju o njoj.

Jakšić nije bio veći propagandni aranžer i menadžer svoje poezije od nje same kao što su to bili neki izvikani pjesnici. No, Jakšić kao pjesnik će ostati, a svi dovitljivci će sa svojom fizičkom smrću umrijeti i kao pjesnici.

Da li u ovom trenutku postoje intelektualne i materijalne snage i spremnost da se s Jakšićem ide u visinske valorizacije i akcije? Ne znam...

Sada je situacija takva da je bolje ne učiniti ništa nego učiniti nešto improvizirano ili loše.

Treba razbijati šutnju o pjesniku Jakšiću, smišljeno i stručno, isticanjem vrijednosti koje su jače od šutnje, vremena i prolaznosti.

To što govorimo o Jakšiću i povodom Jakšića povezano je s temom: Hrvatska književna laž od 1945. godine pa dalje ...

Keti REMETIN

Brža je rijeka

Slijediš rijeku?
Uzalud, brža je od tebe.

Zahvatiš je dlanom,
Preneseš ustima
A voda je druga.

Predahni.

Uz žuboreći
Hram tišine,
Oprat će ti
Izranjeno tijelo i sjećanja.

Blago VRANKIĆ

Plodišta

U plodištima svjetlosti
i prikupljanju
sitnih trenutaka
pritajen plamen
neka bukne
zlatom uznesenja

dok se protokom
žestine
trusi zamagljeno nebo
tka se zemno
življenje
u kušnji samoće
i varkama riječi

propinju se kamene
gromade
za ushit i uzlet

sa skrivenom suzom
u bjelini dana
sjetni dolasci
žetvu svetkuju
na sunčanom piru

u rumenilu svanuća
sivi sitni striježi
nadlijeće krovove
stare.

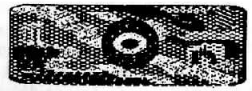

Tomislav KARAMARKO

Stari kraj

Jedan spomen
u meni usađen
ni srušen ni zasjenjen

Jedna slika
more u duši
stari sat na zidu
dunja na ormaru

Priča o ljudima i ratu
moji i naši
rađanje i umiranje
u starom kraju, u starom kraju...

Jedna slika
žuta i stara
junak s brkovima
did moj Jure

Sjećanje zanosno
bura, more, Velebit
prohujali dani
na didovim kolinima

Stara crkva
bijeli grob časni
priču kazuje
o dragom rodu, o dragom rodu...

Đuro VIDMAROVIĆ

A. G. Matoš kao svjedok hrvatske dijaspore

»Mi ga samo na pola razumijemo«
Ivo Andrić

Dijaspore u povijesti Hrvata

Hrvatski narod ulazi u red onih naroda koji su tijekom svoje povijesti doživljavali velike etničke migracije. Te migracije poprimale su u pojedinim razdobljima dramatične razmjere, pretvarajući se u dijasporu, pa čak i u etnički rasap. Ova činjenica ostavila je trag u cjelokupnoj duhovnoj nadgradnji hrvatskog naroda.

Možemo govoriti o tri dijaspore hrvatskog etnikuma.

Prva se desila u vrijeme seobe, kada je dio Hrvata napustio svoju tadašnju postojbinu poznatu u historiografiji pod nazivom Bijela Hrvatska. Nedostatak povijesnih vrela onemogućuje sagledavanje uzroka i dimenzija ove dijaspore. Hrvate koji se nisu odlučili na seobu naša historiografija ne uzima kao predmet proučavanja. Oni su nestali i iz našeg historijskog sjećanja.[1]

Druga dijaspora kulminirala je u 15. i 16. stoljeću. Tada je domovinu napustila 1/3 hrvatskog naroda.[2] Razlog ove migracije nalazi se u uspješnom turskom prodoru prema srednjoj Evropi, te u politici hrvatskih feudalaca koji preseljavaju kmetove i prebjege na svoje posjede koji su bili izvan područja ratnih operacija, kako bi osigurali radnu snagu.

Ovoj seobi potrebno je dodati i slijedeće gubitke, kako bi se u cijelosti sagledala dijaspora:

1. Turci su velik broj hrvatskog pučanstva zarobljavali i odvodili u ropstvo. Rijetki su se vraćali.
2. Znatan broj vitalnog muškog žiteljstva stradavao je u direktnim sukobima turskih i habsburških vojnih formacija.
3. Turci su u pograničnim područjima vodili politiku vjerske tolerancije, tako da

---

1. O historijskoj svijesti i historijskom sjećanju vidi:
   Andrej Mitrović: Istorijska svest, Prvi jugoslovenski simpozijum o nastavi istorije, Novi Sad, 1972.
   Sima Ćirković: Mitsko, legendarno i naučno u istorijskoj svesti, Treći program Radio-Beograda, Beograd, 1972.
   Mirko Valentić: Funkcija historijske svijesti u kolektivnoj zaštiti prava narodnih manjina, Matica iseljenički kalendar 1980, Matica iseljenika Hrvatske, Zagreb, 1980, 137-141.
   Mirjana Gross: Funkcija historije u suvremenoj društvenoj praksi, u: Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi. II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 1980, 13-20.
2. Proces depopulacije hrvatskog matičnog etničkog prostora u ovom razdoblju nije adekvatno istražen u našoj znanosti. Ukoliko uzmemo u obzir ne samo stanovništvo koje je otišlo u emigraciju, odnosno iselilo se, već i ono stanovništvo koje se islamiziralo, te poginulo tijekom brojnih i krvavih ratnih sukoba, odvedeno u tursko ropstvo bez mogućnosti povratka, tada smijemo govoriti o etničkom rasapu Hrvata. Na cjelovitu depopulaciju hrvatskih zemalja kao na realnu mogućnost upozoravao je i Hrvatski Sabor.

je dio Hrvata dobrovoljno prešao na njihovu stranu. Oni će u kasnijem razdoblju biti islamizirani i asimilirani.

4. Turski feudalni sistem nije posjedovao grubu klasnu isključivost, kao u evropskim državama. Mogućnosti napredovanja u vojnoj i političkoj hijerarhiji nisu ovisile o socijalnom porijeklu, ali je uvjet bila pripadnost islamskoj vjeroispovijesti.

Znatan dio našeg naroda prešao je na islam, naročito u Bosni. U kasnijim vremenima, kada će Turci morati napustiti naše zemlje, ovo islamizirano stanovništvo podijelit će se u dvije grupe. Jednu grupu čine oni koji su se asimilirali u turski narod. Oni će krenuti u seobu prema Carigradu i Maloj Aziji, gdje njihove potomke nalazimo još i danas kako se služe materinskim jezikom svojih predaka. Druga grupa nije bila etnički asimilirana, ali je razvila elemente potrebne za prerastanje u posebnu makrosociološku formaciju koju danas poznajemo pod etnonimom Muslimani (s velikim M).

Druga dijaspora desila se u vremenu kulturnog uspona Hrvata. Marin Franičević je ispravno sagledao dramatičnost u kojoj se našao hrvatski narod, kazavši: »Ukratko, gubitak je taj za jednu malu zemlju bio nenadoknadivo velik. (...) I pravo je čudo što se poslije tragične krbavske bitke i velikih dijaspora koje zadesiše Hrvatsku mogla i na ovom ne samo ugroženom nego i opustošenom tlu razviti bogata renesansna književnost, ali bi bilo još veće čudo da se ona razvila bez dodira sa svijetom.«[3]

Poslije druge dijaspore nastala je i književnost koja prati težak problem iseljavanja, a ujedno tada počinje društvena i kulturna povijest hrvatskih etničkih ogranaka koji danas žive u susjednim zemljama kao narodne manjine,

Treća dijaspora pogodila je Hrvate krajem 19. stoljeća. Njeni su uzroci u ekonomskoj i političkoj krizi koje su tada zadesile Hrvatsku. Tada se iselilo oko pola milijuna Hrvata u prekomorske zemlje, izazivajući ponovo osjetne demografske, etničke, političke, gospodarske i psihološke posljedice na cijelom narodnom organizmu. A. G. Matoš je bio svjedokom ove dijaspore, sagledavši ne samo njen vanjski dio, već i onaj isto tako osjetljiv i poguban: unutrašnju dijasporu. O tome je progovorio u svojim pjesmama i proznim radovima, dajući nam tako mogućnost da shvatimo težinu narodnog rasapa i izvan povijesnih dokumenata i statističkih tabela.

Mirko Rogošić je ispravno zaključio da »selidba uvjetovana ekonomskim i političkim pritiscima predstavlja najpotresnije trenutke u povijesti jednog naroda...«[4] To je osjetio i Matoš, kao i cijela plejada književnika koji su stvorili hrvatsku književnost o iseljeništvu.

Matoš i njegovi pređi

A G. Matoš je porijeklom Hrvat-Bunjevac. Djed mu je rođen u selu Kaćmaru (Katymár), gdje još i danas u tzv »Senćanskom kraju« žive obitelji s prezimenom Matoš. Baka Matoševa bila je Mađarica koja je »govorila hrvatski, ikavski, čisto kao dida, jer su još onda ista usta istom pravilnošću znala besjediti ta dva materinska

3. Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom, zbornik u izdanju Zavoda za migracije i narodnosti, Zagreb, 1978, 660.
4. Mirko Rogošić: Vidrić i hrvatsko iseljeništvo, Matica – časopis Matice iseljenika Hrvatske, god. XXXV, br. 1-2, Zagreb, siječnj/veljača 1985, 18-20.

jezika« – kako piše Matoš u svojoj nedovršenoj »Autobiografiji«. Kao gimnazijalac je s djedom posjećivao rodbinu u Kaćmaru.

Prema M. Žeželju »rod Matoša je doselio (u Kaćmar, op. moja) iz Turjaka, južno od Sinja, a porijeklom je iz Rame u Hercegovini.«[5]

Matošev otac rođen je u bačkom selu Plavni, a 1875. g. preselio se u Zagreb. U Našicama se oženio Marijom Schams čija obitelj pripada njemačkoj etničkoj zajednici. Obitelj Schams se u Hrvatsku doselila iz Sudeta, a u Sudete »vjerojatno iz Škotske ili Holandije.« Matošev djed po majci ženidbom je došao u srodstvo sa srpskom dinastičkom obitelji Obrenović. Bio je nemiran duh, znanstvenik i lutalica.

Matoš je rođen 13. lipnja 1873. u srijemskom selu Tovarniku. Kada su mu bile dvije godine obitelj se nastanila u Zagrebu. U Matošu, kao čovjeku i piscu moramo pronaći mnoge od karakteristika njegovih predaka. Na primjer, posjedovao je naglašeno rodoljublje kao i djed Grgur Matoš, mnogo »vruće mađarske krvi« naslijedio je od bake Erzsébet Orovecz, a želje za znanjem i putovanjem naslijedio je od djeda Schamsa.

Kao Hrvat-Bunjevac porijeklom nosio je u sebi svijest o vrijednosti materinskog jezika i narodne samobitnosti, kao i strah od denacionalizacije kojoj se suprotstavljao cijelog života.

Matoš nije tajio svoje bunjevačko porijeklo i znao je da su Bunjevci izloženi vrlo snažnoj dekroatizaciji, ali, što iznenađuje, nije pratio njihov društveni i kulturni razvoj, iako su upravo u njegovo doba razvili svoj mali narodno-preporoditeljski pokret predvođeni biskupom Ivanom Antunovićem. Matoševo pero nije ni spomenulo npr. Miju Mandića i Ivana Petreša, rođene Kaćmarce, istaknute predstavnike etničke elite bunjevačkih Hrvata. Isto tako njemu je nepoznat preporod zapadnougarskih Hrvata koji je počeo 1903. godine, prosvjetiteljskim radom župnika Mate Meršića Miloradića (1850–1928).

Matoš u emigraciji

Matoš je djetinjstvo i ranu mladost proveo u Zagrebu. Cijeli život je ostao vjeran ovom gradu i kroz njega je promatrao i cijelu Hrvatsku.

Razdoblje poslijenagodbene Hrvatske bilo je vrlo nepovoljno za Trojednicu. Mađarska džentrija uspješno lomi hrvatsku političku autonomiju, rastače duhovnu samobitnost etničke elite naroda i usporava gospodarski razvoj, a sve s ciljem da stvori veliku i etnički homogenu Ugarsku koja će imati nesmetani izlaz na Jadransko more, kao jedan od uvjeta da ostvari ravnotežu u ekonomskoj i političkoj moći u odnosu na njemačku buržoaziju u Austro-Ugarskoj monarhiji. Ovaj cilj je bio zacrtan i razrađen. Proces njegove realizacije davao je vidljive rezultate. Matoš je to shvatio i suprotstavio se svim raspoloživim sredstvima: svojim znanjem, književnim i publicističkim radom, žrtvujući pri tome svoju društvenu situiranost, materijalnu sigurnost i obiteljski život.

Godine 1894. Matoš bježi u Kraljevinu Srbiju, slobodnu i bratsku zemlju, čiji obični ljudi postaju njegov uzor zbog svoje beskompromisnosti u borbi za slobodu.

5. Mirko Žeželj: Tragajući za Matošem, Matica hrvatska, Zagreb, 1970, 11.

Na srpsko tlo je stupio s usklikom: »Živila Srbija, zemlja slobodna!« Kasnije će zapisati: »Mene je u Srbiju dovela želja za osobnom slobodom«.[6] Narodu ove zemlje posvetit će mnoge stranice svoga književnog rada.

Od 1894. pa sve do 1908. Matoš živi kao vojni bjegunac i politički emigrant. Težak i uspješan život. On nije bio disident u današnjem smislu te riječi. Ostao je vezan uz svoj narod i bio prisutan svojim radovima u njegovom kulturnom razvoju. Njegova emigracija ima tri razdoblja:

- 1894–1898: Beograd
- 1899–1904: Pariz
- 1904–1908: Beograd

Na kraće vrijeme boravio je u Njemačkoj i Švicarskoj, a nekoliko puta je ilegalno došao i u Zagreb.

Matoš se u Srbiji uključio u kulturni život, ali mu nije promaklo ni zbivanje na političkoj sceni. Nije bio oduševljen politikom srpske buržoazije koja beskrupulozno dolazi na vlast. O tome je pisao slijedeće: »Danas je osobito interesantno motriti srpski život, kada su silom došli na vladu naprednjaci, a liberali (Ribarac) i Pašić (radikali) makiavelski šuruju sa svakim đavolom, samo da dođu sami na vlast, tj. do pare, jer vlast je novac. Tako nije čudo, da činovništvo koje po svome karakteru nije nigdje požrtvovno, grozno robi i krade, jer misli: e, kad dođe druga partija na vladu, bacit će nas na kaldrmu.«[7]

Matoš je napustio Zagreb prije bunta mlade studentske omladine 1895. godine. Ostao je izvan kruga nosilaca hrvatskog modernizma, stvarajući svoj književni profil u Parizu koji je tada, kako piše J. Kaštelan: »centar i stjecište tog idejnog i stvaralačkog vrenja«, a »žarište novog kulturnog pokreta je Francuska.«[8]

Pariz je Matoša oduševio »svojom kulturom, slobodarskom misli i prije svega širinom i bogatstvom duha.«[9] Zbog toga zanosno piše: »Slobodo slatka, draga i mila, slobodo duha, slobodo naroda i slobodo pojedinca! Tebe sam slijedio u ovim mojim putovima, našavši tek tvoju božansku sjenu i utjehu, duboko ojađen, jer nisam sin slobodne zemlje, i silno ponosan, jer sam sin onog Zapada, one Evrope, kojoj moje pleme bješe tvrdim zidom i gdje je ljepota cvijet slobodne misli slobodnih ljudi.

Zato toliko volim Pariz, Pariz svih današnjih sloboda i svih drskih modernizama, gdje prvi put osjetih gordi ponos, što nisam barbar i što sam Europejac, kulturan čovjek.«[10]

Tin Ujević s pravom zaključuje: »Njegove uspomene na Pariz bile su najljepše i najsjajnije.«[11]

Matošev život u Parizu (i u Beogradu) bio je težak zbog materijalne oskudice. I pored toga on je ondje razvio živu aktivnost. Stekao je vrijedna poznanstva i razvio slijedeće aktivnosti:

6. Antun Gustav Matoš: Sabrana djela, sv. IV, Zagreb, 1973, 261.
7. Mirko Žeželj: nav. djelo, 63.
8. Jure Kaštelan: Lirika A. G. Matoša, RAD JAZU, Odjel za suvremenu književnost, knjiga 310, Zagreb, 1957, 11.
9. Miroslav Šicel: Matoš, Zagreb, 1966, 14.
10. A. G. Matoš: Dok je srca bit će i Kroacije, Zagreb, 1925, 4.
11. Tin Ujević: Studija o Matošu, Mogućnosti, god. X, br. 3, Split, 1963, 265.

- Pokušao je preko svojih pariških prijatelja zainteresirati francusku javnost za položaj Hrvatske.
- Prenosio je u hrvatsku književnost visoke standarde evropske literature.
- Borio se protiv hrvatske vanjske i unutarnje dijaspore.

Matoš i Hrvatska

Matoš je iznad svega rodoljub koji je svoj narod i svoju domovinu doživljavao »drugačije negoli naši deklarativni pseudoromantičari i rodoljubno-patriotski pjesnici od Vraza do Harambašića: doživljavao ju je kao roditelja, kao majku, kao nerazdruživ dio svog vlastitog bića.«[12] Cijeli svoj život ostat će zaljubljen u Hrvatsku »ludom ljubavlju prognanika i izopćenika, i malo će biti pisaca kod kojih će se Hrvatska i hrvatstvo toliko spominjati u tekstu, a da u isto vrijeme ta ljubav i taj zanos ne ponesu na sebi ništa ekskluzivističko i agresivno.«[13]

Možda je najbliži ocjeni Matoševog doživljaja vlastitog naroda i domovine Ivo Andrić koji o tome piše: »U njegovoj ljubavi za tradiciju ima nešto očajničko, ima nešto više nego što može bolećiva duša jednog romantika. Otrovan životom i prokisao iskustvom ima još uvijek naivnu djetinjsku ljubav za Hrvatsku, majku koja svoju djecu doji zatrovanim mlijekom. (...)

Mi ga samo na pola razumijemo. (...)

Njegova Hrvatska je lijepa, pogažena zemlja, jednim istoriskim apsurdom bačena u ropstvo, varana, izrabljivana, na pola puta dekroatizirana. (...)

Sva Hrvatska nelijepo hrče. Budni su samo pjesnici i atentatori.«[14]

Matoš je iz Pariza, iz evropskih vidika, lakše sagledao skučenost vlastite domovine. »Kao nekoć Jurju Križaniću, ili zatim samom Ujeviću – piše Dubravka Oraić – procijep između 'velikoga' svijeta i 'male' domovine Matošu je egzistencijalni obzor cjelokupne njegove djelatnosti.«[15]

Matoš je nacionalist – ne smijemo se plašiti ove tvrdnje. On to i sam ističe: »Osnovna misao mog novinarenja bijaše hrvatski slobodoumni, zapadnom čistom kulturom potencirani, individualistički nacionalizam.«[16] Matošev nacionalizam ima svoj politički i umjetnički aspekt. On djeluje preporoditeljski s namjerom da homogenizira svoj narod, da ojača historijsku svijest, da zaustavi dekroatizaciju i rasap. To mu je nametnuto kao historijska obaveza, jer drugo je zapadna Evropa sa svojim nacionalnim državama, a drugo Hrvatska suočena s realnom opasnošću da postane mađarska provincija bez vlastitog etnosa.

»Tako je kraj stoljeća obilježen nesvakidašnjim paradoksom – piše prof. Šicel – u društveno-političkom životu našli smo se u gotovo istoj situaciji u kojoj smo bili pedeset i nešto godina ranije. Režim Khuena Hedervárya poznatom politikom 'rastavi

12. Miroslav Šicel: nav. djelo, 10.
13. Ivo Frangeš: Matoševo djelo (o 50-godišnjici smrti), Forum, god. III, knj. V, br. 3, Zagreb, 1964, 327.
14. Citirano prema: Antun Gustav Matoš: Izabrana djela, Školska knjiga, Zagreb, 1977, 334.
15. Dubravka Oraić: Evropsko i nacionalno u djelu A. G. Matoša; u knjizi: Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Zagreb, 1978, 435.
16. Antun Gustav Matoš: Sabrana djela, sv. IV, Zagreb, 1973, 84.

pa vladaj' provodi madžarizaciju Hrvatske i stvarna se situacija – u nacionalnom smislu – vrlo malo razlikuje od one pred početak pokreta ilirizma, dok istovremeno ostvarujemo indirektne i direktne kontakte s evropskom književnošću, upoznajemo Baudelairea i simboliste, oduševljava nas Ibsen svojom psihološkom dramom.«[17]

»Iz današnje perspektive vidimo, da je u tom vremenu – zaključuje prof. Kaštelan – književnost, ukoliko je htjela ostati životna, uz stvaralačko-estetske probleme morala izvršavati ulogu koju joj je historija odredila, a ta je: buđenje nacionalne i socijalne svijesti i rasplamsavanje borbe za slobodu.«[18]

Na Matošev primjer možemo primijeniti Lenjinov stav iz poznatog pisma: »Uz problem o nacionalnostima ili o 'automatizaciji'«, gdje, između ostaloga jasno piše: »Potrebno je razlikovati nacionalizam nacije koja ugnjetava i nacionalizam ugnjetene nacije, nacionalizam velike nacije i nacionalizam male nacije«[19]

U tom kontekstu moramo sagledati Matošev odnos prema Mađarima, gdje polazi od pogrešne generalizacije, potičući netrpeljivost prema cijelom mađarskom narodu. U putopisu: »Oko Rijeke« on piše: »U Zagrebu već na kolodvoru prestaje Hrvatska. Konobari, činovništvo, duh mjesta – čista tuđina. Pa da je taj tuđinac barem neka sila u Evropi, da je barem Francuz, Englez, pa ako hoćeš i Švaba! Ali Mađar! Mađar sa judaiziranim glavnim gradom, sa korupcijama najgore oligarhijske politike, sa jezikom bez više kulture i europske rodbine, sa bahatošću ordinarnog hohštaplera i neolizanog polubarbara, uvukavši se furtimaški u zemlju na koju je već godine 1526. sva eventualna prava zajednice izgubio i pretvarajući konstitucionalnu našu kraljevinu u afrikansku koloniju, ne: u jednu veliku robiju.«[20]

Slično piše i u putopisu: »Od Pariza do Beograda«: »Što da reknem o putu kroz Ugarsku? Saharska vrućina. Seljaci hrču i guraju mi pod nos bose 'kvarglu' podobne noge. Mađarski kondukteri su mangupi koje plaća ugarska liberalna vlada da vrijeđaju putnike, naročito strane. Stanovnici prijestolnice su Jevreji. Pešta je karikatura velegrada. U toj zemlji nema ništa što me ne vrijeđa. Podvala, 'švindl' je tu državni sistem. Srbija izvozi svinje, Ugarska izvozi Mađarice. Sifilis je, dakle, vrlo važan artikl ugarske izvozne trgovine. A kakva okolina, pejzaž, sveti Bože! Marva i kukuruz, kukuruz i marva! I taj zar eskamatirani narod da davi, demorališe i do krvi isisava moju otadžbinu! Zar zbog tih pokrštenih Jevreja i aristokratskih kočijaša, tih uljeza i parazita evropske kulture, da robuje nekoliko stotina tisuća mojih zemljaka u prekookeanskim zemljama, jer ne mogu više disati u zemlji koju prodaju za Judin groš stvorovi kao Stjepan Kovačević, Đurđević i Tomašić.[21]

Matoš nije shvatio klasni razvoj društva, a time nije mogao locirati ni nosioce mađarskog imperijalizma, te ih nije odvajao od naroda, mađarskih radnika i seljaka koji nisu bili kreatori politike prema Hrvatskoj. Mađarski ekspanzionizam u Hrvatskoj, denacionalizatorsku politiku prema Hrvatima objasnio je mađarski Hrvat Josip Gujaš u vrijednoj studiji: *»Nacionalna obrana« Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX. i XX. st. u okviru tzv. »slavonske akcije«*, u kojoj autor ispravno zaključuje:

17. Miroslav Šicel: nav. djelo, 8.
18. Jure Kaštelan: nav. djelo, 22.
19. Posljednja Lenjinova pisma i članci, »August Cesarec«, Zagreb, 1974, 26.
20. Antun Gustav Matoš: Sabrana djela, sv. IV, Zagreb, 1973, 108.
21. Antun Gustav Matoš: Izabrana djela, Školska knjiga, Zagreb, 1977, 224.

»'Slavonska akcija' bila je djelatnost inspirirana od ekspanzionističkih nastojanja mađarskog imperijalizma na početku stoljeća, a pokrenuta pod maskom 'nacionalne obrane' Mađara u Slavoniji. Osnovna ideološka konstrukcija na osnovi koje se ta djelatnost odvijala bila je preuzeta od Pesty Frigyesa. Takvi članovi akcije, kao što je bio Margitai József, nisu ni znali govoriti o cijeloj toj aktivnosti bez citata preuzetih od Pesty Frigyesa. Specijalno za 'slavonsku misiju' pripremljeni učitelji raznijeli su taj duh po mađarskim naseljima u Slavoniji. Tom su ideologijom 'naoružali' i u Ugarskoj školovane 'slavonske mladiće', da bi i oni 'na taj način mogli odgovoriti svojoj nacionalnoj misiji'. Goleme je svote novca generalštab mađarskog imperijalizma potratio na takve akcije ne samo u Slavoniji, nego i drugdje. U isto se vrijeme mirno promatralo iseljavanje gotovo $1^{1/2}$ milijuna Mađara u Ameriku, jer kod kuće nisu mogli naći ni najneophodnije uvjete za život; prelazilo se preko činjenice da kod kuće mnogo školskih obveznika nije uopće dospijevalo u školu ili ju je polazilo samo dvije-tri godine; s nebrigom se gledalo na propadanje seljaštva čisto mađarskog porijekla kod kuće.«[22]

Matoš je smatrao da je nacionalizam sastavni dio umjetničkog stvaralaštva i taj stav je obrazložio u članku »Umjetnost i nacionalizam«. »Svaka prava umjetnost je nacionalna – piše Matoš – iz tog prostog razloga jer internacionalna umjetnost ne može postojati, budući da nema internacionalnog umjetničkog izraza: izraza koji bi bio razumljiv u jednakoj mjeri svim narodima svijeta i koji ne bi bio svojom genezom nacionalan. (...) Baš zbog toga što svaka prvoklasna umjetnina, produkt uvijek narodan, može postati međunarodnim dobrom, nacionalizam umjetnički (usuprot nacionalizmu političkom) nije negacija tuđih vrijednosti. Naprotiv. Baš bogatstvo i raznolikost narodnih posebnih kultura je pogodba za veliku simfoniju sveopćeg međunarodnog napretka. (...)

Kako je svaki nacionalizam oblik borbe, u toj borbi ima udjela i umjetnost bilo direktno, bilo indirektno. I umjetnost je oblik dominacije, osvajanja, kulturne međunarodne borbe, izraz vitalnosti i životne sposobnosti narodne, forma otpornosti duha narodnog, ali samo toliko koliko ostaje čista umjetnost, koliko nije tendencijska u službi neumjetničkim ciljevima. (...)

Pjesnici koji su samo patriotski pjesnici slabi su pjesnici, a ne treba zamjenjivati pjesnika slobode s pjesnicima domovine, jer domovina i narod može biti negacija one prave slobode bez koje nema ni umjetnosti. (...)

Naša umjetnost će dakle tek onda biti narodna u pravom smislu kad bude velika, kad bude u velikom i čistom hrvatskom stilu. (...) Naš narod, umjetničkim darom jedan od prvih u Evropi, nadaren u najvećoj mjeri talentom pjesničkim i plastičnim, u umjetnostima kunatori i kuburi, jer mu je u životnoj opasnosti sam njegov jezik i narodni život. U takvim užasnim prilikama treba da je svaki Hrvat, dakle i svaki umjetnik, branilac časti i sudbine svoje domovine, jer samo oslobođena otadžbina može biti pogodba za slobodnu narodnu umjetnost. Interes slobodne umjetnosti hrvatske nameće dakle svakom našem umjetniku patriotizam kao prvu i najsvetiju

22. Josip Gujaš: »Nacionalna obrana« Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX. i XX. stoljeća u okviru tzv. »slavonske akcije«, Historijski zbornik, god XXII–XXIV, Zagreb, 1970-71, 45–96.

dužnost, a opominje li naša kritika umjetnike na tu dužnost nad dužnostima, ne griješi proti načelima slobodne umjetnosti, već ih – naprotiv – brani.«[23]

U članku »Narodna kultura« Matoš razrađuje ovaj problem dalje: »Pa kakve bi svrhe i imala nacionalna kultura, da se njom može koristiti tek jedan narod? (...) Danas je kultura to nacionalnija što je evropskija. Najjači, najvitalniji nacionalizmi su oni koji su najmanje nacionalni, jer snaga narodne kulture nije u sposobnosti odbacivanja, eliminacije, već u moći primanja, apsorbiranja što više tuđih kulturnih elemenata. (...) Biti u kulturi samo Hrvat znači biti vrlo jadan Hrvat.«[24]

Matoš i dijaspora hrvatskog naroda

Procesi koji su izazvali dijasporu hrvatskog naroda bili su vrlo efikasni i mađarski imperijalizam je mogao biti zadovoljan. Dijaspora se izazivala kroz dva aspekta: vanjski i unutarnji. Prvi je vodio iseljavanju stanovništva, a drugi slabljenju historijske svijesti, dekroatizaciji, odnosno mađarizaciji, prvo etničke elite naroda, a potom i cjelokupne hrvatske populacije.

Unutarnja dijaspora se očitovala naročito pomoću napada na hrvatski jezik, kao jedan od bitnih pokazatelja etničkog identiteta. Na političkom planu, forsiraju se odnarođeni elementi ili pojedinci bez historijske svijesti koji zauzimaju vodeće položaje u državnom aparatu, a postepeno prodiru i u društvene i kulturne institucije. Etnička homogenost naroda nastoji se razdrobiti i podupiranjem tzv. »slavonstva«, naime, stavljanjem regionalnog slavonskog imena uz bok hrvatskom. »Drugim riječima, radi se o težnji da se i hrvatsko nacionalno ime predstavi kao puko geografsko ime, sa svrhom denacionalizacije i pretvaranja autonomne Hrvatske i Slavonije u nekoliko mađarskih županija.«[25] Razvija se teza o tzv. »političkom narodu« što je bio samo oblik koji je trebao prikriti asimilaciju svih nemađarskih naroda u ugarskom dijelu monarhije.

Mađarski imperijalizam uspijeva za izvjesno vrijeme izazvati i nerazumijevanje između hrvatske i srpske inteligencije i građanske klase, suprotstavljajući jedne drugima, kako bi se oslabila otporna snaga zagovornika hrvatske autonomije i narodnog suvereniteta. Radilo se o klasičnom etnocidu koji se provodio nad jednim cijelim narodom. Na primjeru Rijeke koja je sramnom »Riječkom krpicom« proglašena integralnim dijelom madžarske države, mogla se vidjeti budućnost Hrvatske. Matoš je posjetio Rijeku i bio svjedokom otvorenog etnocida nad hrvatskim žiteljstvom grada.

Gospodarskom politikom mađarski imperijalizam je onemogućio razvoj hrvatske građanske klase, a izazvao je i pauperizaciju seoskog stanovništva, njegovu proletarizaciju, da bi ga potom usmjerio prema prekomorskim zemljama. Dolazi do masovnog iseljavanja Hrvata, a na njihovo mjesto useljava se strani etnički element,

23. A. G. Matoš: Kritike, eseji, studije, članci, polemike, putopisi, feljtoni i impresije, Zora; Matica Hrvatska; edicija: Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. III, Zagreb, 1967, 117–122.
24. A. G. Matoš: Vidici i putovi. Naši ljudi i krajevi, Matica Hrvatska; Zora, edicija: Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. II, Zagreb, 1967, 296–301.
25. Šidak-Gros-Karaman-Šepić: Povijest hrvatskog naroda 1860–1914, Zagreb, 1968, 122.

a posebno, naročito u Slavoniji, mađarski. Time se razbija teritorijalna homogenost hrvatskog etničkog prostora, odnosno on se arhipelagizira. Mađarski useljenici postaju oruđe u rukama mađarskog imperijalizma. Kod hrvatskog žiteljstva na taj način je stvorena klima bespomoćnosti i nesigurnosti. Izlaz se vidio u iseljavanju.

Matoš je vrlo dobro razumio sve što se zbiva s njegovim narodom. Suprotstavio se dijaspori jedinim sredstvom koje mu je stajalo na raspolaganju: svojim perom. On žigoše odnarođene elemente, grdi, preklinje, upozorava, plače... Svi radovi s ovom tematikom pisani su pod povišenim pritiskom i imaju snažan psihološki naboj. Cilj im je jasan: spriječiti i unutrašnju i vanjsku dijasporu.

Matošev odnos prema unutrašnjoj dijaspori

Matoš je ogorčen na slojeve etničke elite kod kojih je najvidljiviji proces korozije historijske svijesti i koji su na taj način postali slijepo oruđe tuđina u nastojanju da zbriše s etničke karte njihov vlastiti narod.

ARISTOKRACIJA: »Propast naše aristokracije ide koliko usporedo s njenim odnarođivanjem, te se ne zna, je li to propadanje uzrok ili posljedica nacionalnog indiferentizma.«[26]

»Plemstvo, nekad glavni branilac naših pravica, ili propada ili služi tiraninu.«[27]

GRAĐANSTVO: »Ne mogavši ostvariti ekonomske samostalnosti, nemamo bogatog i jakog građanstva.«[28]

INTELIGENCIJA: »Inteligencija je većinom na državnim jaslama, dakle nije nezavisna.«[29]

OMLADINA: »Velik dio omladine negira u ime kukavnih modernizama pravo hrvatske suverenosti.«[30]

OPĆA DRUŠTVENA I POLITIČKA KLIMA: »Na djelo koje bi bezobzirno žigosalo rad svih političkih stranaka, puzavu nezrelost birokratske inteligencije, književničko koterijaštvo, nekulturnost klerikalizma i frazerstvo modernista, lijenost i zaostalost puka, hrvatsku nesposobnost za osjećanje hrvatske solidarnosti, nepismenost štampe, pa zagušljivu, sitničarsku moralnu atmosferu našeg javnog i privatnog života, prirođenu samo lakejskim društvima, na takav slobodan jauk graknuli bi svi naši listovi ili bi autora prećutali, bojkotovali, proskribovali.«[31]

NAROD: »Tek narod, gonjen, globljen i proganjan, puk se budi. I probudit će se ako Bog da!«[32]

Matoš je unutrašnju dijasporu vidio i u uspjehu politike »zavadi pa vladaj«, pri čemu je otišao predaleko, boreći se za totalnu etničku homogenizaciju hrvatskog narodnog prostora, čime se suprotstavio realnom etničkom pluralitetu koji egzistira na tom prostoru. On se solidarizira s hrvatskom građanskom opozicijom koja se »ne

26. A. G. Matoš: Pečalba. Kaprisi i feljtoni, Zagreb, 1939, 40.
27. A. G. Matoš; u ediciji: Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. II, 266.
28. Isto.
29. Isto.
30. Isto.
31. Isto, 7.
32. Isto, 266.

može odlučiti da prizna srpsku naciju u Hrvatskoj kao ravnopravnu s hrvatskom... Osim toga, hrvatsku i srpsku buržoaziju u tom času posebno razdvaja i religiozno pitanje, tj. pojava klerikalizma u hrvatskoj opoziciji s jedne strane i duga tradicija uske povezanosti srpske politike s pravoslavljem na drugoj strani.«[33]

U članku »Đuro Stj. Deželić« Matoš je izložio svoj stav o ovom problemu: »Od svih narodnih novijih nesreća i rana – piše Matoš – srpstvo bijaše najljuća. U samoj Banovini je ta importirana misao držala proti hrvatskom ustavu do pol milijuna pravoslavnih urođenika, da ne spominjem Herceg-Bosne gdje je propaganda posrbila cijeli ortodoksni živalj, zahvativši već i demoralisane muslimanske redove, dok je u Dalmaciji predobila duhove kao Medo Pucić, Bogišić, Budmani i onaj Matija Ban koji još krajem sedamdesetih godina proglasuje (u Obzoru) Hrvatskom do Vrbasa onu istu Bosnu koju lane hrvatski zastupnik Supilo proglasuje u cjelini srpskom. Ljubiša koji se zakle na naše državno pravo, tražeći sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom, pretvara se u ljuta Srbina. U Dalmaciji političko srpstvo, narodnost srpska datira tek od 1880: narod, star 27 godina. K nama se strano ime ušuljalo pomoću nehrvatskih struja slovinstva, zemljaštva, ilirstva, jugoslavenstva, »materinstva«, pa dok naši naivni prenaivni Našinci bijahu sve, pa i Vilovskovi Srbati za volju srpstva, Srbi ostadoše samo ovejani Srbi, govorahu samo srpski (ne srpsko-hrvatski), tvrđahu da im ukradosmo jezik i govorahu: – Ako sam rođen u staji, nisam vô. Ako sam iz Hrvatske, nisam Hrvat. – Kod nas bijaše sve nauhar njihovoj propagandi. Imajući za leđima privlačivost slobodnih svojih država, igrahu revolucionare, oslobodioce prama našoj sužanjskoj silom austrijanštini. Dok se morasmo i moramo se boriti s Talijanom, Mađarom i Nijemcem, dok nismo više gazde ni svojoj kesi, Srbi imaju dvije organizovane države, dvije vojske, dvije državne blagajne, pa ogromni srbofilski upliv Rusije, srpske radikalske saveznice, zaštitnice pravoslavlja i saveznice zajmovima bogate Francuske. Srpstvo dakle pomaže dvojni savez s iredentističkom Italijom, dvije slobodne balkanske države sa svojim upućenim diplomacijama, i dok Austro-Ugarska upotrebljavaše srpstvo proti hrvatskoj ideji, to isto srpstvo nazivaše i naziva borbu s nama borbom proti duhu Rima i bečke kamarile.

Srpstvo dakle pomaže u Evropi sve što je antiaustrijsko, a u Austro-Ugarskoj sve što je antihrvatsko. Dok tu propagandu pomaže sve, nas ne pomaže niko, pa ni naš jezik, pa tako ta narodna borba nije borba, već konflikt dviju kultura, tradicija, historija, politika, ideja.

Da bi dakle srpstvo uništilo jednu zapreku svome prodiranju u Hrvatsku, trebalo je oslabiti samo naše ime, dakle naše pravo na posebni i samostalni politički i kulturni razvitak. Taj posao ne bijaše mučan u Herceg-Bosni, blizu beogradskih i cetinjskih utjecaja, gdje polumjesec pomagaše sve do srpskih ustanaka neopasno pravoslavlje i proganjaše opasno, katoličko i europsko hrvatstvo. Ali kad se srpstvo, kao posebna narodnost javi u Trojednici, kada različitošću vjere htjede stvoriti u narodu drugu narodnost, kada nam u rođenoj kući ustane protivnik, pomagač svih naših neprijatelja, kad Vuk proglasi na temelju istog jezika Srbe sve i svuda pa i kada su Hrvati ... kada sa propašću suvereniteta imena zaprijeti propast nezavisne hrvatske misli, diže se pravaška ideja sa nepobitnim dokazima proti raznim Majkovima i Šafaržicima (...).

33. Šidak-Gros-Karaman-Šepić: nav. djelo, 158.

Uostalom, napredak srpstva u samom Zagrebu je vidljiv dokaz kolikom se lakoćom širi tuđe ime u zemlji gdje je iskreno hrvatstvo i danas zločinom.«[34]

Matoš i vanjska dijaspora hrvatskog naroda

Treća dijaspora hrvatskog naroda počela je krajem 19. stoljeća, potaknuta smišljenom antihrvatskom gospodarskom politikom mađarskog imperijalizma. Velika masa hrvatskog pučanstva iselila se u prekomorske zemlje. Odlazili su u nepoznato, siromašni, nepismeni i spremni da rade najteže poslove i na taj način ugrađuju sve svoje životne potencijale u dobrobit novog svijeta, dok je njihova vlastita zemlja ostajala i dalje zaostala, nerazvijena i eksploatirana od stranog kapitala. Naravno, moramo razlikovati iseljavanje iz Banovine, od iseljavanja iz Dalmacije i Istre. Mađarski imperijalizam skrivio je iseljavanje iz Banovine i to je povijesna činjenica.

»Ne može se sa sigurnošću utvrditi koliko se Hrvata iselilo u SAD do prvog svjetskog rata – piše dr. Ivan Čizmić. Do 1898. u Hrvatskoj se nisu prikupljali podaci o iseljavanju. Tek je banskom naredbom od 1898. određeno da osim ostalih statističkih podataka treba sakupljati i podatke o iseljavanju.«[35]

»Nema sumnje da je Amerika svojim režimom slobode i demokracije postala privlačna za naše iseljenike posebno nakon potpunog neuspjeha hrvatskog Sabora i političkih stranaka da riješe hrvatsko pitanje u okviru Austro-Ugarske. Pretvorena u koloniju mađarskog kapitala, naročito poslije Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1868, Hrvatska je na razmeđi 19. i 20. stoljeća prolazila kroz teške političke i društvene krize – zaključuje Tihomir Telišman.«[36]

Matoš je budno pratio ovaj iseljenički eksodus, upozoravajući na njega svojim proznim i pjesničkim radovima. On je okvirno upućen i u službene statističke pokazatelje. Godine 1904. piše: »Trista tisuća hrvatskih iseljenika gledat će ovih večeri vaše tamne slike u svetom mraku badnjačke večeri.«[37]

1906.: »Emigracija u Ameriku, danas najaktualniji narodni naš problem, socijalni, politički, pa i moralni. Naš svijet, domaći elemenat, hrli slijepo u Ameriku, a pusta ognjišta polako i sigurno zauzimaju stranci, to je užasna činjenica, danas najsuvremenija i najtragičnija, pred kojom nemoćno stoji naš sociolog, političar i moralista.«[38]

1907.: »Od Zemuna do Rijeke voziš se na željeznici dva dana i jednu noć, a na tom krasnom, golemom terrainu rijetko naseljenom bistrom, zdravom pasminom, mora narod bježati u Ameriku. Otima se naše kao za provale Huna!«[39]

34. A. G. Matoš; u ediciji: Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. II, 268–270.
35. Ivan Čizmić: Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918, Zagreb, 1974, 9.
36. Tihomir Telišman: Statistički pokazatelji o iseljavanju naših ljudi s posebnim osvrtom na Hrvatsku; u zborniku: Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije, Zagreb, 1978, 133.
37. A. G. Matoš i Fran Mažuranić: Naši ljudi i krajevi (pejzaži, novele, crtice), Zagreb, 1974, 55.
38. Citirano prema: Ivo Smoljan: Hrvatski Odisej. Antologija hrvatske poezije o iseljeništvu, Matica iseljenika Hrvatske, Zagreb, 1980, 326.
39. Antun Gustav Matoš: Sabrana djela, sv. IV, Zagreb, 1973, 108.

1907.: Hrvatsku naziva »iskorijenjena, proletarska, pučinom bijelog svijeta raspršena Hrvatska, Hrvatska iseljenika, radnika i pustolova nije bez ideala.«[40]

Čitajući Matoševe gorke riječi o dramatici hrvatske vanjske dijaspore, moramo se prisjetiti da je o istom problemu, na jednako dramatičan način pisao i Miroslav Krleža.

»Pola milijuna hrvatskih iseljenika, – piše Krleža – o kojima je već Kranjčević devedesetih godina prošlog stoljeća napisao jednu od svojih najpotresnijih elegija, nestalo je iz »Lijepe naše« tako nečujno, kao da pola milijuna Hrvata nije otputovalo u američke rudnike i talionice, gdje će kao nevini robijaši, i to posljednji među posljednjima, ostaviti svoju narodnost i svoje kosti zauvijek. Ti iseljenici tako su se tiho rasplinuli kao sjenke u maglenom predvečerju, a trideset godina su povorke očajnika na Trgu Franje Josipa pred kolodvorom čučale bez riječi na svojim koferima, s glavom među dlanovima, nijemo zagnjureni u gorčinu svojih briga, kao pravi brodolomci, koji prisustvuju vlastitom sprovodu. Tko je tim ljudima rekao jednu jedinu ljudsku, hrvatsku riječ, tko je te jadne izopćenike ispratio sa prigušenim osjećajem stida, što se tu čitav jedan narod tjera u progonstvo za račun tuđinskih talionica.«[41]

Matoš (za razliku od Krleže) nije raspolagao s točnim brojkama o hrvatskom eksodusu. Kasnija istraživanja su pokazala da se ta brojka kreće oko 500.000 duša. »U našoj literaturi o iseljavanju taj je broj uglavnom prihvaćen kao realan.«[42]

Najimpresivnije svjedočanstvo vanjske dijaspore hrvatskog naroda Matoš je dao u svojim pjesmama. Jedna među njima, balada »Iseljenik« u cijelosti je posvećena ovoj narodnoj tragediji. Pjesma je objavljena u »Hrvatskoj slobodi« godine 1911, a posvećena je dr. Mili Starčeviću:

Na dalek evo krećem put
Spram tužnih tuđih strana,
Od bola puca moja grud,
U srcu pišti rana:
Oj zbogom, kućo, drago selo, zbogom,
Ja ostah samac, sam sa svojim Bogom.

Sa grunta mog me tjera dug
Za porez i lihvara,
Zaplijeniše mi već i plug,
Dok čopori Mađara
Ko nekad Turci ono malo grabe,
Što ostade od doklaćenog Švabe.

40. A. G. Matoš: Dok je srca bit će i Kroacije, 4.
41. Citirano prema: Ivo Smoljan: nav. djelo, 326.
42. Ivan Čizmić: nav. djelo, 10.

Tek nebo, more, magla, dim –
Ah, osto doma da sam!
Al' živjet doma nemam s čim,
Na svomu prosjak ja sam,
Jer rodna zemlja sinu je tuđina,
A Hrvatska je strancu domovina!

Ko slijepac hajd u novi svijet,
Da budem novo roblje,
I ne znam, gdje ću samac mrijet,
A seosko će groblje
Pod križem moga djeda čekat mene,
Dok vani budem crko, kao štene.

Ah, proklet bio onaj čas,
Kad rodih se Hrvatom,
Jer tuđinski nas glođe pas,
A konop nam za vratom,
Dok zemlja naša ima samo groba
Za svaki trzaj hrvatskoga roba.

Ej, kamo sreće, da me val
Tog sinjeg okeana
Na kakav topli baci žal,
Gdje sunce novog dana
Za ropstvo ne zna ljudskih miliona
I grije sreću novih Robinzona.

Robijaški ću dlanat ja,
Da spasem očevinu,
Od brige neću naći sna,
Dok žena će pri vinu
Sa bogzna kime s rukom ispod ruke
Profućkat moje uštеđene muke.

Moj Bože, hoću l' ikad ja
Sa rukom oko vrata
U oko gledat, kako sja
I slušat njegov »tata«:
Sve preko okeana gledam to siroče
I slušam kako cvili: »Oče, oče!«

To sunce, što me grije sad,
I sinu mom će sjati,
Pa kada bude momak mlad,
On jadnik, neće znati
Da zajednički sunce tek imamo,
Na svijetu sunca – mrve sunca samo.

No dijete moje, bijedni crv,
Sa moga debla grana,
Moj mili sin i draga krv,
Cvijet moga jorgovana,
Kad dođem kući, bude l' hude sreće,
Moj rođen sin me više poznat neće!...

Što moju ženu čeka sad,
Ne pričajte mi, ljudi:
Obljubit će je žandar mlad
Il' onaj financ ludi,
A moje dijete iza kućnih vrata
Će tepat nemoćnički: »Tata, tata!«

A doma vratim li se kad,
Ja kopile ću naći,
Pa pustit ću krvcu tad
I majci mu i ćaći:
Amerika poštedi l' moju glavu,
Donijet ću je, al' za Lepoglavu.

Izgubih s otadžbinom sve,
Što imam na tom svijetu:
I ženu, dijete, sve — al' ne
Slobodu moju svetu,
Pa bit ću radnik, bit ću siroma,
No slobodan ću bit — što nisam doma.

No što će meni tuđi krov,
Sloboda tuđeg kraja?
Tek kod kuće je blagoslov,
A svog bez zavičaja
Je teško živjet, teže je umrijeti:
Jer svaka ptica k svome jatu leti,

Slobode traži samo, gdje
Ti zbori majke mlijeko!
Po narodu si svome sve,
Bez njega — Niko, Neko,
Pa plačeš ko nad vodom Babilona,
Na zvuk kad misliš seoskoga zvona.

Nije nam namjera ulaziti u estetsko vrednovanje ove balade. Želimo samo upozoriti na dvije činjenice: Matoš je ovom pjesmom digao svoj glas protiv dijaspore kao tragedije hrvatskog naroda, te otuda njen didaktički i patriotsko-politički naboj prednjači estetskoj nadgradnji djela. To možemo uočiti usporedimo li ovu pjesmu s

istoimenom koju je napisao S. S. Kranjčević. Kao drugo, Matoš se priključio plejadi pjesnika koji su svojim pristupom fenomenu hrvatskog etničkog rasapa stvorili poseban ogranak u našoj književnosti, posebno u poeziji koji se odnosi na dijasporu.

U pogovoru vrijedne antologije »Hrvatski Odisej. Antologija hrvatske poezije o iseljeništvu od 15. stoljeća do danas«, njen autor Ivo Smoljan je ispravno zaključio: »Možda se može i to reći, da je u tzv. iseljeničkom motivu naša poezija najdomovinskija, najhrvatskija, s istinskim bolom na živoj rani, koja se nije nikada zaliječila do kraja.« (V. str. 329.)

Danas, kada smo suočeni ponovo s posljedicama velikog iseljavanja, jer se velik broj naših radnika na tzv. privremenom radu u inozemstvu ne vraća u domovinu, moramo ozbiljno shvaćati Matoša kao svjedoka hrvatske dijaspore i njegov krik iz čuvene poeme »Móra«:

»TA MOJA KOB JE
HRVATSKO GROBLJE«

Milan RADIĆ

Stolarski strug

Pocrnio stari stolarski strug
na kojem je otac pilio daske
za stolice i stolove
da podmiri
tko zna koji
dug.

Uvijek je rano ujutro blanjala blanja
godinama daske na strugu
i pjevušenjem otac
pobjeđivao tugu.

Kraj tog je struga
u zoru već stajao gotov stol
tko već zna za koga
iz djetinjstva moga.

Tomislav DOROTIĆ

Mea culpa...

Dragecu u spomen

I tako ti, prijatelju moj,
koji ničijim robom
biti ne htjede,
ne dočeka suton
našega Kremlja,
ode
a da nitko nad tvojim grobom
glasno izustit ne smjede:
– Laka ti hrvatska zemlja!

Sad kajem se...
Strah me spriječi!
Od lijepo sročenog govora
ni riječi
ne izustih
nad tvojom rakom,
tek grančicu lovora
na lijes
spustih...

U meni zamirisa
naš ruzmarin i vrijes
i vidjeh kako neka žena
sva u crnini,
nitko joj ne ugleda lice,
na kamenu ploču stavi
posve svježe
negdje pod Sljemenom ubrane
ljubičice
i pod njima nježno savi
sitni povez
narodne tkanice
crven – bijeli – plavi...

Mil. P.

Dva velikana hrvatske glazbene umjetnosti u prošlome stoljeću

Dok su se latinskim prostorom lelujali glazbeni milozvuci jednoga Rossinija i Verdija uz mnoge druge, germanskim pak prostorom zvukovi besmrtnih simfonija Beethovena, milozvučni akordi Wagnerovih starogermanskih saga i besmrtni valceri dinastije Straussa, a nepreglednim prostorima slavenskog svijeta narodni i umjetnički melos jednoga Smetane, Musorgskog, Čajkovskog i drugih velikana tog iznimnog ljudskog umijeća, dotle je i naša malena hrvatska domovina podarila sebi i svijetu dva velikana te nadahnute umjetnosti, ne zaostajući tako za djelima velikih i moćnih kulturnih naroda svijeta. Ta su dva imena Vatroslav L i s i n s k i i Ivan pl. Z a j c.

Vatroslav (pod pseudonimom) L i s i n s k i, rođeni Zagrepčanin, ugleda svijet 1819. godine od oca Andrije Fuchsa i majke rođene Kovačić. Ostavši u mladosti tjelesno osakaćen, glazbom se počeo baviti već zarana udarajući klavir. Završivši po smrti očevoj 1842. godine filozofiju i pravo, na nagovor jednog svog prisnog prijatelja počne skladati. Tako nastane njegovo prvo muzičko djelo, budnica »Prosto zrakom ptica leti«, te prva hrvatska opera »Ljubav i zloba« u dva čina, prema tekstu Dimitrija Demetra. Godine 1846. bi praizvedba toga djela, koja završi neočekivanim uspjehom. Godine 1847. odlazi u Prag gdje je marljivo skladao i studirao u orguljaškoj školi i privatno kod ravnatelja praškog konzervatorija, budući je bio prestar za upis na sam konzervatorij. Zbog lošeg zdravlja ubrzo napusti češku metropolu i vrati se u svoj Zagreb. Budući da je po staroj »nemo propheta in patria«, Lisinski je u Zagrebu bio prilično loše sreće. Nije dobio namještenja ni u školi Glazbenog zavoda ni u kazalištu. Morao je podučavati privatno svirku na klaviru. Dojadivši mu taj mukotrpni i besperspektivni posao, namjesti se kao svršeni pravnik na mjesto auskultanta, moleći nakon toga da ga postave na mjesto kotarskog pristava. Oboljevši od vodene bolesti, život mu je bio više no jadan. Brinula se oko njega zaručnica i vjerni prijatelj liječnik, a hranu je dobivao iz banove kuhinje kao milostinju. Nedaća je njegova bila u tome, što nije svirao vješto ni u koje glazbalo, a da bude dirigentom, priječila ga je prirođena plahost i hroma noga koju je baštinio još iz rane mladosti. Najveće je njegovo djelo opera »Porin« prema tekstu već ranije spomenutog Demetra. Pisao ju je još za studija u Pragu, a završio kasnije u Zagrebu. Prvi je put izvedoše u Zagrebu godine 1897. Njegove popijevke za solo, za dva i četiri glasa, te muške i mješovite zborove, njih oko stotinu na razne tekstove hrvatske, njemačke i češke, kojima slijediše i instrumentalna djela – sedam uvertira, jedna glazbena slika, jedan potpuri i koncertna poloneza, kao i plesna glazba u ritmu polki, mazurki, valcera i četvorki, te glazbu za salonsko kolo upotpuniše sadržaj njegova umjetničkog stvaralaštva na glazbenom polju. Umro je u Zagrebu 1854. godine i počiva u raci Iliraca na zagrebačkom Mirogoju. Prigodom proslave njegove stogodišnjice rođenja zahvalna mu domovina postavi spomen-ploču na njegovoj rodnoj kući, kao i poprsje na jednom istaknutijem mjestu rodnoga mu grada.

Ivan pl. Zajc, Riječanin, rođen je 1831. od oca vojnog kapelnika, kasnije ravnatelja muzičke škole. Šest je godina bilo malom Ivanu, kada je prvi put svirao javno na violini i na klaviru. Već u desetoj godini počeo je skladati. U 12. godini života uhvati se da napiše operu »Marija Terezija« prema tekstu svoga druga Valea. Na nagovor Ivanovih profesora, otac ga pošalje 1850. godine na milanski konzervatorij gdje ostane punih šest godina. Pod vodstvom vrsnih učitelja izvanredno je napredovao u kompoziciji. Najveći uspjeh postigao je operom »La Tirolese« 1855. godine, koja je s velikim uspjehom bila prikazana u Milanu. Iza toga bude proglašen »skladateljem, dirigentom i majstorom kompozicije«. Vrativši se u rodnu Rijeku 1855. godine, postade ravnateljem kazališnog orkestra i filharmoničnog zavoda. Tu je u sedam godina napisao tri opere, jedan oratorij uz mnoštvo manjih, većinom instrumentalnih djela. Daljnjim operama postao je znameniti skladatelj, a djela su mu bila izvedena na mnogim opernim pozornicama u Njemačkoj, Austriji i samom Zagrebu. Pozvan na gostovanje u Zagreb bila mu je povjerena uprava novoosnovane zagrebačke operne kuće 1870. godine, gdje je marljivo komponirao hrvatske opere. Najznamenitija djela te vrsti su: »Mislav« 1870. g., »Ban Leget« 1872. g., »Nikola Šubić Zrinjski« 1879. g., »Lizinka« 1878. g., »Pan Tvardovski« 1880. g. i »Zlatka« 1886. g. Ravnateljem naše opere ostao je čitavih 19 godina, a ravnateljem škole sve do 1908. g. Kao ravnatelj Glazbene škole odnosno Glazbenog zavoda, uglazbio je razna djela, a našim pjevačkim društvima napisao je cijeli niz muških zborova. Ukupan broj njegovih djela je uistinu pozamašan, te se procjenjuje na skoro 1200 sastava. Treba, međutim, napomenuti da je od tog broja tiskan tek manji broj njegovih glazbenih sastava, dok su opet njegove opere i operete bile izvedene u Zagrebu gotovo sve. Zatajivši mu očni vid bio je prisiljen prekinuti svoje glazbeno stvaralaštvo, koje se odlikovalo izvanrednom brzinom. Umro je u Zagrebu 1914. godine. Njegovo je glazbeno stvaralaštvo, osobito opera »Nikola Šubić Zrinjski«, budilo i budi u hrvatskim srcima tople patriotske osjećaje, koje u srcima Hrvata još i danas žive i nadahnjuju mladi hrvatski podmladak.

Tako se eto navršila 170. odnosno 160. godišnjica rođenja tih naših velikana glazbe prošlog stoljeća, kojih se s pijetetom sjeća cijeli hrvatski narod.

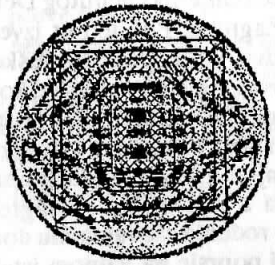

Vladimir BAŽANT

Hrvatski križni put

Treća postaja

Dok govori o svojem prvom padu
Kô da se čudi onom praznom mjestu
Gdje mu je nekad bila desna ruka
Odrezana metkom zbog šake krumpira

U prašini kotrljaju se cestom
Mi, djeca, kô da možemo pomoći
U trku, s »kolonom«, usprkos strahu
Jer potiču nas oči naših majki

Čovjek je bijela hostija koja se
Diže iz krvi pod Kristovim križem
I doista sa istoka se sunce

Uspinjalo raskrvavljenim nebom
I Krist je tako prvi put pod križem
Pao u danu ispunjenom suncem

Četvrta postaja

Tada i žene uđoše kroz žicu
Gdje leže tijela sasvim blizu smrti
U bunilu svatko traži svoju majku
A sjena bez glasa samo sklapa ruke

Da samo taknem to smanjeno tijelo
Sa vršaka prsti iščezla bi duša
Visoko gore u krošnjama lipa
Rojevi pčela među cvjetovima

Spuštaju tešku koprenu od meda
Nad tisućama poleglih tjelesa
Svako tijelo sanja susret s majkom

Na kućnom pragu u mutnoj daljini
To da bar vječni san je, a ne samo
Buđenje pod bičem na Križnom putu

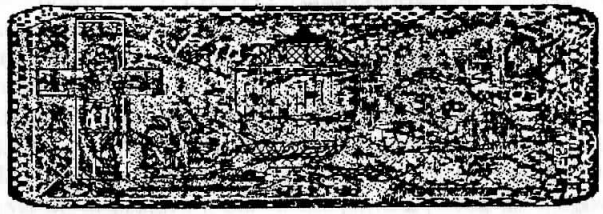

M. SLADE-ŠILOVIĆ

Radovanovi dani

Radosni dani, radovani i Radovanovi. I naši. Trogir i stolnica i vrata živjeli su zajedno s pukom u plodovima jeseni u jednom vijencu blagoslova radosti od Bijaća do Kraljevca. I svatko je u njemu želio dodati nešto svoga, malo sebe Djeca su samo ucrtavala a drugi u vinjete skupljali a treći uspoređivali s onima na portalu. I tako za svako zrno grožđa. Za svaki uvojak anđela, za svaki cvijet, za svaki luk i stup, kapitel i figuru. Pitanjima nikad kraja. Nakon deset i još toliko samo jedan odgovor:

Za trakaticom jezde
mudraci hitaju
za spasenje pitaju

pastiri se u zagrljaju s jaganjcima smiju
u frule sviraju
sa zvijezdama se igraju
o raju snivaju

samo pjesnici ne pitaju
neimari svjetla i sjene
od stoljeća i pjene
grade vrijeme
svaštari
maštari

od sunčeva sjemena
i prašine bremena
sve odgonetke znaju
i kako spavajući
lavovi gledaju
pjesnici znaju

oni ne pitaju
oni znaju.

Nikica TALAN

Fernando Pessoa: U bijegu od izgubljenog identiteta

Težnja za poštivanjem principa identiteta čovjeku je, čini se, urođena. Bez njegovog uvažavanja kozmos bi zacijelo završio u kaosu. Na komandnoj ploči svijeta, koja je još od iskona *more geometrico demonstrata,* princip identiteta zauzima središnje mjesto. Uz njegovu pomoć Zdrav Razum može pregledno kontrolirati svoja »remek-djela« – ili, točnije, mogao bi ih kontrolirati da nema pjesnika. Pjesnici, naime, očito nisu zadovoljni formalnologičko-jednadžbenim rješenjem ustrojstva zbilje, pa u nj s predumišljajem unose više–manje harmoničnu zbrku koja proizlazi iz oponašanja alogičke avanture Velikog Arhitekta što svijet stvori pukom nominacijom – *ex nihil.* Njihov bijeg od kozmosu imanentnog principa identiteta može se jedino obrazložiti potrebom da se taj namjerno izgubljeni identitet ponovo pronađe. Zdrav razum bi na to dodao: »Pa zašto su ga onda uopće gubili?«. Odgovor, ukoliko je uopće moguć, neka bude prastara, racionalnom diskursu posve nepristupačna teološka sintagma: *felix culpa.*

Pod tu bismo sintagmu, gotovo bez ostataka, mogli podvesti i čitav pjesnički opus jednog od najvećih pjesnika našeg vremena – Portugalca *Fernanda Pessoe.*[1] Razlog tome leži u činjenici što je upravo Pessoa, radikalno razbijajući vlastiti pjesnički identitet, omogućio cjelokupnom postpessoinskom luzitanskom pjesništvu da postane svjetski »fenomen« time što će doslovno skupljati njegove krhotine. Tako je Pessoin »šizofreni grijeh« postao izvor nadahnuća svim poslijeratnim portugalskim pjesničkim generacijama, ali i trajni izazov svim onim umjetnicima riječi koji će svoje stvaralaštvo heteronimski uobličavati. O čemu se zapravo radi?

Pessoa je, naime, još kao šestogodišnji dječak osjetio neodoljiv poriv da stvori »dvojnika« u čije će ime pisati sebi pisma. Prozvao ga je *Chevalier de Pas.* Pet godina kasnije njemu će se pridružiti i drugi Pessoin imaginarni suputnik – *Alexander Search,* a s vremenom će se njihov broj popeti na više od desetak pjesnika posve zasebnih životopisa, ideoloških, religijskih i političkih uvjerenja. Uz ortonim *Fernando Pessoa,* o kojem će biti riječi nešto kasnije, najpoznatiji su Pessoini pjesnički heteronimi *Alberto Caeiro,*[2] *Ricardo Reis*[3] i *Álvaro de Campos.*[4] Evo što o njihovom postanku, u pismu upućenom pjesniku A. Casaisu Monteiru, veli sam Pessoa: »Godinu dana poslije ili dvije (nakon meni nepoznata rođenja Ricarda Reisa godine 1912.) smišljao sam kako da se dobro našalim sa Sá-Carneirom[5] – da izmislim kakvog bukoličkog pjesnika, veoma složene vrste, i da mu ga predstavim, ne sjećam se kako, u stanovitom stvarnom obliku. Provedoh nekoliko dana izgrađujući tog pjesnika, ali u tomu nisam uspio. Jednoga dana, kada sam napokon odustao – bijaše 8. ožujka 1914. – približio sam se jednomu visokom ormaru i, uzevši list papira, počeh na njegovoj ladici pisati stojećke kao što činim uvijek kad mogu. I napisah bez prekida više od trideset pjesama u svojevrsnoj ekstazi, kojoj ne mogu odrediti narav. Bio je to trijumfalan dan mojega života, a nikad poslije nisam doživio sličan. Pošao sam od naslova *Čuvar stada.* A zatim

se u meni pojavio netko kome odmah dadoh ime. Alberto Caeiro. Oprostite besmislenost rečenice: u meni se pojavio moj učitelj. Takav je bio neposredan osjećaj koji sam imao. Tako da, netom je ovih trideset i nekoliko pjesama bilo napisano, zgrabih smjesta drugi papir i napisah isto tako bez prekida šest pjesama što tvore *Kosu kišu* Fernanda Pessoe. Smjesta i u cjelini (...) Bijaše to povratak Fernanda Pessoe – Alberta Caeira samom Fernandu Pessoi. Ili bolje, bila je to reakcija Fernanda Pessoe protiv njegova nepostojanja u obliku Alberta Caeira. Pošto se Alberto Caeiro pojavio – instiktivno i podsvijesno – tražio sam mu učenike. Istrgoh iz njegova lažnog paganizma Ricarda Reisa, nađoh mu i dadoh ime, jer sam ga već takvog tada *vidio*. I najednom, u protivnom skretanju od onoga što pripada Ricardu Reisu, novi individuum iskrsnu silovito u meni. Jednim samim potezom,na stroju za pisanje, bez prekida i ispravaka iskrsnu *Trijumfalna pjesan* Álvara de Campos – pjesan s tim imenom i čovjekom toga imena. Stvorio sam onda jednu nepostojeću *družbu*. Postavio sam sve to u oblike realnog. Stupnjevao utjecaje, upoznavao prijateljstva, čuo u sebi raspre, divergentna stajališta, i pri svemu tomu čini mi se da sam ja, tvorac svega, manje od svih nazočan. Kao da je sve bilo neovisno od mene. I kao da se to još zbiva. Ako jednoga dana mognem objaviti estetičku debatu između Ricarda Reisa i Álvara de Camposa, vidjet ćete kako su oni različiti i kako sam ja slab u toj materiji.«[6]

Ortonim *Fernando Pessoa* »slab je u toj materiji« utoliko što ni u čemu nema prednost pred heteronimima. Pjesništvo samog Pessoe predstavlja, naime, »bijeg« od identiteta izgubljenog putem heteronimskih »maski«. Ono je zapravo pokušaj spašavanja osobnosti narušene kroničnim gubitkom povjerenja u svoje cjelovito jastvo. Indikativno je pritom da »pessoa« znači upravo »osoba« (lat. »persona«, dakle »maska«!). Stoga već samo Pessoino ime na neki način jezgrovito izražava bit auktorove poetike, jer za Pessou je *conditio sine qua non* poezije da pjesnik bude *hinitelj* (fingidor). On se, kao pjesnik, nužno mora raz-osobiti, lišiti svake vlastitosti kako bi na taj način izbjegao, za Pessou svakako najopasniju zamku pjesničkog čina – (objektivno) svjedočenje. Hiniti, biti nešto drugo, nešto različito od samog sebe, narušiti stabilnost principa identiteta svojstvenog ustrojstvu svekolike naravi – to je, prema Pessoi, krajnji ideal kojem bi trebao težiti svaki pjesnički stvaralac. Sam je u tome, međutim, uspio samo djelomično baš zbog otpora koji je uporno pružala poezija njegovog ortonima. U njoj Pessoa, naime, nije ni mogao (a, čini se, ni htio!) iznevjeriti svojevrsni dnevnički zapis koji je desetljećima prati, zapis o nastojanju da se povrati koherentnost vlastite osobnosti.

Pjesnički subjekt Pessoinih[7] stihova neprestano je u potrazi za izgubljenim identitetom. Gubitak metafizičkog tla i transcendentne zaleđine koja ga je ranije štitila ne prestaje u njemu pobuđivati osjećaj sjete, tuge, razočaranja, čežnje za povratkom Transcendenciji i nepokolebljivom duševnom miru. Njegova neprekidna zaokupljenost ponovnim uspostavljanjem narušene psihičke ravnoteže čini sve ostalo, što nije on sam, odnosno njegov nemirni duh, potpuno drugorazrednim i nevažnim. Toj zadaći duhovne preobrazbe pjesničkog subjekta podvrgnuti su sporadični opisi izvanjskog, materijalnog. Sve izvanjske ljepote, posebno ljepota prirode, odnosno krajolika, Pessoi su zanimljive samo ako upućuju na »revoluciju« duha za koju njegov pjesnički subjekt očito nema snage, ostajući vječno na polovici puta, nemajući nikada dovoljno odvažnosti da napravi sudbonosan zakorak u novo, nepoznato, utopijsko izazovno

koje naslućuje s onu stranu aktualne iskustvene zbilje. Zavaravanje prividnim dohvaćanjem Sreće rađa u njemu nove frustracije koje će bezuspješno pokušati zaliječiti novim iluzijama produžavajući tako začarani krug u nedogled, intuirajući bolnu istinu (?!) nihilizma. Terapija koju će si sam propisati kako bi se obranio od te »istine« jest hiniti pjesnika, igrati se rimama, metaforama, asonancama etc. etc, ne bi li na taj način barem dio svoje patnje, uslijed idejnih trauma, podijelio s drugima, s onima koji će ga čitati. Pokušajmo ga stoga razumjeti. Uostalom, njegove strepnje i naše su strepnje: »Fui quod es, eris quod sum!«.

Bilješke

1. Fernando António Nogueira Pessoa rođen je 13. lipnja 1888. u Lisabonu. Pet godina kasnije umro mu je otac, a majka se, nakon godinu dana, ponovo udala za visokog časnika João Miguel Rosa. S njom i očuhom Fernando (1896) odlazi u Durban (Južna Afrika), gdje mu očuh radi kao portugalski konzul. Tu završava osnovno i srednje školovanje, a potom se (1905) vraća u Lisabon. U Lisabonu upisuje Filozofski fakultet koji poslije godinu dana napušta. Od 1908. počinje raditi kao inokorespondent za različite lisabonske tvrtke. Od te će se (honorarne) djelatnosti uzdržavati sve do kraja života. Umro je, navršivši 47 godina, 30. studenog 1935.
   Književnošću se Pessoa počinje baviti vrlo rano. Već 1895, dakle u sedmoj godini, piše prvu pjesmu »Mojoj dragoj majčici«. Intenzivnije se pjesništvom bavi od 1901, pišući isključivo na engleskom. Od pisanja na tom jeziku Pessoa definitivno odustaje tek 1908. Na njegovu odluku da se vrati materinskom idiomu presudno je utjecalo pjesništvo poznatog portugalskog romantičara Almeide Garretta. Od 1909. počinje proučavati i francuske simboliste, kao i simboliste na portugalski način. Godina 1912. označava početak Pessoine doživotne suradnje u novoosnovanim časopisima od kojih je neke i sam pokrenuo (»Orfej« npr.). U tim časopisima objavljuje razne eseje, kritičke osvrte na stanje u suvremenoj potugalskoj poeziji, kao i pokoju vlastitu poemu. Za života je objavio samo jednu zbirku – *Mensagem* (»Poruka«). Objavljivanje njegovih pisama, dokumenata i pjesama iz ogromnog rukopisnog fonda započinje tek posthumno. Od 1942. nakladni zavod »Atica« iz Lisabona sustavno tiska Pessoinu zaostavštinu. Velik interes koji danas u cijelom svijetu vlada za nju rezultat je, prije svega, njene avangardnosti. Naime, gotovo da i nema moderne pjesničke struje koju Pessoa nije anticipirao. Drugi važan faktor koji je naročito pogodovao njenoj međunarodnoj književnoj recepciji jest u svijetu gotovo jedinstven fenomen tako radikalne heteronimske koncepcije književnog stvaralaštva. Osim poezije Pessoa je pisao i prozu (naročito je popularan njegov »kriminalistički« opus) te drame.
2. Alberta Caeira ostali heteronimi smatraju svojim učiteljem. Njegovi stihovi predstavljaju otpor transcendentnom saudosizmu i izvještačenom simbolizmu, kao i nastojanje da se oživi realistička orijentacija i svakodnevni govor pjesnika Cesarija Verdea. Leksički je jednostavan, metrički slobodan. Namjerno izbjegava bilo kakav dodir s »kultnim« pjesničkim stilovima.
3. Ricardo Reis, kao isusovački đak, svestrano obrazovan. Sav je prožet antičkim duhom. U filozofskom je smislu stoik. Odlikuje se neobičnom kultiviranošću klasičnih pjesničkih oblika (epigrama, ode, elegije). Po izrazitim klasicističkim i romantičnim obilježjima Reis je izravna suprotnost Albertu Caeiru.
4. Álvaro de Campos predstavlja tipičnog pjesnika modernizma, civilizacije i tehnike suvremenog svijeta. Najprotuslovniji je od svih heteronima, s najviše odjeka u mladih pjesničkih naraštaja. U njemu se najizrazitije očituje Pessoina pjesnička lektira: futurizam, francuski simbolizam, engleska romantika, srednjovjekovne portugalske kronike i prekomorske pripovijesti, kabala itd.
5. Tragično preminuli Pessoin prijatelj pjesnik Mário de Sá-Carneiro (1890–1916), jedan je od začetnika portugalskog pjesničkog modernizma.
6. Citat (u prijevodu M. Tomasovića) uzet je iz knjige: Fernando Pessoa – *Poezija*, V. Masleša, Sarajevo, 1986, str. 8–9.
7. Misli se na ortonim *Pessoa*.

Pjesme

(izbor)

»O zvono sela moga...«

O zvono sela moga,
Tugaljivo u kasnoj tišini,
Otkucaj svaki tvoj
U duše mi zvoni dubini.

Tako je troma zveka tvoja,
Od žića kao sumorna,
Da prvi već udarac zvuči
K'o zvonjava umorna.

Ma kako da zvoniš mi blizu
Kad prolazim, uvijek u bludnji nekoj,
Za me si kao san,
Ti zvoniš mi u duši dalekoj.

Udarcem svakim tvojim,
Širokim što nebom treperi,
Sve dalje prošlost ćutim,
Sve bliže su čežnje mi dveri.

»Ne boli me ono...«

Ne boli me ono
U srcu što se sreće
Već stvari te lijepe
Što nikad postojat neće...

Bezoblični to su oblici
Bez boli
Što protječu poznanstva
Il' ljubavi što ih kroz snove voli.

Takvi su kao da tuga
Je stablo, a lišće pada
Jedno za drugim
Između traga i maglenog kâda.

»Na vode površini...«

Na vode površini
lebdi nekakav titraj,
U srca moga dubini
Maglovita jada je vitraj

Ne zato što lahora val
Il' ma što drugo na meti
Neodlučnom upriliči bal
Titraju štono leti,

Ni zato što biće moje
Bol neku budi.
Jer duša moja, nejasna što je,
I ne zna za čime da žudi.

Spokojna bol je to,
Trpi jer vid je prati.
Kakvo li snašlo me zlo!
Zbog čega da bar mi je znati!...

»Smrt je krivina što stiže na dohvaćaj...«

Smrt je krivina što stiže na dohvaćaj,
Umrijeti ne znači drugo do ne biti viđen.
Slušam li, ja čujem ti koračaj
Smrću što ne bje nadiđen.

Od neba se zemlja šije.
Laž nema skut.
Nikad se nitko izgubio nije.
Istina sve je i put.

»Oblak nadođe i sunce izgubi snagu na čas...«

Oblak nadođe i sunce izgubi snagu na čas.
Da l' vjetar ga donije il' prilike mijena?
Ne znam: ni svjetlost da l' zastre nas
Što čini se kao sjena.

Katkad kad život protutnji
nad ničijom dušom,
Svježina nestaje ćutnji
A misliti znači osjet zalijevati sušom.

Da, to je ovako: nebo oblak je meo
Raspršen neki u sebi što krije
Veo, loš, iskrivljen veo,
Oblak što, kao i sve, zapravo ništa nije.

»Ne žudim ruže otkad ih narav podari...«

Ne žudim ruže otkad ih narav podari.
Žudim njih samo kad mi ne mogu ih dati.
Što da učinim od stvari
Što svaka ih ruka kadra je brati?

Ne žudim noći osim kad zora je tali
U zlato i modrinu.
Znanje što duši mi fali
U moju želim da prispije svojinu.

Zbog čega?... Kad ja bih to znao
Da reknem ne znam verse pisao ne bi.
Ah, kakvu milostinju sada bih dao
Da dušu jadnu i hladnu zagrijem sebi?...

»Nisam se borio... nije me nitko dostojan bio...«

Nisam se borio: nije me nitko dostojan bio.
Najprije narav, a onda i zanat, uzljubih.
Ruke na ognju što život mi podari cio
Ugrijah. On jenja. I ja se skoro izgubih.

(Preveo: N. Talan)

Trpimir MACAN

Hrvatski puti Ivana Kukuljevića Sakcinskog

(podlistak)

Kukuljevićevi suvremenici mogli su se dobro obavijestiti o njegovim putovanjima, istraživačkim interesima i putničkim dojmovima. Otkako se 1841. javio iz Milana, *Danica ilirska* u 1840-im, a *Narodne novine, Neven* i *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* u 1850-im donosili su njegove dopise i izvjestja.[1] U njima ima putopisnih elemenata, a dva Kukuljevićeva djela nesumnjivo valja čitati kao putopise ili, kako se onda znalo kazati, cestopise. To su *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije* (Zagreb 1873; dalje PU), koje su također znanstveno-kulturološko izvješće, i *Putovanje po Bosni* (Zagreb 1858; dalje PB).[2]

Putne uspomene namijenio je sunarodnjacima koji će istim putima, a onima koji će se baviti istraživanjem prepustio je »neka izprave pogrieške moje i neka nadopune što sam izostavio«.[3] Dva mjeseca – kako sam kaže – pošto se vratio s petomjesečnog putovanja po Hrvatskoj i Italiji otputio se, na poziv Ambroza Vranjicana, 19. V. 1857. u Bosnu, »jer već odavna biaše tajna moja želja zaviriti u susiednu Bosnu, odkuda su došli pradiedovi moji i toliko inieh porodica hèrvatskieh; gdie se govori isti jezik kao i u nas; i koja nam je ipak, poradi različne vlade i upravljanja, dalja i stranija od Rima i Pariza«.[4]

Za PU Tade Smičiklas je rekao da su »putopis u ovom vijeku za svakoga Hrvata najljepši i najzanimljiviji«, a za PB da je »opis puta običan bez historijskih opazaka«.[5] Očit je, dakle, Smičiklasov kriterij. Antun Barac misli da je Kukuljević putovao »gledajući upoznati i hrvatski narod u svome vremenu«, da Kukuljevićevi putopisi nisu nastali iz umjetničkih pobuda, da se mogu uvrstiti i u književnost te da »pisani neposredno i bez stilskih uljepšavanja, oni su još privlačljivo štivo«.[6]

U ovom podlistku pokušao bih prikupiti i rasporediti ono što je naš putnik – naoružan radoznalošću, perom, »očnikom« (durbinom) i u Bosni puškom[7] – zapazio i osjetio te zapisao kao svjedočanstvo o sebi, ljudima i prilikama u polovici XIX. stoljeća.

I.

Putujući Hrvatskom Kukuljević je u gradovima uglavnom odsjedao u gostionicama, a u manjim mjestima i selima u župnika. U Senju ga ja pak ugostio biskup. U Bosni je konačio po hanovima ili u fratara župnika, a u Banjoj Luci domaćin mu je bio austrijski konzularni agent.

Putovanje je često bilo skopčano s neudobnošću pa i pogibelji. Kukuljević se grozio »strmih, uzkih, opasnih putevih, kao što ih ima Dalmacija, a još više susjedna Bosna«. Cesta od Karlovca prema Senju bila mu je dobra, a kao opasan, jer »vodi iznad

ponorah i niz golema dugačka brda«, spominje prijevoj preko Vratnika, a hvali »dobar i širok drum« od Zadra prema Šibeniku, »liepu i široku« cestu od Šibenika do Skradina i dionicu puta na izlazu iz Bosanske Gradiške.[8]

Iz Zagreba je — s preporukom bana Jelačića — krenuo vlastitim kolima, a kako je u Hrvatskoj »svaki od gospode, koj nije imao vlastitih konja«, dobivao seljačku pretpregu, dobio je i on »dva mala konjica«. Putem je uzimao svježe konje, poštarske i po Vojnoj krajini vojničke, »uz točno vojničko signaliziranje ure i dana, kad ću doći i otići«. Imao je nevolja s konjima, vremenom, drugim kolima na cesti, a jednom mu je na nizbrdici pukao zavor. Na izlete je u Biograd, Poljica i Župu dubrovačku jahao, a u Nin, Skradin i Rijeku dubrovačku izvezao se kočijom.[9]

Na cestama promet nije bio gust, a uz obalu je primijetio da se malo tko vozi. Ljudi su išli pješke, jahali su i tovar prevozili na konjima i mazgama. Dosta bremena, dakako, ponijela su ženska leđa.[10]

Na putovanju Bosnom do Banje Luke se dovezao drvenim kolima. Za zlatan dukat sjedio je na slami i doživio drumsko izazivanje drugih kola, sve dok se njegov Omer — »razpaljen niekom tajnom vatrom« — nije trgnuo iz svoga mira, potjerao konje i odmaknuo. Na konju je obišao banjalučku okolicu i putovao do Jajca i natrag. Zapamtio je bosanske pute, zapamtio je krajinu »gluhu i pustu«, iako »bosanske gore i planine niesu uviek mèrtve ni gluhe, već tu živu pokraj svakojakih zvierih također hajduci i zlikovci«, zapamtio je prazne pandurnice, kliske i neograđene mostove, strme obronke, nabujale gazove. Povratak u Banju Luku brdovitim krajem po kiši bio je prilično opasan, a najposlije je, na domak gradu, piše Kukuljević, »malo falilo, da niesam, kao i nesretni ugarski kralj Ludovik II., u jednoj bari zajedno s konjem zadavio se«. Bio je sretan što je iznio »zdravu glavu«.[11]

Zapamtio je i pakosno more, kako tešku predekvinocijsku jugovinu na plovidbi od Senja do Raba tako i nevrijeme na Otrantu. Straha se napatio u barkama na Rabu i u Boki, ali je u njima imao i lijepih izleta iz Senja u Bašku na Krku, iz Zadra na Pašman (1854), iz Šibenika na Krapanj i Zlarin i iz Gruža u Rijeku dubrovačku. Bile su to obično barke na 4 vesla i s jedrom.[12]

Nevolje na putu bili su također komarci i buhe, a rijetki telegrafski stupovi nekakav civilizacijski navještaj, makar »priezrelom kulturom izopačenoga zapada«. Na brodovima je vrijeme kratio u razgovoru s kapetanima ili časnicima. Bio je ponosan što većinu zapovjednika na jadranskim i dunavskim brodovima čine Hrvati.[13]

II.

Element ugodna putovanja i hvalisavih priča putnika svih vremena svakako je hrana. Iako se Kukuljević otputio za drukčijom hranom, nije bio ravnodušan prema dobroj trpezi, pa je putopisima rasuo pokoju stolnu crticu.

Objed s takvim gostom znao bi se protegnuti i do predvečernjih sati, a veselo bi društvo podvorke začinjalo pjesmom, hrvatskom i latinskom, ili u Bosni pjevanjem uz »gusle javorove«. U krajiškoj je gostionici, dakako, dobio janjetinu uz jaja na maslu, kruh i crno vino, a gostioničar mu, kao putniku po narodnom poslu, objed nije ni naplatio! U Baškoj su zapjevali uz kruh, sir i jaja. Ujutro pred polazak u Poljica

iznajmljivač konja podvorio ih je »kavom i hljebom«. U Poljicama, u Sitnom, objedovali su u župnika juhu s rižom, pržena jaja i sir, a jeli su drvenim žlicama iz drvenih zdjela. U Gatima su zajutarkovali kavu, u ostrovičkoga popa za objed su imali makarone na ulju, bakalar i pastrve te kozji sir, a u Tugarima im žeđ utažiše »kvasinom, to jest vodom pomiješanom sa šećerom i octom, što u vrućini ugodno hladi«. U dubrovačkom prebivalištu Meda Pucića, u društvu i razgovoru, doručkovao je hladna jela, pio dubrovačku malvaziju, zadarski maraskin i vruć čaj iz samovara, a u Pucićevu ljetnikovcu u Župi dobro je objedovao uz karlovačko i budimsko crno vino. U bokeljskoj gostionici popio je crnu kavu.[14]

Na obali je primijetio kako u manjim mjestima »neima krčme, kamo li gostionice u boljem smislu« pa i nikako. Zanimljivu i živu sličicu periferijske krčme u polovici XIX. st. zapisao je u Dubrovniku. U bivšem samostanu sv. Jakoba u Višnjici, neka dva kilometra istočno od grada, bile su ubožnica i gostionica. U dvorištu su bili postavljeni stolovi, tu se jelo, pilo, pjevalo, vojnici su plesali polku i valcer uz harmoniku, a vino i pivo točilo se i u refektoriju. Na Kukuljevićevo snebivanje »simo i tamo skakahu razvraćene sluškinje po taktu zapovjedajućih žandara i vojnika austrijskih«.[15]

Na obali je također zapazio kako se malo kada pije čisto vino, a obično bevanda. Od vina Kukuljević ističe šibensko podno Trtara, »glasovito vino tatarsko, (vino di Tartaro), kojim se Šibenčani pravedno ponose, jer kada je starije, naliči na Maderu«, i ono koje je 1854. pio u Jesenicama, »izvanredno crno vino Prosek, što ga Poljičani iz grožđa okate ili glavinuše i crna muskata prave« i koje bi se moglo uspješno izvoziti.[16]

U Gradiški je bio zadovoljan gostionicom, a pošto je prešao u Bosnu, u prvi je han zašao kraj sela Klašinaca. U blatnu i ne baš mirisnu okolišu, u niskoj se zgradi na ognjištu »pekla kafa«. Po podu su bile prostrte »rogoznice«, a u inače praznoj sobi u kutu je bilo »korito sa solju na prodaju« (marama soli stajala je 2 groša). U drugom hanu, »liepe Vide«, namjernike su privlačile uposlene djevojke, muslimanka i kršćanka. U Banjoj Luci Kukuljević je zatekao kajmakama pri akšamluku. Na jednom stolu su bile dvije sviječe u velikim sviječnjacima, a na drugome zdjela i čaše. Jelo se, osim juhe, rukama, a »bilo je jestbinah svakojakih, jušadi, zelenine, pečenoga, testarine i napokon pilav«. Pili su zašećerenu vodu, pa su, uz čibuk, kavu i šerbet, eglenisali. U medžlisu su ga podvorili kavom i čibukom, a u pravoslavnoj trgovačkoj kući »čibukom, kafom, sljivovicom i slaščicama«. Na putu do Ivanjske pred olujom su se sklonili u han Ivana Martinčića i okrijepili »slanetinom«, jajem i čašom vina. Sutradan su u ivanjskoga župnika ručali, i Kukuljević kaže da se objed sastojao »1. iz p i r j a d i, to jest iz jušadi od pečena odojka; 2. iz k a j g a n e, t.j. varenih jaja mliekom i maslom; 3. iz p r i s n a c a, t.j. vèrsti pite načinjene iz sira, biele ciklje i jajah; 4. iz čitavog pečenog janjeta sa salatom«. Na putu u Travnik odmorili su se uz slaninu, sir i vino, a za ručak pekli su govedinu i pili vino. U selu Sitnici u han im je Muharemaga Hadži Romanović poslao za večeru jušad, pilav, tenfanu bravetinu, pitu i mlijeko, a ujutro ih je čekala kava. U Jezeru su im darovali pastrve, pred Jajcem im je rakijom dobrodošlicu nazdravio župnik. Jajački ih je mudir ponudio limunadom, crnom kavom i čibukom, a travnički kajmakam šerbetom, kavom i čibukom. U Travniku su u pravoslavnoga popa porazgovarali uz slatko i kavu. Na povratku u Banju Luku u hanu u Velikom Vitolju jeli su janjetinu, pilav, pitu i kajmak »(vèrhnje, skorup)« i varene pastrve, što su ih kupili u Travniku. Najposlije, u karanovačkom hanu popili su bijelu kavu.[17]

III.

Rodoljublje je bilo u korijenu Kukuljevićeva putna impulsa, srž mnogih njegovih opažaja i dojmova. Tuđu vlast, razjedinjenost zemlje i tešku povijest razdvojena pa i sukobljena svoga naroda doživljavao je kao narodnjak i preporoditelj, a u njima je također vidio uzročnike kulturne i materijalne zaostalosti te prepreku napretku.

»Mali mostić – piše on – preko K o r a n e dieli tu (kod Gavranić Unke, T. M.) na dvoje malenu rieku i dva velika carstva, a jedan te isti nesretan narod. Graničarski kordunski stražar počivao je upravo na zemlji u hladu, činilo se iz daleka kao da je mirno driemao snivajući možebiti o vremenih budućih, kad Hrvat neće više prisiljen biti da brani tuđe gospodstvo naprema svom bratu, i da čuva vodu od neprijatelja, koja blago kvasi zemlju jednoga imena i jednoga naroda«. Razmišlja Kukuljević o »žalostnim sgodama svoje razciepljene domovine« na rubu kulturnog svijeta i divi se ljepotama izačićkog i bihaćkog polja, toga »žalostnog pozorišta mnogobrojnih bitaka ugarsko- i austrijsko-hrvatskih četa sa čopori tursko-hrvatskimi«. Svuda je, kaže tekla hrvatska krv, a »šancevi i obkopi, gradine i grobovi, to su zaostavši spomenici zemlje ove«.[18]

Na pragu će Bosne reći: »Ovdie i ondie isti narod, tuđim duhom tjeran u međusobnu kèrvnu borbu« stoljećima se ubijao i pljačkao, palio i rušio i »što je ležalo u narodu prirođene slavenske ljubavi i uznešenja, to je sada pogaženo i potlačeno, i jedini melankolički oj! sa starinskimi piesmami čuje se s ove i s one strane Save, pa veže niekim čarobnim vezom duh dvajuh srodnih tielah u jedno«.[19]

U Zadru, Šibeniku i Trogiru sjeća se njihove hrvatske prošlosti i istaknutih dvorjanika »vile hrvatske«, ogorčen je »kako se je to sve promijenilo uplivom mletačkim, a još više austrijsko-njemačkim« pa se sada u njima čuje talijanski jezik. Ipak, u svim krajevima vidi još dosta Hrvata, koji su unatoč nesjedinjenosti i rijetkom komuniciranju hrvatskoga Sjevera i Juga sačuvali »i naravnu jednaku slutnju: da kao što bijahu u prošlosti jedno, tako imadu biti jedno i u budućnosti, jer ih veže sveta veruga istoga jezika i jedne krvi«.[20]

U austrijskoj vladi Kukuljević vidi krivca odvajanju južnohrvatske inteligencije od puka i primorja od »slovinskoga kopna«. Ona je »uplivom učiona i svakovrstnih ureda građanstvo dalmatinsko još više otuđila narodu, nego isti Mlečani; a primorje dalmatinsko, sredstvom jezika, kulture, trgovine i obrtnosti, a i sredstvom jedine komunikacije po moru čvrsto prikovala uz Italiju. Time se je u čitavoj Dalmaciji ustrojio njeki polutanski život, koj ubija značaj i uništuje svaki napredak duševni i materijalni«. On pristaje uz Tommaseovu da bi trebalo da se »pokloni klobuk pred kapom«, ali se na žalost »dalmatinski klobučari vole klanjati njemačkom paragrafu ili kalabrezkom klobuku, zašto, jer im se narod njihov vidi slab i malašan«. Puku se pak divi u usporedbi s inteligencijom kojoj kao da su »visoki klobuci izsisali iz možđana sve darove prirode i krvi, i ostavili u njih samo tuđu baštinu s pohlepom za gospodstvom i slavom«.[21]

Kukuljević tuđince optužuje i za iseljavanje Hrvata, osuđuje brak Hrvata s tuđinkama a i tuđi jezik u crkvama. On osjećajno reagira na liturgijski ugođaj, osobito ako je obred na hrvatskom jeziku, ali, domišljajući se o utjecaju jezika na karakterne pučke osobine, piše da puk razumije popa kada ga taj poučava ili kara, ali da u molitvi sluša »od svoga svećenika r i m s k i glas, tuđi i vazda neprijateljski svemu narodu

slovinskomu«. On prosvjedno napušta crkve za talijanskih propovijedi i u Dubrovniku se ne može načuditi kako je »narodna sviest mogla na toliko pasti da slovinsko pučanstvo ne smije ni rieč božju slušati u svom narodnom jeziku«. On će okrznuti i hrvatske narodne vladare, »odvisne više od tuđe crkvene vlasti, nego li od svoje vlastite krvi i narodnosti«, i dijelom svećenstvo koje je iznevjerilo »svete interese svoga si povjerenoga stada, vojujući rat proti narodnomu duhu i jeziku«. U svojim pomiješanim sudovima čak će napisati: »Da taj starac Bogo slovinski (Svetovid, T. M.) pogleda sad na okolicu i na zapuščeno polje (ninsko), negda Hrvatima sveto, probliedio bi na sva četiri lica od žalosti i tuge, a zatvorio bi svojih osam očiju, da ne vidi biede i nevolje, što nanese njegovu narodu kršćanski sviet«.[22]

Putujući pokraj starih gradova i posjećujući njihove ruševine Kukuljević za njihovu zapuštenost okrivljuje tuđince. Za zapušteni Budački, »pokraj stotine inih«, kaže da od njegova kamenja »sagradiše častničke kuće i potaracaše javne drumove«. Ni stari blagajski grad Babonega »ne razruši tuđa ruka neprijateljska, nego maćuhinska nebrižljivost njemačko-krajiške uprave«. Grad pak slunjskih Frankopana ugrabi »lukavost njemačka, pod izlikom sile turske, i pod svojom vojničkom upravom predade zapuštena i rasuta za stan orlovom, liromišem, zmijam i gušterom«. Brlog je srušen za kapetanski stan. Stoga je, zaključuje Kukuljević, »vojnička uprava više razorila i opustošila starih građevinskih spomenika u gornjoj Hrvatskoj, negoli Turci i svi ratovi«.[23]

Ni stanje mnogih crkava nije mu podizalo raspoloženje. Kada je kao »domoljubni Hrvat« ušao u rapskoga Svetoga Ivana Krstitelja i koračao »po prekrasnom mozaiku, sada smradom i ruševinom pokrivenom«, tugovao je nad »propašću naroda i svega toga, što mu je njegda pripadalo (... pak sada leži jedan od najljepših spoomenika naroda hrvatskoga zapušten i poluporušen«, dok se na popravljanje manje vrijednih zgrada u Austriji i Ugarskoj mnogo troši, pa i hrvatskoga novca, a baš ova crkva stoji »pod neposrednom upravom države«. U Zadru je vojnička uprava Sveti Donat pretvorila u skladište, izvana »bršljanom obrašćeno i kućama obzidano«. Crkvica sv. Vida služi za privatno skladište, u Svetoj Nediljici stanuje i u putnika prosi slijepa starica, u ninskome Svetom Križu drže sijeno i slamu, a Sveti Nikola je zapušten »po nemarnosti svećenstva«. Dalmatinskim fratrima je zamjerio što u samostanskim knjižnicama »pomanjih mjesta« drže namirnice dok crvi plaze knjigama, a nije mu se svidjelo ni okivanje slika srebrnim i mjedenim krunicama i medaljama.[24]

U Dubrovniku, kojim su se – kako reče Kukuljević – u Hrvatskoj ponosili svi mladi intelektualci, Knežev dvor je postao stanom austrijskih činovnika, a dvorane Velikoga i Maloga vijeća uredima, dok u zabitnu kutu Dvora »leži Rolandov kip, symbol slobode gradske!«. Mračno zaključuje: »S propašću republike propade za kratko vrieme od pola stoljeća mal da ne sve ostalo, što bijaše skopčano s njome: sloboda i bogatstvo, obrtnost i trgovina, javna uprava i kućni običaji. Zapadno evropski materijalizam, austrijsko birokratstvo i talijanska lakomišljenost s razvraćenošću preoteše mah starodubrovačkomu životu«.[25]

Za Bosnu Kukuljević kaže da stranac može ravnodušno u njoj vidjeti veličanstvenu prirodu i divlji narod, barbarsku zemlju. Rodoljuba će ražalostiti zapuštenost zemlje i ljudi, ali će zamijetiti zapreteno bogatstvo i vrline. Puk je »kriepak i tvèrd na tielu, blag na ćudi, bistar umom, vješt od naravi svakomu mehaničkomu poslu«, a pogreške je baštinio od vjera »koje mu donesoše ili narinuše iz Rima, Bizanta

i Meke« te od običaja istočnih i zapadnih. Bosnu se može materijalno preporoditi europskom upravom i prosvjetom, a »duh prosvjete i napretka i samosvijesti; dok on spava, ostat će i Bosna u barbarskom mèrtvilu«.[26]

Odnos prema precima nije se Kukuljeviću činio ništa boljim od odnosa prema starinama. Nezahvalnost i zaboravnost potomaka držao je općenitim grijehom, a tome je onda djelomice pripisivao »što među umnijimi i duhovitijimi imade tako malo v j e r n i h, postojano za narod oduševljenih sinova«. Kao primjer istaknuo je kako u Splitu svatko zna priču »kako je mladi Marulić držao svomu prijatelju čitavu noć liestve, kad su oba imala noćno ročište sa zajedničkom ljubom«, ali malo tko zna što je Marulić »pisao i koristna radio«. I u Dubrovniku se razjadio nad istim, a u Firenci će se, diveći se čuvanju uspomene na slavne sugrađane, rastužiti »pomisliv na Hrvatsku, u kojoj su njeki naši barbarski svećenici XVIII. i XIX. vieka pobacali iz crkve i ono malo grobnih spomenika, koji su nas sjećali na slavnije djedove naše«.[27]

IV.

U Vojnoj krajini Kukuljevića je zaprepašćivala pustoš i neobrađenost zemlje. Tu i tamo zapazio bi slabo obrađena polja, zasijana sirkom ili projom, zasađena kukuruzom ili heljdom. Nije tada čak ni krumpira vidio. Kod stada i u polju pretežno su bile i radile žene, a »jačega muževnoga duha, višega umovanja ili težnje za udobnošću ne možeš razabrati nigdje, ili ti gledao stroj kuća, ili pazio uređivanje dvorišta, vrtova i voćnjaka, ili bacao svoje oči po širokih poljih i livadah«.[28]

Oko Zadra vidio je dobro obrađena polja, vinograde, i maslinike, ali prema unutrašnjosti sve je više bilo neobrađenih polja. Stanovništvo je tu malobrojno, »jer ga raztjera što turska sila, što grozna bura i nezdravi zrak«, i više se bavi stočarstvom. Razvoju stočarstva Kukuljević je razloge vidio u turskom pustošenju (pred napadačem najlakše je bilo spasiti pokretnu stoku), podneblju i reljefu.[29]

Najstariji brat Danilo, posjednik, nabrojio mu je gospodarska zla: osiromašene mletačke obitelji koje je vlada slala da upravljaju pokrajinom i koje su se obogatile na trošak zemlje i nisu promicale gospodarstvo, a svojim su gradskim načinom života, »u zabavi i lasti«, davale loš primjer domaćoj vlasteli koja je siromašIla »ne brinući se ni za poljodjelstvo, ni za duh naroda«; zatim su zlo bili serdari i njihove pratnje, poreznici, svećenici i redovnici, koji su svi gulili puk i svojim ga postupcima učili varati i pritajivati, a kler i sam neuk nije ga ni prosvjećivao. Kukuljević je tim zlima dodao piratstvo. Pregledao je Danilovo imanje, zapisao da se zemlju davalo na obradbu za četvrtinu uroda i spomenuo uzaludan pokušaj kolonizacije Talijana za prijašnjega vlasnika. Kolonisti su izumrli u močvarnu kraju, a izgrađeno je selo pusto.[30]

Promatrajući na Krki stupe i mlinice na starinsku građene primijetio je kako nema ljudi koji bi se umjeli silom vode okoristiti »na više svrhe obrtnosti«. Kada je išao na Krapanj i Zlarin, razgovarao je s veslačima o ribarenju, ribama, rakovima i školjkama, a zapamtio je da spužve i koralje tamošnji ribari prodavaju po svemu jadranskom primorju i u Trstu.[31]

Splitski kraj od Kaštela do Poljica s obrađenim poljima, vrtovima, voćnjacima i vinogradima ostavio je na Kukuljevića mnogo bolji dojam. Ipak je pod općim narodnim dojmom samo za Poljica — u kojima živi »do 10.000 samih čistih Hrvata, koji ne

znadu drugoga jezika do hrvatskoga, te su narodni jezik pričuvali sve do danas u istoj crkvi, birajući za popove tako zvane glagoljaše, koji rabe već odavna mjesto glagoljskoga pisma hrvatsko-bosansku ćirilicu, kojom su i poljički zakoni pisani« — zapisao: »Sve je marljivo obrađeno, svuda se vidi njeki bolji red i višji duh, nego li u mnogih inih strana Dalmacije«.[32]

Na pogled Župe dubrovačke reći će: »Iz Dubca (...)uživasmo divni pogled na Župu. Među samom vrletinom i visokim kršovitim brdovljem širi se dolina sa zelenimi brežuljci pokrivenimi od čitavih šuma maslinskih. Dobro obrađena polja, bogati vinogradi, a usried njih nanizane seoske kućarice i ljetni stanovi dubrovačke vlastele prikazuju liepu sliku čudotvorne prirode i marljivosti ljudskoga rada i truda«.[33]

Na putu u Bosnu pratile su ga s obje strane Save puste obale, neobrađena polja, šikara i rijetka stada. U Bosni je — osim mnogih stada i bojažljivih pastira — malo vidio obrađena tla. Čak mu je ostao dojam kako je »sva okolica pusta i tiha kao jedan grob«.[34]

Iz gospodarskoga života Kukuljević je rado spominjao sajmove. Preko puta Bihaća na Abdić-brdu svake se srijede održavao žitni i stočni sajam za Tursku Hrvatsku i tri krajiške pukovnije. Na rapskom sajmu na Jakovljevo prodavalo se i kupovalo drveni kućni namještaj, drveno i zemljano posuđe, podrumarske i ribarske potrepštine, jedreninu i drugo platno, kožu, vunu, sušenu ribu i druge namirnice. Na dubrovačkim Pločama trgovalo se tri puta tjedno, i tu su stizale stotine natovarenih konja. Iz Dubrovnika su muslimanski trgovci odlazili na Levant i u Trst, a hadžije u Meku. Na sajam u Banjoj Luci osim tradicionalnih artikala (žito, stoka, vuna, platno, posuđe, oružje) stizala je i zapadnoeuropska roba.[35]

U putopisima se nađe pokoja vijest o ranom turizmu, kao o Nijemcu koji je običavao jesen i zimu proboraviti na Hvaru »radi blažega zraka« ili o slapu Krke kojemu se »diviše jur toliki putnici različitih naroda«. U Bosni su putnici kao Kukuljević poticali drukčije misli. Neki starac »zahvali Bogu što vidi kèrstjansku gospodu putovati po Bosni, jer sada, reče, nije više daleko naše vrieme«.[36]

V.

Kao svakoga putnika Kukuljevića su zanimali ljudi i njihov život. Već 1842, kada je u pogrešnom uvjerenju da su Tatari poraženi na Grobniku projahao poljem, za hrvatskoga je Primorca napisao da »neima hlêba kod kuće, ne jede mesa, polja neima, gdê bi žita, zemlje neima, gdê bi voća saditi mogao; ipak živi dobro« zbog »tàrgovine i pomnje«. Poslije je zapažao prelje i pletilje, pjevačice (žetelice na Kordunu i Bosanke u Jajcu), ljepotu djevojku, pijane graničare što vraćajući se iz Senja na praznim kolima spavaju ili viču »ne htijući se ugibati sa sriedine ceste«, graničara i muslimana na istima kolima za sajam, oboružane pastire i seljake, barjaktare i harmonikaše u svatovima, bosanske seljake i vojnike, spahije i guslare, krčmarice i usamljene muslimane u molitvi.[37]

Ostavio je i nekoliko portreta, kao Vjekoslava Karasa, »koj u svojoj siromašnoj sobici dogotavljaše upravo svoju najnoviju sliku 'Odlazak šerežana u rat'« i koji da je »po sreći pripadao drugomu narodu nego li hrvatskomu, bio bi mogao postati čovjekom na glasu, ali kao čestit Hrvat, kubureći u žalostnih okolnostih svoga naroda,

nađe napokon svojevoljnu smrt u valovih Kupe«. Također je skicirao časničku ženu na Krajini, senjskoga biskupa Mirka baruna Ožegovića i njegova gosta potpukovnika Kargera, rođenoga Varaždinca, koji je pronašao krunu sv. Stjepana što ju je bio Kossuth zakopao, ali i lijepa i stasita, dosjetljiva i lukava serežana, koji je ipak »mali ajdučić«, lupež zapravo, kojemu je »prevejana hitrost i lukavost virila mu uvjek iz očijuh«.[38]

Kao pravi romantičar Kukuljević se divi nepokvarenu puku. Osobito se nahvalio Poljičana, marljivih, čistih, uljudnih ljudi, blage ćudi i junačka obličja. Čak je naglasio njihovo zanimanje za knjigu, a srdačno je opisao njihovu susretljivost na cesti.[39]

Po dolasku u Dubrovnik dojmilo ga se što na sobnim vratima u gostionici nije bilo ni brave ni ključa. Gazdarica mu je pak govorila: »Gospodaru! ne treba vam toga, vi ste u Dubrovniku, a tu se ne krade i ne otimlje«. Njegovu doživljaju sela zasigurno su pridonijeli razgovori s njegovim dubrovačkim prijateljima, jer se u Kukuljevićevim sudovima osjeća domaća tradicija. Ipak, stari grad i njegova civilizacija činili su svoje i utjecali na vladanje seljaka, koji su se našega putopisca dojmili »kao starinski republike vojnici«, koji su se umjeli prema prilikama odijevati, skladno razgovarati, lijepo plesati i koji »u svom ponašanju i razgovoru pokazivahu više plemenita značaja, nego li mnogi saloni europejskih plemića«.[40]

Za Bosance, i muslimane i kršćane, rekao je da su bistri i zreli u razgovoru i mislima, da lijepo i uglađeno govore, da se ponašaju surovo ali otvoreno i srdačno. Glavne im mane nalazi u nehaju za svoje, u lukavosti prema nepoznatom i oblastima, mržnji prema napretku i svemu tuđemu te vjeri u sudbinu. Napose kaže kako su im Osmanlije tuđe »kao svakomu od našega naroda«. Razliku između katolika i pravoslavaca nalazi u većoj brizi ovih za svoj narod, jezik i stare običaje. Ističe kako muslimani dobro, a »bosanske Turkinje još liepše naš jezik govore negoli đaurke«.[41]

Za ondašnjega narodnjaka pučke nošnje bile su dio krajolika, simbol narodne podloge pa i domovine. Kukuljević ih redovito bilježi i više-manje opisuje od Karlovca do Dubrovnika i Jajca. Kako nije znao za stoljetne utjecaje gradskog odijevanja na seljačku nošnju, žalio je što trgovci unose »šarene rupce« ili »gospojinske polušešire«. U Staroj Gradiški bio bi volio vidjeti žene u »narodnih starinskih nošnjah, nego li u svilenih žutih keceljah i maramah, te narešene perjem i žutim cviećem po glavi«. Svidjeli su mu se konjanici u nošnji, naoružani »nožem i samokresi za pojasom«. U Bosni je, dakako, istaknuo kape hrvatske, kao što je 1843. istim osjećajem napisao esejčić o znakovitim crvenkapama.[42]

Ponešto je zapisao o i društvenom životu. Tako za Kordun: »Raštel i sajmovi, svadbe i crkveni blagdani, proljetne i ljetne poljske svečanosti i zimska sijela itd. to su jedine zabave tamošnjih žitelja, a hajdučtvo i siromaštvo, to su obćenite nevolje, koje, uz pomanjkanje ljekara, priljepive pošasti kadikad silno povećavaju, kao što bijaše kolera, od koje su ljudi prošaste godine u toj okolici strahovito patili«.[43]

U gradovima su zabave ples (Karlovac), kazališne predstave putujućih družina (Senj), na selu kola (djevojačko s pjevanjem i zajedničko nijemo kolo u Skradinu, poskočica u Župi dubrovačkoj), na sajmu kocka (Rab). U Dubrovniku je ustvrdio kako je gotovo nestalo stare kućne društvenosti i da ju je zamijenilo večernje šetanje Placom. Svidjelo mu se što Dubrovkinje rado govore hrvatski, a čini se i da su mu se one dovoljno svidjele da je na odlasku — i inače oduševljen gradom, njegovim ljudima,

okolicom i podnebljem — napisao podulji ekskurz o njima. Možda su ga više jedino impresionirali potresi i grmljavina koju mu u Dubrovniku »najteže bjaše podnositi«.[44]

Bilježio je i tamniju stranu života: preslušavanje u Rakovici devetnaestogodišnjega mladića koji je u susjedskoj svađi sjekirom ubio čovjeka, zatim špekulante koji iskorišćuju krajišnike, krađu volova na bosanskoj strani, kažnjavanje šibama kartaša u okolici Skradina. Nije zaboravio ni praznovjerje.[45]

VI.

Od gradova Senj je bio Kukuljevićeva simpatija. Već je 1843. napisao pohvalu Senjanima: »Narodnog ponosa i ljubavi k jeziku i hàrvatskoj narodnosti nisam nigdê većje našao«. God 1856. zapisao je kako »njegdašnja neznatna senjska R i e k a«, »zlokobna za svu Hrvatsku« sputava Senj. God. 1842. Rijeka mu je prva po ljepoti, čistoći i redu, a doživjevši je u komparseriji mnoštva, iluminacije, bakljade i bure za dočeka nadvojvode Franje Dragutina, dodao je da gradu nedostaje narodnoga duha.[46]

Rodoljubnim kriterijem mjerio je i Zadar. Mislio je kako on ni po položaju nije za glavni grad Dalmacije, osobito ne u pomorskoj zemlji, da je mletačkom voljom prividno gospodovao pokrajinom, ali se ni kulturno ni gospodarski nije mogao natjecati ni oteti prvenstvo Splitu i Dubrovniku.[47]

Split ga se neusporedivo više dojmio. Sjetio se nekoga Engleza koji je položaj Splita usporedio s carigradskim i napuljskim. Kukuljević opaža bujan život grada, temperament Splićana koji prednjače u Dalmaciji »u težnji za višimi ideami, za obrtom i trgovinom na veliko«. Opaža i potuđeni duh građana, siromaštvo predgrađa i pomanjkanje »višjega prometa, trgovine i obrtnosti«. Za trgovačku stagnaciju grada okrivljuje austrijsku upravu. Misli da bi za razvitak bila potrebna željeznica koja bi grad povezala s unutrašnjošću, zatim udruživanje u brodarstvu, obrtu i industriji. Split mu je »najveći i najznamenitiji grad našega primorja«, a da je pak ostao u Hrvatskoj, bio bi »mogao postati jednim od najvećih i najznamenitijih gradova svega jadranskoga i jonskoga pomorja«. U sjedinjenoj Hrvatskoj narodna bi vlada mogla iz primorja učiniti vrelo bogatstva i blagostanja i podignuti trgovinu do relevantne konkurentnosti na Jadranskom moru, a »sredotočje pako toj trgovini, kao i svoj pomorskoj upravi imao bi biti Split, moguć u svakom smislu, da se podigne do veličine i znamenitosti staroga Solina«.[48]

Dakako, i u Zadru i u Splitu i u Dubrovniku pazio je i bilježio suvremena preporodna i narodna gibanja ali to izlazi iz okvira ovoga podlistka.

Za Jasenovac je zabilježio da ima nešto trgovačkoga života i da bi mogao napredovati boljim savskim prometom i reformiranjem bosanskih prilika. U Bosanskoj Gradiški, gradiću džamija, dućana i drvenih jednokatnica poput onih na hrvatskoj strani, primijetio je bijeli papir mjesto stakla na prozorima i rešetke na ženskim odajama. Svidjela mu se Banja Luka — gdje se sastao s Vranjicanjem — i njezina okolica. U jednokatnome gradu, kaldrmanih pločnika i blatnih kolnika, na čaršiji je vidio mnoštvo dućana, u kojima je bilo i bečke i tršćanske sitnišarije, »što neće baš usrećiti Bosnu«, kako se podrugnuo. Opisao je ramazanske običaje, a osobito ga se dojmila hodžina jacija. Opisao je kajmakamov konak i hrišćansku trgovačku kuću, kupalište i medžlis u kojemu »raji govori se obično sud na jeziku hèrvatskom, a

Turcima po turski, premda ni rieči turski ne razumiedu«. U Varcaru bilježi žitnu trgovinu, a za Plivu kaže da je bila hrvatska granica u prošlosti (»sad je već odavno izčezlo tuda ime hèrvatsko, ali još zovu nieke stanovnike Hèrvatjanima, što se, kako vele, ne boje ni fratra ni Turčina, a to će bogme u Bosni mnogo reći«). Pred Jajcem kaže: »Svaki si može pomisliti, koje ćuti obuzmu domoljubnoga Hèrvata, kad ugleda pèrvi krat ovaj grad, u kom leže tolike uspomene slavne i tužne«. Za vodopad je zažalio što kao najveća prirodna bosanska znamenitost nije europski poznat. U Travniku je obišao čaršiju i tamo zatekao tršćanske i bečke robe te opisao europski uređenu kuću Dervišbega Teskeredžića, s kojim je porazgovarao o zaostalosti Bosne.[49]

Zaglavak

Kukuljević putnik zapažao je zaostalost zemlje, siromaštvo i neukost puka, oblike njegova života, otuđenost inteligenata, neosovljenost i nedograđenost kulturne i rodoljubne svijesti. Osjećajem povijesnoga tragizma i vjerom preporoditelja u narodnu budućnost htio je sjedinjenje svoje domovine, uklanjanje ili barem temeljito slabljenje tuđinskoga utjecaja, prevladavanje narodne podvojenosti, staleške i civilizacijske, te materijalni napredak koncentracijom kapitala, podizanjem poljodjelstva, tada još uvijek glavne gospodarske grane, izgradnjom industrije, koju je nazivao višom obrtnosti, razvojem prometa koji bi kopnom, morem i rijekama povezivao pokrajine i omogućio trgovanje cijelim domaćim prostorom s nadom u izvozne pothvate.

Kukuljević je volio razgovarati s različitim ljudima i kao pravi turist uživao je u dobroj hrani i plemenitim vinima. Zanimali su ga ljudski značajevi, nazori i poslovi. Divio se ljepotama prirode i bojao njezinih elemenata i pogibelji puta. Nije tajio svoj strah i slabosti, pokazivao je radoznalost svoje naravi, okretnost misli i tankoćutnost osjećaja, doduše u duhu onoga vremena, ozbiljnost istraživača i zabrinutost rodoljuba. Najposlije, nije bio čovjek bez humora i ironije.

Bio je pravi putnik i dobar putopisac. Iako ga je njegov znanstveni interes omeo da napiše pravi putopis, dosljednu putopisnu prozu, ipak ove dvije knjige žive i danas i zavređuju različnu našu pozornost.

Bilješke

1. Dopis iz Milana, *Danica,* 1841, br. 14, 30–31. – Dopis iz Primorja, *Danica,* 1842, br. 13–14. – Dopis iz Beča, *Danica,* 1842, br. 27. – Dopis iz Mletaka, *Danica,* 1842, br. 50–51. – Uspomena na Veneciju, *Danica,* 1843, br. 11. – Put u Senj, *Danica,* 1843, br. 46–47. – Pogled u Štajersku, Beč, Peštu i Požun, *Danica,* 1847, br. 4–9. – (Izvješće o putu u Ljubljanu, Trst, Istru i Veneciju radi povijesnog istraživanja), *Narodne novine,* 1851, br. 186. – Najnovije putovanje g. Ivana Kukuljevića (Italija, Beč, Ljubljana), *Neven,* Zagreb, 1853, br. 38 i *Narodne novine,* 1853, br. 217. – Izviestje načelnika družtva g. Ivana Kukuljevića Sakcinskoga o putovanjima u Mletke i u Beč god. 1853, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku,* III, 1854, 334–338 (isto u *Nevenu,* 1853). – Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854, Zagreb 1855 (iz *Nevena,* 1855, br. 17–18). – Iz Dubrovnika, *Neven,* 1856, br. 10. – Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku,* IV, 1857, 305–392 (tiskano i posebno te u *Narodnim novinama,* 1857, br. 56–58, 60 i 62). – Neke su tekstove preuzeli drugi listovi i časopisi; usp. moj Prinos bibliografiji Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, *Croatica,* Zagreb, 1977, br. 9–10, str. 265–278.
2. Prema Putnom dnevniku (u varaždinskom muzeju) Kukuljević je objavio tekstove u *Hrvatskom sokolu,* 1870, br. 1–8, 10–23, 25–26, i *Viencu,* 1872, br. 29–32, 34, 36–38, 46–51, a onda ih pretiskao u PU, dok je PB pretiskano iz *Narodnih novina,* 1858, br. 60–81, gdje su tiskane pod naslovom Uspomene na putovanje po Bosni.
3. PU, 3.
4. PB, 5–6.
5. T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, *Rad JAZU,* 110, 1982, str. 155 i 157.
6. A. Barac, Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije, I, Zagreb 1954, 278, 281, 284. – S. Ježić, Hrvatski putopisci XIX. i XX. stoljeća, Zagreb 1955, nije ih ocijenio, a A. Franić, Hrvatski putopisi romantizma, Zadar 1983, 34–38, 80–81 i 118–120, u ocjeni nije odmaknuo od Barca. – Z. Šenoa, Davno utrtim tragom, *Bulletin VII. odjela JAZU,* 1967–74, br. 1–3, sažima PU.
7. PU, 23, – PB, 13, 16. Na polju uz Vrbas »strielao je na jastrebove i divje golubove, kojih u toj divjači na jata imade«.
8. PU, 6, 14, 16–18, 39, 47, 87, 89. – PB, 14.
9. PU, 4, 18, 38 (u Biograd je išao 1854), 39, 47, 65, 76, 84, 87. Kočije su obično vukla dva konja. Onu, kojom su se odvezli u Skradin, nazvao je »pravim exemplarom riedkih relikvija prastaroga vremena« (sva od dasaka, dvostruko veća od najvećih tadašnjih, četvrtasta sa 3 prozora, 2 sa strane i 1 naprijed, i s jastucima od stare konjske dlake).
10. PU, 24, 38, 47, 81, 85. God. 1843. na cesti od Karlovca do Senja bio je živ promet kolima, nakrcanim žitom i dügama za bačve (*Danica,* 1843, br. 46–47)
11. PB, 12–13, 14, 16, 20, 33, 45, 53, 84, 101–106, 111.
12. PU, 21, 23, 27, 31, 39, 48, 50–51, 85, 96. – *Arkiv,* 1857, 310. – U Korčuli je brod pristajao svakih osam dana (PU, 76).
13. Pu, 12, 68, 75, 88. – *Danica,* 1842, br. 50–51 i 1847, br. 6 i 9.
14. PU, 6, 12, 23, 65–66, 68–69, 70, 83, 88, 96. – PB, 74.
15. PU, 23, 46, 51 86. – U Zadru se gostionica zvala »K crnom klobuku«, u Skradinu »Pokoj«, u Dubrovniku »K peregrinu« i u Staroj Gradiški »K zelenom dèrvetu, koja se po graničarski: 'bieli birchaus' zove« (PU, 32, 49, 76. – PB, 10).
16. PU, 44, 48, 71.
17. PB, 10, 17–21, 27–28, 31, 36, 43, 49, 54, 58, 61–63, 68, 70, 75, 84, 95, 97, 101, 110.
18. PU, 9–11. – Slično je napisao i u PB (6): »U *Jasenovcu,* gdie utiče u Savu malena *Una,* što dieli u dvoje dva velika carstva a jedan te isti narod«.
19. PB, 7–8.
20. Pu, 32, 44, 46, 63, 64.
21. PU, 46. 50
22. PU, 19, 39, 43, 51, 54, 55, 65, 84. – Razmišljao je i općenito o braku i sumnjao u nastojanje kršćanskog svijeta da »ima sretnih i vjernih i dosmrtnih brakova« (PU, 20)
23. PU, 6, 7, 16.
24. PU, 29–30, 34–35, 41–43, 49, 51. – *Neven,* 1854, str. 264. – U Skradinu mu se sv. Jeronim pričinio kineskim mandarinom budući da su njegovu »krasnu ćelavu glavu« nakitili visokom srebrnom krunom (PU, 49).
25. PU, 76–77, 89–90.
26. PB, 111–116.
27. PU, 59, 87, 139.
28. PU, 5–6, 8, 16.
29. PU, 40.
30. PU, 40–41, 43–44.
31. PU, 49–50. Zapisao je i priču o pogibeljnim velikim hobotnicama koje mogu povući čovjeka u more.
32. PU, 61 65–66, usp. 68.
33. PU, 87.
34. PB, 6–7, 14–15, 20, 34, 54, 64–65. – Zapažao je i pojedinosti kao prve ljubice i sađenje trešanja (PB, 63, 108).

35. PU, 9, 31–32, 81. – PB, 41.
36. PU, 44, 49, 75. – PB, 58–59. Opisi slapova, kao Slunjčice, Korane, Kke i Plive, idu u ljepše opise (PU, 7, 49. – PB, 80).
37. *Danica,* 1842, br. 13–14. – PU, 11, 15, 18, 19, 38, 43, 71. – PB, 10, 34, 54, 74, 81–82.
38. PU, 4–5, 9, 15–16, 18–19. Pisao je, dakako, o više intelektualaca, osobito onih u južnoj Hrvatskoj.
39. PU, 66, 70, 112. – Usp. *Neven,* 1855. – Ponašanje Poljičana na cesti usporedio je sa suprotnim nekih pravoslavaca iz Imotskoga i od Sinja.
40. PU, 76, 80, 88–89. – *Neven,* 1856, br. 10.
41. PB, 19, 42, 111–116. O negativnom odnosu u Bosni prema europskom napretku razgovarao je i 1847. na brodu za Peštu s tri bosanska trgovca, koji su upoznali parobrod i željeznicu trgujući od Odese do Leipziga, od Beča i Pešte do Trsta. Razgovor je zanimljiv i po komentaru kojim su trgovci popratili Karadžićeve junačke pjesme,naime kazivali su Kukuljeviću što je u njima dodavano, a što izopačeno i neistinito (*Danica,* 1847, br. 6). Prema službenim izvješćima navodi da u Bosni živi 1,077.865 st. (384.000 muslimana, 561.000 pravoslavaca, 122.865 ktolika, 8.000 cigana i 2.000 židova), a u Hercegovini 289.000 st. (68.000 muslimana, 180.000 pravoslavaca i 41.000 katolika).
42. PU, 5, 8, 15, 46, 50, 61–62, 65–66, 70–71, 84, 88. – PB, 10–12, 31, 40–42, 98. – U Poljicima je istaknuo da pop, kad obično glagoljaši, nosi narodnu nošnju. – *Danica,* 1843, br. 46–47.
43. PU, 10.
44. PU, 4, 20, 32, 49–50, 75, 80, 88–89, 90–92. – Opisao je i svečanost instalacije biskupa (PU, 84–85).
45. PU, 8–9, 49, 6, 22, 25, 83. – PB. 49–51, 77. apisao je pokoju o trubljenju uoči Đurđeva i na Đurđevo, kada djeca i čobani žele poplašiti vještice, zatim ivanjdanske kresove (svitnjaci) i one na Veliki petak kada tuku vatru »na uspomenu Barabana hajduka«, pa ivanjdansko kupanje stoke i ljudi da se »očuvaju ili operu od bolesti, od šuge, gube, itd.« te gatanje »iz plećah pečenoga janjeta«.
46. *Danica,* 1842, br. 13–14 i 50–51; 1843, br. 46–47. – PU, 21. – Vraćajući se iz kazališta po vjetru i kiši neosvijetljenim gradom poderao je rukave i smočio noge (PU, 20).
47. PU, 33.
48. PU, 51–52, 54–58.
49. PB, 6–7, 11–13 (nakon zalaska sunca nije se moglo preko Save), 22–39, 65–66, 69, 71, 80, 94, 96–97.

Itinerar

1856.
6. IX. Zagreb–Karlovac
7. IX. izlet do Dubovca
8. IX. izlet u Kamensko
9. IX. Karlovac – Veljun (postaja) – Slunj
10. IX. Slunj – Rakovica (postaja) – Drežnik (postaja) – Ličko Petrovo Selo (postaja) – Zavalje
11. IX. Zavalje – Petrovo Selo – Priboj (Prijeboj) – (Plitvički) Ljeskovac – Babin Potok (postaja) – Vrhovine (postaja) – Otočac
12. IX. izlet u Gatačko polje (Arupium)
13. IX. Otočac–Brlog (postaja) – Žuta Lokva–Brinje (usput) – Žuta Lokva (postaja)–Senj
16. IX. izlet u Bašku na Krku (2–3 sata ili 4 proti vjetru)
18. IX. izlet u Novi
19. IX. Senj–Rab (6 sati po jugu, obično 4 sata)
20. IX. Rab–Zadar (nakon ponoći do 9 sati)
21. IX. izlet u Nin
23. IX. Zadar–Šibenik
30. IX. izlet u Skradin
5. X. izlet na Krapanj i Zlarin (Šibenik–Krapanj na vesla 1,5 sat, Krapanj–Zlarin 1 sat, Zlarin–Šibenik jedrili 1 sat)
8. X. Šibenik–Split (izlet Solin, Kaštela, Trogir)
9-10. X. izlet u Poljica
13. X. Split–Hvar–Korčula–Gruž–Dubrovnik (do Hvara tri sata, odmori na Hvaru i u Korčuli 1/2 sata); iz Splita u 6 sati, u Gruž u 21 sat)
19. X. izlet u Rijeku dubrovačku
2. XI. izlet u Župu dubrovačku

4. XI. Dubrovnik–Kotor (Herceg–Novi–Kotor oko 2 sata)
7. XI. Kotor–Meljine (oko ponoći u inozemstvo)

1857.

25. IV. nakon tri dana u Sisku do Stare Gradiške
26. IV. Stara Gradiška
27. IV. Stara Gradiška–Bosanska Gradiška–Banja Luka
29. IV. izlet do Ivanjske (3 sata jahanja; prenoćili)
7. V. Banja Luka–Sitnica (od 7 sati ujutro do uveče)
8. V. Sitnica–Varcar–Jezero–Jajce
10. V. Jajce–Travnik (od ranoga jutra do 19 sati)
11. V. izlet Gučja-goru
13. V. Travnik–Skender Vakuf (od 7 do 21 sat)
14. V. u Banju Luku (od 7 sati do podveče)

Anita PAVIĆ

Ljubav

ljubav je ostala ukopana
dok smo idole molili
za zakašnjelu milost
u tužnoj nevoljenosti svojoj

ali je ljubav ostala na pogrebu
ovjenčana krizantemom i crninom
dok su aureole tuge
izmicale tlo pod našim
izmučenim nogama

jer sami smo bez ljubavi
i tonemo u bezdane ničega i nikamo
ako poljupca nade ne imade

na našim opoćenim dlanovima

Tomislav KARAMARKO

Zagreb

Najviše volim
i opaja me čudesno
ljetno, ružičasto predvečerje
u dragom gradu
podno brda
kad osjetim snažno
vremešnost ovih kuća i ulica
elegiju hrvatsku
od tisuću ljeta.
Tad prestaje sve
i umrijeti bih mogao
za tvoju divnu priču
kršćansku i patničku
od Gospodina smišljenu.
I provrije moja krv dalmatinska
jer volim
i opaja me čudesno
ljetno, ružičasto predvečerje
u dragom Zagrebu.

Alojz JEMBRIH

Domjanićev pledoaje za hrvatsku kulturu

Među ostavštinom hrvatskog pjesnika *Dragutina M. Domjanića* (18751933) koja je pohranjena u Arhivu Hrvatske (Zagreb), nalazi se njegov odgovor na članak *Ljubomira Stojanovića* (1860–1930) što ga je pod naslovom »Hrvatska Austrijanština« objavio 1926. u *Srpskom književnom glasniku.* Domjanić je odgovor uputio tadašnjem uredniku Glasnika *Svetislavu Petroviću* (1883–1945). Domjanićev je tekst u spomenutoj ostavštini jezično korigiran (lektoriran) pa je zaključiti da je Petroviću poslao čistopis. Po svemu sudeći taj Odgovor nije objavljen, stoga smo odlučili da ga sada objavimo u cijelosti jer nam otkriva razmišljanja jednog Hrvata u dvadesetim godinama 20. stoljeća. Prilažemo također u cijelosti tekst Ljubomira Stojanovića jer je karakterističan po mnogočemu; napose ocrtava raspoloženje prema Stjepanu Radiću dvije godine prije nego što je smrtno ranjen u Skupštini (u Beogradu, 20. lipnja 1928).

IIRVATSKA »AUSTRIJANŠTINA«

Jedna velika mana naših javnih radnika (sem vrlo retkih izuzetaka) u tome je što ne vode računa kako strani svet o nama misli. Neću time da kažem da treba da nas preuveličaju i strani svet obmanjuju (jer to može više uditi nego koristiti, pošto se istina na kraju krajeva opet pokaže), ali je njihova dužnost da pruže stranom svetu pravu sliku o nama, i da se staraju da se mišljenje što više raširi.

Tu ulogu referenta o nama pred Evropom uzela je na sebe još od postanka Srbije bečka štampa. A kako je to ona činila, pa i sad čini? – Na najperfidniji način, često pod obrazinom čiste objektivnosti i sažaljenja, ona nas je predstavljala kao surov i nekulturan narod, a državu kao razrivenu partijskim borbama i nesposobnu za kulturni život među evropskim državama. Nikad nijednu dobru reč ili pravednu ocenu ma o čemu kod nas nije izustila. Nekako baš pred ratove Franc Ferdinand je govorio da Balkan treba zadobiti za evropsku civilizaciju (jamačno kao što je bila zadobivena Bosna i Hercegovina!). Bečka štampa je to tako vešto i tako sistematski činila, da su ne samo svi narodi u Austriji, već i ceo svet, pa često i Rusi, gledali na nas kroz njene naočare. (U petrogradskom *Novom Vremenu* izlazili su dopisi, tobož iz Beograda, koji nisu bili ništa drugo do prerada vesti koje su donosile bečke novine.) Na slovenskom novinarskom kongresu u Beogradu češki i poljski novinari otvoreno su priznali da su se iznenadili kad su Beograd i njegovo društvo našli sasvim drukčije nego što su ga po bečkoj *Novoj Slobodnoj Presi* zamišljali. Trebalo je da dođu balkanski ratovi i veliki svetski rat da stranci s nama dođu u neposredni dodir, da nas sagledaju otvorenim očima i da svoje mišljenje o nama promene.

Ali dok se u celom svetu ta promena mišljenja, gde više gde manje, izvršila, Hrvati su ostali da nas gledaju kako ih je još Austrija vaspitala. Prosti katolički svet gleda u nama samo »šizmatike«, žali propast katoličke Austrije, i ne može da se pomiri s tim da je slobodan, da je u svojoj državi, i da su »šizmatici« s njim ravnopravni. Kad je

jedan oficir zapitao nekog vojnika Hrvata: »Kako je, kako je?« – »E, kad se mora! Da smo bar pod Italijom!« odgovorio mu je ovaj. A inteligencija hrvatska pati od velike megalomanije. Oni misle da su samo oni Evropljani i zapadnjaci, a mi da smo »Balkanci«, koje oni treba da kultivišu i prosvete (kao što su nekad – a pomalo i sad – o sebi mislili naši Vojvođani). – Mi možemo biti potpuno ravnodušni prema takvom njihovom mišljenju o sebi i o nama, jer to može samo njima biti od štete. Ono, istina, nije ni nama od koristi, jer to sprečava uzajamno približavanje koje je tako potrebno stanovnicima jedne države, i mi to žalimo i njih radi i same stvari radi, ali pomoći ne možemo; valja trpeti.

Nego, ima nešto drugo prema čemu ne možemo nikako i ni po koju cenu biti ravnodušni, a to je da jedan Hrvat, kao aktivan državni ministar,[1] nosi litiju po katoličkim krajevima i na sav glas trubi kako je »sporazum«[2] za zemlju neobično važan i koristan i da se mora održati, a u isto nas vreme grdi i omalovažava: kako mi umemo samo da se bijemo i ginemo, a samo oni umeju da stvaraju i unapređuju državu. Normalan čovek mora pomisliti da on to ne govori iz ubeđenja, već da se dopadne hrvatskim masama, jer to potpuno odgovara onome kako ih je pre Austrija učila; ali kad se setimo da je on verovao i svoje ljude uverio da će Amerikanci, Francuzi i Englezi otrgnuti od nas Hrvate i stvoriti im zasebnu državu (njegova »korespondencija« s Lojd-Džordžom, i hadžiluk po Evropi), onda se može pomisliti da on zaista i veruje u ono što govori i da tako »sporazum« i shvata, i možda misli da takav »sporazum« i mi možemo primiti. – Ako je tako, onda se i on i svi Hrvati ljuto varaju, da ćemo mi ikad i hteti i smeti dopustiti da državom upravljaju i vode je oni koji su se pre više od 800 godina »sporazumeli« s Madžarima i docnije s Austrijancima, i odrekli se uprave nad svojom državom, i predali njima i njihovim vladaocima da je oni vode i njome upravljaju! – Neka stara hronika priča: kad je ruski veliki knez Vladimir hteo da se odreče mnogoboštva, došli su preda nj razni misionari i hvalili svoje vere. Među njima su bili i Jevreji. Kad ih on upita gde je njihova država, oni mu odgovore da je nemaju, jer se njihov bog na njih rasrdio i rasturio ih po celom svetu. »Pa zar vi, na koje se vaš bog rasrdio i rasturio vas, dolazite meni da ga ja primim?«, vikne na njih knez i otera ih. Slično nešto mogli bismo mi reći i Hrvatima: zar vi, koji ste staru svoju državu predali drugome, hoćete sad ovu novu, koja je i naša, da usrećavate? – Ne, braćo Hrvati, to ne može biti.

Misli li G. Radić da mi ne vidimo da je cela njegova propaganda pod zaštitom »sporazuma« upravljena na to da se Srbi u državi oslabe, i da ih omalovaži u očima onih stanovnika koji su posle ratova došli u zajednicu? Veruje li on da nam svojim poricanjem, koje on daje gotovo posle svakog svog govora, može zamazati oči da mislimo kako je time uništen onaj utisak koji je on svojim govorom ostavio na svojim mnogobrojnim zborovima, i da to što je govorio ne znači ništa? Ta nismo mi njegovi Zagorci kojima on jednoga dana kliče: »živela republika«, a oni odgovaraju: »živela! i živeo vođa hrvatskog naroda«; a drugi opet dan: »živeo sporazum!«; i »donosim vam pozdrav od kralja!«, oni opet odgovaraju: »živeo vođa hrvatskog naroda, živeo sporazum, i živeo kralj!«

1. Stojanović misli na Stjepana Radića kao tadašnjeg ministra prosvjete u Pašićevoj vladi.
2. Riječ je o »sporazumu« Svetozara Pribičevića sa Nikolom Pašićem; do »sporazuma« će doći 1927. također između Pribičevića i Radića.

I što je najkarakterističnije za današnju još neprestano zbunjenu i bez kompasa političku situaciju, niko se od srpske strane još ne nađe da mu dovikne: »Stoj! ni koraka dalje!« – On i dalje ministruje, dolazi u ministarske sednice, govori čak i u Skupštini, i sve to se prima ili ne prima, ali ljigavo, mlitavo, bez osećanja i shvatanja; nigde ni s koje strane odlučnog poteza, nigde razborite, krepke reči!

Ali treba dobro da upamti i G. Radić, i Hrvati, i G. Pašić, i radikali, i svi kojih se tiče, da žice, kad se suviše zategnu, moraju popucati, i onda će biti kriv đavo![3]

Odgovor na »Hrvatsku Austrijanštinu«

Vrlo cijenjeni gospodine uredniče!

Kad sam pročitao članak gospodina Ljub. Stojanovića[1] pod naslovom *»Hrvatska Austrijanština«* u 9. broju Vašeg uglednog časopisa,[2] nisam Vam htio odmah pisati, jer sam bio odviše razočaran i ogorčen. Najporije nisam mogao da vjerujem da to čitam u *Srpskom Književnom Glasniku*,[3] već sam mislio, da sam slučajno uzeo u ruke koji politički list. Bio sam utoliko više razočaran, jer sam takav članak našao u *Književnom Glasniku,* koji je upravo onih dana slavio dvadesetpetgodišnjicu, kad je gospodin Krklec govorio, »kao sin hrvatskog Zagorja«, slaveći Glasnik kao »jedan od najvećih duhovnih manifestacija i najljepših uteha za budućnost«, i kao »list kome je briga da u duhu Skerlićevu stvara i odneguje duhovno jedinstvo, koje će biti duša u našem narodnom telu«. Bio sam ogorčen, jer se vrijeđa moj narod. Tako se o nama Hrvatima nije pisalo u Srbiji ni dok smo još bili u Austro-Ugarskoj, koja nije bila prijateljska prema Srbiji. Barem toga nije bilo u Književnom Glasniku, koliko se ja sjećam, a suradnik sam Glasnika već kojih šesnaest godina.[4] I nije to sad napisao koji novinar u žestini bezobzirne političke borbe, nego ozbiljan gospodin i akademik.

Ne, gospodine uredniče »Hrvatska Austrijanština«, kako je g. Ljub. Stojanović prikazuje, ne postoji; ali postoji nešto gore od toga, što nam smeta i smetati će da budemo i srcem jedno, nešto što nas Hrvate svuda progoni (baš kao i nekad u Austro-Ugarskoj): *nepovjerenje* bez razloga i bez granica. Tome je evo i opet jednim dokazom taj članak.

Pišem Vama, gospodine uredniče, otvoreno i bez ikakovih obzira, a kako je napadaj oštar, oprostite ako će možda i koja moja riječ biti kome neugodna. Ne skrivam se ni za kakove fraze, bile one ma kako zvučne i rodoljubive. Govorim iskreno, jer sam ja našoj narodnoj slozi bio iskreno odan, i onda kad su to iskazivali samo idealisti ili »veleizdajnici«.

3. Bez posebnog komentara, moglo bi se postaviti pitanje nije li taj Stojanović i njegovi i istomišljenici sa tim svojim napisom, pridonio tragičnom činu – »Stoj! ni koraka dalje!« – kada je u Skupštini u Beogradu u Stjepana Radića pucao Puniša Račić?

Što se nas Hrvata tiče, kako je pisala bečka štampa prije rata i u ratu?! »Neue Freie Presse« je nas i Hrvate i Srbe u Autro-Ugarskoj mrzila jednako kao i Srbijance. Tko protivno tvrdi, ili uopće ne pozna prilike ili svijesno piše neistinu. To ne mislim, da bi mogao g. Ljub. Stojanović učiniti. Nas Hrvate nije »Austrija vaspitala«, mi smo gledali svojim očima i Austriju i Srbiju. To je dobro znala i Austrija i oni Srbijanci koji su nas poznavali i voljeli, kao na primjer pokojni Skerlić i mnogi drugi od inteligencije, osobito u književnim krugovima. Ostali narod u Srbiji nas nije poznavao, ali nas nije ni mrzio.

Pisac veli da i sad još »prosti katolički svet gleda u nama (Srbijancima) samo šizmatike, žali propast katoličke Austrije, i ne može da se pomiri s tim da je slobodan, da je u svojoj državi, i da su šizmatici s njim ravnopravni«. To se veli Hrvatima, koji su se svagdje i svim sredstvima borili za slobodu! Pisac članka spominje »prosti katolički svet«. Valjda misli narod. Kako je taj »prosti svet žalio propast Austrije«, znamo dobro mi svi koji smo s njim živjeli i trpjeli. To znadu još bolje oni koji su se proti Austriji borili i u Dobrudži i drugdje. Ne, nije istina, da naš narod u Srbijancima gleda samo šizmatike. Gdje se naš čovjek iz naroda sastane s vašim čovjekom iz naroda, odmah se sporazumiju. Nema tu one mržnje, koju su poticali oni kojima je to bila korist ili svrha.

Dražesna je ona priča, što je pisac servira o nekom Hrvatu koga da je oficir pitao, kako je, a on da mu je rekao: »Da smo bar pod Italijom!« Ne vjerujem, da je to koji vojnik Hrvat rekao ozbiljno. Ako je to doista rekao možda se samo narugao onomu koji ga je to pitao. Dopuštam, da je šala gruba, ali vojnik ne mora uvijek govoriti salonske šale; a kad Hrvata susreću s nepovjerenjem, nije čudo da je on i u svojim šalama koji put, kako vele Rusi, »u ježevim rukavicama«. Da govorim ozbiljno, mi Hrvati da želimo biti pod Italijom?! Pa to je krvava uvreda za Hrvata, da mu se to podmeće!

Za hrvatsku inteligenciju autor veli »da boluje od megalomanije, oni misle, da su samo oni Evropljani« a vi (Srbijanci) da ste »Balkan, koji oni treba da kulturno prosvete«. Tako veli pisac. Mogao bih mu odgovoriti njegovim riječima: »Mi možemo biti ravnodušni prema takovom njihovom mišljenju, jer to može samo njima biti od štete.« Uostalom, to nije istina, što on veli. Ali to sve nama otkriva onu glavnu ranu, od koje sav naš život boluje, to nam je reklo zašto se ne može duševno jedinstvo provesti – radi mržnje koja kipi iz toga članka.

Nisam političar, miran sam čovjek, ali mi je žao da moj narod vrijeđaju i da to čine u listu, kome sam i ja suradnik, i koji su utemeljili ljudi koji su htjeli našu narodnu slogu. Da li će gospodin Ljub. Stojanović, rugajući se čitavoj našoj povijesti i iskrivljujući je, usrećiti ovu državu, koja je i naša i u kojoj mi nismo nikakova *quantité négligeable,** na to će mu vjerojatno odgovoriti ljudi kojima je na srcu narodna i bratska sloga, ali tako kako on piše, ne, »tako braćo Srbi, ne može biti!« Nisu naši Zagorci glupi, kako misli gospodin Stojanović. Poznam i njih i naš narod barem toliko kao on, premda sâm nisam Zagorac. Živio sam i živim s njima i kao običan građanin i kao sudac, poznam ih i u njihovu dobru i u zlu. Imaju oni na mjestu i srce i dušu, a kad treba i – šaku. Istina, puka su sirotinja, ali naša ponajbolja imena su iz Zagorja: i Đalski i Leskovar i Iveković i Broz i Pasarić i Gudel, pa i vaš Krklec, i toliki drugi. Ako ima u našoj državi krajeva gdje se rađaju sami mudraci, nismo ni mi z bedakove hiže.

* neznatna količina

Konačno, znamo i mi, da »žice, kad se suviše zategnu, moraju popucat«, ali onda ne će »biti kriv samo đavo«, nego i gospodin Ljub. Stojanović. Možda ćemo onda i otići do đavola, ali ne samo mi, nego i vi svi, gospodine Stojanoviću!

Oprostite, gospodine uredniče, što sam Vama oduzeo toliko dragocjena vremena, ali nisam smio da na to šutim. Molim Vas, budite tako dobri, pa mi saopćite, da li se i Vi slažete sa člankom gospodina Ljub. Stojanovića koji ste bez ograde donijeli u svom listu. To ja doduše o Vama ne mislim, ali budući da tako izgleda, potrebno će biti to i javno reći. Ako bi ipak bilo tako, te ako ne biste našli načina da se i javno ogradite od mišljenja g. Stojanovića, onda ja, kao pošten Hrvat ne bih mogao više surađivati u Srpskom Književnom Glasniku, kamo sam dosad rado pisao i bio kao prijatelj priman.[5]

Bilješke

1. Ljubomir Stojanović (1860–1930) svojom djelatnošću istaknuo se je kao *političar, povjesničar* i *filolog*; o njemu v. Enciklopedija Jugoslavije, knj. 8, Zagreb 1971, 156–157. Spomenimo još i to da je 1921. bio izabran za člana dopisnika JAZU. (Usp. Ljetopis JAZU, sv. 37, Zagreb 1922, str. 33.)
2. Što se tiče Domjanićeva upućivanja na 9. broj časopisa Srpskog književnog glasnika u kojem je Stojanovićev članak objavljen, treba reći da je taj članak objavljen u 17. knjizi, br. 2 (16 januar), Beograd 1926, 360–362. Ostaje nejasno zašto je Domjanić spomenuo 9. broj kad u njemu tog članka nema.
3. Urednik je tada bio *Svetislav Petrović* (1883–1945) o kojem, čitamo u Jugoslavenskom književnom leksikonu, izd. Matica Srpska 1971, 404, da je bio »pozorišni kritičar, esejist i prevodilac. Francuski đak. Književni poslenik bez jače individualnosti. 1922–1927. uređivao Srpski književni glasnik«.
4. U Srpskom književnom glasniku svoje su pjesme objavljivali pored Domjanića, *Gustav Krklec, Vladimi Nazor* i drugi hrvatski pjesnici kao i slovenski pjesnici, *Alojz Gradnik, Josip Murn* i drugi. Osim toga Domjanić je pjesme što ih je objavio u Glasniku (štokavske) sabrao i zbirku objavio u izdanju Srpske književne zadruge 1933. pod naslovom *Pjesme.* U vezi s tom zbirkom pisat će *Božidaru Borku* (1896–1980) u Ljubljanu točno dva mjeseca prije svoje smrti, 7. travnja 1933: »Dragi prijatelju! Monsignor Janko Barlè mi je poslao broj 'Jutra' (št. 73, 28. III. 1933, novine koje su izlazile u Ljubljani, Borko je uređivao rubriku za kulturu, A. J.) u kojem ste Vi napisali ocjenu o mojim 'Pjesmama', izdanim u Srpskoj književnoj Zadruzi. Vi ste se sigurno začudili da ste tamo i mene našli. Nisam im mogao odbiti, premda se inače s onima s prijeka u mnogo čemu ne slažem. Ali kultura je druga stvar. U tom se pak ne možemo sasvim razići. Konačno, ja sam već preko 20 godina suradnik Književnog Glasnika, mnoge od pjesama u toj knjizi su baš i u Glasniku štampane, pa tim nisam postao manje Hrvat, nego što jesam i ostajem uvijek. I ja držim, da smo tek po tom Jugoslaveni, jer smo najprije svaki Slovenac, Srbin ili Hrvat. Nijanse dižu vrijednost cjelini, a razno cvijeće daje ljepotu vrtu. Konačno mi smo tri kulturna centra, a kad bi htjeli, sve izjednačiti, kao nekim gladilom preći preko naših razlika, nestalo bi mnogo toga, što je upravo radi razlika lijepo. Pa i svako duševno biće, a pogotovo jedna duševna kreatura ima i te kako pravo na opstanak.« Usp. *Dragutin Domjanić kod Slovenaca,* u: Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu – KAJ, XXI, 1–2, Zagreb 1988, 49–65.
5. Nije nam poznato je li se urednik Glasnika Svetislav Petrović ogradio bilo javno bilo osobno (pismeno) kod Domjanića. Možda ipak jest, kad je 1933. objavio u izdanju *Srpske književne Zadruge* »Pjesme«, ili je »kultura druga stvar« koja se razlikuje od politike, kako je Domjanić pisao B. Borku, v. bilj. 4.

Domjanićev Odgovor za tisak priredio i bilješkama popratio A. J.

Enver ČOLAKOVIĆ

Lijepa naša...

(ciklus iz neobjavljene pjesničke zbirke MINIJATURE)

Hrvatska

Avari, Bizant, Franci, Mlečići, Ugri, Turci;
Petrova Gora, Križari, Tatari, Krbavsko polje,
Habzburzi, graničari... Krv, znoj, i briga, i glad.
Vrleti, more i polja... Jal, ljubav, i bune i rad.

Zagorje

Brežuljci. Blato. Vinogradi. Kleti.
Za plugom krave. Nad krevetom kipci
svetaca; u okviru: djeca, sestre, kum i djed.

Gorski kotar

Vukovi. Šume. Brzopletih potoka pjene.
Brkati starci i ispijene, mršave žene,
mršave njive. Rakija, sir — i nož.

Lika

Duboke šume, plitke slaborodne brazde.
Priče o djedu, hrabru graničaru.
Vukovi, ovce — i pôle krumpira na žaru.

Slavonija

Plastovi viši od krova, šorovi širi od rijeke;
žitorodna polja u klasu.
Vonj vina i sala u glasu.

Podravina

Debela mačka prede u debelu kruškinu hladu.
Kraj rijeke krave na suncu lijeno pasu.
Na plašilu cvrkuću vrapci. Danas je vašar u gradu.

Dvije Bosne

Džamije i crkve, sinagoge — stećci.
Tvornički dimnjaci
i — čuđenja znaci.

Hercegovina

Duhan i bune. Kamen i sunce.
Zemlje, vino, drač
i raspjevan plač.

Zagreb

Na Mirogoj bi htio zbit se Gornji grad.
Kazalište gleda lud bijeg na Savu.
Pred Harmicom mjesto Jelačića — crte:
kavezi za aute. Katedrala šutke mjeri neboder.

Sarajevo

Sred čaršije — kino. Bezistan: bar, hotel
U muzeju čuče kadije, kazazi.
Uspinjača svukla Trebević u Šeher.
Tramvaj do Ilidže. Neboderi. Žurba.

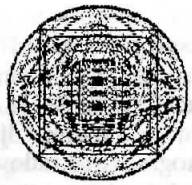

Mladen JURČIĆ

Paul Valéry ili čin čistote

Poezija je život, česta je krilatica pjesnika, jer kao sam život ona neprestano traži, pronalazi, napreduje, plodi, gasi se i stalno obnavlja. Da, odgovara Paul Valéry, no ona je i nešto više — vrhunski, najčišći, najkristalniji dio pjesnikova života, zlatno grumenje što ga on ispire iz svekolike bujice postojanja, a onda ga (jer je istovremeno tražitelj zlata i zlatar-umjetnik koji neumorno uobličava) napornim radom glača, tali i kuje u blistav ornament uzdignut poput potvrde nad život, nad pjesnikov dio kaotičnog svijeta i vremena.

Većina se pjesama, kaže Valéry, sastoji od »blata i zlata«, od stihova koji stoje kao vrhunac pjesnikova traganja, kristalizacija pronađenog, ono najdragocjenije što je stekao na svom dugom, napornom putu i što je uspio pretočiti u najadekvatniji izraz, ali između toga je dosta nedovoljno uobličenog pa i sirovog vezivnog tkiva, koje narušava sjaj i pravilnost ornamenta. A bit »čiste poezije« je u ovome: potreban je dug rad na pretapanju zlatnog grumenja kojim se pjesnici često igraju u njegovu sirovom, nedorađenom stanju jer smatraju da je to što ga posjeduju već samo po sebi dovoljno, dok je taj posjed zapravo tek početak — rad na uobličavanju i pročišćavanju, glačanju sve dok se ne pojavi konačni, najsjajniji i najvredniji bljesak, potvrda naših stalnih težnji da razbijemo polutamu bivstvovanja odlučnim, konkretnim činom, rad koji je paralelan životnom putu samog umjetnika. Jer kao što umjetnik gradi svoje djelo težeći prema obliku svjetlosti i smisla »u mrklinama«, tako čovjek mora neprestano graditi svoj život (lik graditelja proteže se kroz cijeli Valéryjev opus). Talenat, principi, ideje, ljubav — samo su materijal. Potrebno je uzdići se iz mutnih struja vremena u bezličnom svijetu, sagledati najžarče ciljeve i samosvjesno zaploviti prema njima kako bi se postojanje učinilo smislenim. Graditi sebe kao što se gradi pjesma ili ljubav, stalno izvlačiti sklad iz kaosa, strukturu iz nabacanih šara postojanja, arhitekturu iz nereda kamenja, melodičnost pjesnikovog — i uopće ljudskog — glasa iz huka i tutnjave bezglavih bujica i nerazgovjetnog žamora, to je imperativ.

Neprestano izoštravajući svoje stihove, pjesnik izoštrava svoj pogled i cijelu svoju egzistenciju jer — ja, istina, stvaram pjesme, ali one pritom u jednakoj mjeri stvaraju i mene, vrijedan rad stvara svog stvaraoca, kaže Valéry, on je velika škola povratnim efektom gradi graditelja — poniranje u riznicu moje nutrine nadalje me obogaćuje i poučava.

Tako se život i poezija stalno isprepliću. Kao što je bivstvovanje smjesa (često i zbrka) uspjeha, propusta, pogodaka, promašaja, plemenitih radnji i niskosti, hrabrosti i kukavičluka, otiskivanja i povlačenja, jednako je tako i s poezijom, konkretno s jednom jedinom pjesmom u kojoj se sudaraju ljepota i banalnost, dijamanti i nabacano, lažno drago kamenje. Mnogi se time zadovoljavaju, ne polaze dalje, ne teže kristalnijem, dovoljno im je da posjeduju zlatno grumenje u sirovom stanju (ako se za njih i to može reći) kao što se velika većina zadovoljava malo prije opisanim življenjem,

smjesom svega i svačega, kako-tako vrijednog i nevrijednog (a dobro je još ako nije i posve ništavno).

Kako, međutim, postići nešto više, mnogo više, kako, pročistivši sve to da bi se u mučnom usponu dosegle istinske, plodne čistine, učiniti svjestan, kontinuiran pokret koji bi nas bitno odredio usred sveopće neodređenosti, iz krša nas svakodnevice upravio plodnijim područjima? Kao i u poeziji, potrebno je stalno birati, čistiti, slijediti najusrdnije, najosmišljenije staze kojima se čovjek svakodnevno uspinje svjetlijim prostorima, dok se njegova sve pročišćenija stremljenja granaju, a snaga na putu svakog se jutra obnavlja i sve preciznije upravlja jasnim, određenim ciljevima.

Jutro — ključno i najplodnije doba dana kad se moći bude i usklađuju, a sve mogućnosti leže pred nama kao beskrajna pučina pred tragalačkim pramcem, kad život kao da se obnavlja, ispran od jučerašnje magle i lutanja, prepun zahtjeva što ih svjetlost postavlja pred nas kao zadatak i opomenu, jedna je od najčešćih tema Valéryjeve poezije. Zora, buđenje, prikupljanje snage, more, prostor nad morem sa svojim jedinstvenim dahom, kao slika svih mogućnosti koje stoje pred nama, stablo kao simbol ljudskog stvaralaštva čvrsto zasađenog u svijet, poezija sama, čin stvaranja pjesme kao putokaz egzistenciji, konstante su ovog umjetnika koje se protežu kroz cijelo njegovo djelo, a imaju svjetlost za zajednički nazivnik.

Jutro, naročito ono mediteransko, slobodni prostori nad morem i nad stablima gdje počiva nešto sjajno, silno i neuhvatljivo, ali čemu treba uvijek težiti — nitko to nije opisao s takvom istančanošću i snagom kao Valéry.

I evo, upravo ovime što smo do sada iznijeli, Valéryjevo djelo može mnogo reći vjerniku. Jer, zar se stalno pročišćavanje, stalno stremljenje višemu i savršenijemu ne postavlja kao imperativ upravo pred predanog, praktičnog vjernika? Zar on nije primjer graditelja koji svoj život iz dana u dan gradi i uobličava u smislenu strukturu usred kaotičnog svijeta, sve ravnodušnijeg prema najdubljim vrijednostima? Preispitivanje i stalno pročišćavanje upravo su osobine vjernika koji neumorno polaže »sjekiru na korijen« grijeha, mana, svega nedostojnog i ispraznog, spušta se duboko u sebe po dragocjeni materijal srca, a ujedno se iz noćne tame uspinje prema sjajnim jutarnjim vrhuncima (alegorijska, mnogoznačna Valéryjeva tema jutra jedan je od kamena temeljaca njegove poezije). I, naposljetku, zar upravo kršćanin nije najsvjesniji činjenice da se naš život, kao i pjesma, sastoji od zlata (svega vrijednog i plodnog što pred nas postavlja vjera) i blata (niskosti, pohlepe, nevrijednih težnji, svega što guši i ponižava duh), zar upravo kršćanin ne teži da svoj život što je bolje moguće uobliči usred bezobličnog svijeta?

Ovdje treba svakako napomenuti da Paul Valéry nije bio (deklarirani) vjernik. Štoviše, uglavnom je izbjegavao izravno govoriti o vjeri, a jednu svoju religioznu pjesmu (u mladosti ih je dosta napisao) nije uvrstio u konačni izbor svoje poezije. Sve ovo što smo do sada rekli, dakle, on primjenjuje isključivo na poeziju i na život umjetnika, pa ipak, vjernik koji se susretne s njegovim djelom ne može a da ne uvidi da se zahtijevi što ih Valery postavlja pred pjesnika čudno podudaraju s onima koje pred vjernika postavlja njegova vjera. To je samo još jedan dokaz da odnos čovjeka prema Stvoritelju dotiče ono najdublje u čovjekovu biću, traži svu njegovu predanost i sve sposobnosti, a budući da je jedna od najvažnijih čovjekovih sposobnosti upravo sposobnost stvaralaštva, mnogo toga što su velikani rekli o umjetnosti može se primijeniti na težnje i put vjernika. Nije li Van Gogh rekao da se knjiga »Nasljeduj

Krista« može čitati i kao dragocjeni savjeti umjetniku, ako se riječ »Bog« zamijeni riječju »umjetnost«? Ali ovo djeluje i obrnuto: u djelima velikana (pa i u Valéryjevom) možemo riječi »umjetnost« ili »poezija« zamijeniti riječju »Bog«. Ta povezanost dokazuje da sve ono doista vrijedno i plodno (kao, na primjer, umjetničko djelo) što čovjek iz dubine svog bića iznosi na svjetlo dana nije daleko od njegova odnosa prema Bogu. Jer i čovjekovo stvaralaštvo i njegova vjera (kao i prava, iskrena ljubav) proistječu iz istog mjesta, iz srca.

Za Valéryja, kao i za Rilkea, čovjek se nalazi u sredini između od njega daleko savršenijeg anđela i iskonske, nesvjesne, elementarne i zbog tih svojih osobina sretne životinje. Čovjekova bitna karakteristika je patnja, a nju anđeo ni životinja ne mogu razumjeti. No čovjek ima mogućnost, štoviše i zadatak, da se kroz patnju pročisti. On se instinktivno okreće ljepoti, svjetlosti i širinama koje ga prožimaju i osnažuju. Velike slike svijeta evociraju njegove težnje i mogućnosti: kraj mora, pred beskrajem prostora sred koga oči grade hram, pred raskoši stabla, u prirodi, čovjek nalazi nagovještaje nečeg većeg od njega samog što mu se neprestano obraća, nagovještaje čistote, nadu i utjehu, a stvaralaštvom se i sam, kroz vrhovni, naporan rad, uzdiže do te čistote pa je to najdragocjeniji čin njegova bića. Baš zato, kao što smo već naglasili, poezija mora biti lišena svega što bi je stavilo među rešetke banalnog – jer skučenost među rešetkama dijametralno je suprotna slobodnim prostorima. A vrijedan život isto je tako neprekidno lomljenje rešetki, rušenje zatvora, uzlet širinama i traženje smisla.

Kako je umjetnost uopće, a u ovom slučaju poezija, konačni čin bića, kristalizacija, uobličavanje i potvrda ideja i saznanja skupljenih tijekom dugog i plodnog traganja, potrebno je taj čin, kao i sam život, što je moguće više osmisliti. Stoga je bolje šutjeti te se u tišini pripremati, kao što to radi redovnik u sabranom miru svoje ćelije (Valéry nije objavljivao kroz period od dvadesetak godina, iako je za to vrijeme bio daleko od stvaralačke neaktivnosti – naprotiv, bio je jedan od najaktivnijih umjetnika našeg vijeka), nego se razbacivati »blatom i zlatom«, trpati u svoje stihove teret nedoumica, pipkanja u tami, kaos nepročišćenih osjećaja onako kako se oni javljaju, kako bismo upoznali svijet s činjenicom da i mi »pišemo«, kad je mnogo bolje na ekonomičan mu način objaviti da smo pronašli nešto zaista vrijedno. Valéry se po ovome nalazi na suprotnoj polutki od, recimo, Baudelairea koji stihovima iskazuje sve grčeve svoga bića, sav očaj, tmine i poroke, gađenja i sumnje, svu (uostalom za njega izuzetno plodnu) tamu lutanja i kriznih trenutaka. Za Valéryja kao (mogli bismo slobodno reći) i za kršćanina, svjetlost nije samo sredstvo nego sama bit svjetonazora, a put prema njezinoj jasnoći i bogatstvu imperativ života.

Pjesnički izraz, dakle, mora biti ekonomičan i pročišćen, oslobođen suhoće i krutosti svakodnevnog jezika podesnijeg za cjenkanja na tržnici nego za tvorbu stihova, svaki pjesnik treba pronaći vlastiti jezik i njegovu svjetlost koja osvjetljuje mračni labirint svakodnevnog govora jer on često i nije govor nego tek ulomci rečenica i fraza, jer svakodnevica često zahtijeva tek rudimentarnu komunikaciju, pa mali broj ljudi uopće govori punim, odmjerenim a kamoli osmišljenim rečenicama.

Sjaj i širina prostora sačinjavaju dio ljepote svijeta, pa ma kakav on inače bio, ukazuje čovjeku na njegovu vlastitu širinu i mogućnosti, odbljeskuju sjaj pjesnikova (mi bismo rekli i kršćaninova) zadatka. Sve što radimo, okruženi njihovim čistim, zračnim plavetnilom, puno je značenja i pouke – čak i plivanje ili spuštanje po oštrim stijenama do mora, naizgled tako obične radnje ali o kojima je Valéry napisao

zadivljujuće retke. Plivanje oslobađa pokrete tijela usred novog elementa i čovjeka čini ne samo potpunim gospodarem nego i stvaraocem svojih pokreta tako da oni počinju nalikovati stvaranju pjesme ili meditaciji. Spuštanje do mora po stijenama oduzima nogama slijepi automatizam koraka po ravnom tlu konvencija i navika, najvećih neprijatelja plodnog traganja za smislom (automatizam jednak upotrebi jezika u svakodnevnim, vječno istim situacijama), i sili nas da stalno održavamo ravnotežu, svjesno tražimo najpogodniji ritam napredovanja (stijene, poput jezika poezije, posjeduju vlastiti ritam), da procjenjujemo, odmjeravamo – a cilj je beskrajna morska površina, ronjenje u nesputanost, stapanje s elementom, oslobađanje (kršćani bi rekli nalaženje Boga, smisla života – izbavljenja).

Već smo rekli da su, po Valéryju, za pjesnika šutnja i strpljiva, sabrana priprema (svojevrsne duhovne vježbe) daleko bolje od nepotrebne pričljivosti, jer pjesnik je, ili bi barem trebao biti, najekonomičniji, najodmjereniji, najjasniji glas svijeta. Stoga bi svaki stih morao biti precizna, odmjerena dionica u usponu cjelokupne simfonije, u pažljivoj gradnji cjeline, a svaka slika zaokružen, brižno izrađen detalj pročelja. I relativno tanke zbirke mogu sadržavati bitan i dragocjen komentar svijeta – u poeziji je manje nego igdje opravdano težiti pukom kvantitetu u kojem se gubi i guši kristalna mužička tema dozrelog glasa. Prizor pjesnika koji stvara u bunilu, nepromišljenoj groznici te izbacuju remek-djela u jednoj jedinoj usplamtjeloj noći negativan je mit, baš kao i onaj o somnabulističkom pjesniku sanjaru, vječno izgubljenom u krševitoj stvarnosti. Životne staze, a s njima i staze pjesništva se ne osvjetljuju nego uvelike zamagljuju nejasnim komešanjem »snova«. Poput kipara koji istinskim trudom, mišicama, vrhunskom budnošću svih svojih žila i cijelog bića neprestano savlađuje otpor kamena, klešući konkretan, opipljiv lik, tako bi i pjesnik trebao klesati svoje djelo i svoju egzistenciju u svijetu. Vrhovna budnost (suprotstavljena mutnom »sanjarenju«) jedna je od neophodnih pretpostavki uspjele poezije.

Evo još jedne usporedbe između predanog umjetnika i kršćanina kojeg isto tako često a posve neopravdano optužuju da je »sanjar«, fanatik, udaljen od svih »ovozemaljskih« stvari, dok je pravi kršćanin zapravo vrlo daleko od ovako iskrivljene slike. I on mora svakog trenutka biti i te kako budan u kaotičnom svijetu usred kojega naporno gradi svoje postojanje i probija svoj put prema smislu. Jer njegov život stalna je borba za usavršavanje, očuvanje principa i postojanog integriteta usred sveopćeg gubitka vrijednosti, stalna aktivnost i marljiva samoizgradnja.

Od Paula Valéryja možemo naučiti mnogo toga – prvenstveno kako u radu nadići grčeve očajanja, malodušnosti i nekontroliranosti emocije koju je bolje pustiti da se taloži i kristalizira prije nego je stavimo na papir, jer time izbjegavamo doduše strastvene no nekontrolirane i zato u najboljem slučaju neujednačene stihove (»Sve emocije svijeta ne mogu napisati dobru pjesmu«), kako sve to prevladati pročišćavanjem i probiranjem kao što se ispire zlato, da pojedina pjesma doista postane zrela, posljednja riječ duše o onome što nas snažno zaokuplja, kako se, napokon, okrenuti utjehi, plodnosti i putokazu svjetlosti i sjajnih, iskonskih slika svijeta koje stoje iznad svakog grča i očajanja te kako stvaralaštvo učiniti vrhunskim činom čistote našeg bića, izrazom onog doista najvrednijeg u njemu, a to je i te kako važna Valéryjeva ostavština mladim pjesnicima.

Rudolf HRAŠĆANEC

Kriza kulture

(prema profesoru Zimmermannu)

Hrvatski se narod tokom Drugog svjetskog rata kao rijetko koji narod našao u teškom zapletaju prilika. Poput drugih naroda i hrvatski je narod bio bačen u ratni vrtlog, i to na svome vlastitom području. Za hrvatski se narod može ustvrditi slično kao i za ostale narode srednjo-istočne i jugo-istočne Evrope, kojima diktatorski vladaju komunisti, da nije imao prijatelja ni u nekomunističkim, ni u komunističkim saveznicima, ni u silama osovine. Stari, kulturni i kršćanski narodi srednjo-istočne i jugo-istočne Evrope postali su u Drugom svjetskom ratu igračkom velikih sila. Jedni su bili pregaženi premoćnom ratnom tehnikom, a drugi, nakon što im se obećavalo samoodređenje i sloboda, bili su prepušteni sovjetsko-komunističkom zarobljenju. Danas nakon punih 45 godina postaje sve jasnije da je »poraz u pobjedi« uistinu uzročen jednom teškom i još uvijek nepreboljelom duhovnom krizom zapadnog svijeta.[1]

a) Kratki pregled Zimmermannovih znanstvenih uspjeha

Dr. Stjepan Zimmermann, sada već više godina preminuli profesor Bogoslovnog fakulteta, Zagrebačkog sveučilišta, pripadao je neoskolastičkoj filozofskoj struji. Njegov se naučni rad može svrstati u 3 šira područja: *I. Područje psihologije, II. Područje odnosa filozofije i religije i III. Područje kulturne filozofije.* Na svakom od tih područja prof. Zimmermann je napisao niz studija i snažnih djela, koja su mu brzo pribavila priznanje u filozofskim krugovima, na filozofskim kongresima i stalno članstvo Jugoslavenske i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Ovdje prema gornjoj podjeli navodimo neke njegove poznatije radove.

1. U predgovoru svoje knjige *Trijumf i tragedija* (*Triumph and Tragedy,* Houghton Mifflin Company Boston, 1953, str. V.) Winston S. Churchill veli, da je taj svezak u Drugom svjetskom ratu nazvao spomenutim naslovom zato, »jer nadmoćna pobjeda Velikog saveza do sada nije uspjela donijeti opći mir našem uznemirenom čovječanastvu«.
Churchill je vjerojatno imao na pameti okrutnu sovjetsku okupaciju i njezinu komunističku prevlast protiv nacionalnih i osobnih prava naroda srednje, istočne i jugoistočne Evrope zabacivanjem *Ugovora Jalte,* koji je svojom Deklaracijom o oslobođenoj Evropi obvezivao okupatore da »što prije putem slobodnih izbora postave vlade odgovarajuće volji naroda« (Cf. *Encyclopedia Britanica,* Vol. 23, 1972, str. 802A). Sovjeti su manipulacijom i nasiljem svagdje uveli komunistički jednostranački totalitarni sustav i vlast. Slično se zbivalo i u Federalnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. I u ovoj premoći jačih bilo zbog umišljenosti o superiornosti svoje rase ili po teškim društveno-političkim zabludama ovitim osvajalačkim imperijalističkim ambicijama i sebičnošću, *prof. Zimmermann uočuje najdublju krizu kulture u društveno-etičkoj biti suvremenih evropskih naroda.* Budućnost ima pokazati preporodni stupanj obraćenja i promjene za mir na temelju pravde.

Na području psihologije: »Duševni život«, Zagreb, 1932. »Temelji psihologije«, Zagreb, 1923. »Psihologija«, Zagreb, 1927., 4. izdanje 1943.

Na području odnosa filozofije i religije: »Religija i život«, Zagreb, 1938. »Filozofija i religija«, sv. I-II., Zagreb, 1936–37.

Na području kulturne filozofije: »Filozofija života«, Zagreb, 1941. i »Kriza kulture«, Zagreb, 1943.

Suradnja prof. Zimmermanna objelodanjena je u: »Djela petog filozofskog kongresa u Napulju«, 1924. »Djela tomističkog kongresa u Rimu«, 1925. U njemačkom »Filozofskom godišnjaku«, 1938. U »Antonianumu«, u »Radu«, 1932. U »Ljetopisu«, u Bogoslovskoj smotri« i dr.

Hrvatski narod već 1300 godina asimilira vrijednosti zapadne katoličke kršćanske kulture. Plodovi ove tisućgodišnje asimilacije održaše hrvatski narod u kolu kulturnih naroda Evrope. U hrvatskoj su kulturnoj povijesti pojedinci prednjačili svojim darom i naporima predstavljajući i braneći tekovine svoga naroda na razne načine i na raznim područjima. Tako npr. *na vojničkom i političkom ban Berislavić, na prirodoznanstvenom Ruđer Bošković, na kiparskom Ivan Meštrović i na vjersko-rodoljubnom Kardinal Stepinac.* I dok se u našem dvadesetom stoljeću u proučavanju povijesti kulture i kulturne filozofije drugi diče Spenglerom, Toybeejem, Berdjajevom i Ortegom y Gasset, Hrvati se ponose svojim filozofom Stjepanom Zimmermannom. Ovdje kanimo iznijeti filozofske osvrte o pojmu i značenju društvene kulture i njezine krize, kako su razjašnjeni u drugom poglavlju Zimmermannove knjige »Kriza kulture«. Napor oko ovoga sastavka također predstavlja kontinuitet duhovne uzajamnosti između učitelja i učenika. Tom se duhovnom uzajamnošću pisac ovoga članka ponosi te i ovim putem svome bivšem Profesoru Filozofije želi očitovati iskrenu privrženost i zahvalnost.

b) Duhovne vrijednosti – osnov kulture

U sukladnosti sa svojim ciljem filozofija treba spoznati sveukupni ljudski život i njegove specifične oznake. Zatim odnos čovjeka prema svijetu i čovjekovo mjesto u svijetu. Specifične oznake čovjekova života jesu senzitivne, spoznajne i voljne djelatnosti. Veoma je važna i velika razlika između čovjekovog senzitivno-duševnog te spoznajno- i voljno-duševnog života. Kao spoznajno i voljno – tj. slobodno, koje se samo određuje – biće čovjek je kadar utjecati na svoj vlastiti život. *U ovoj višoj sferi života, u voljnom utjecanju na život, prof. Zimmermann traži izvor pojma kulture.* Predmnijeva se, da »voljnom utjecaju« prethodi spoznajno-duševni elemenat.

Čovjek je voljno sposoban odgajati sam sebe, izgrađivati svoju ličnost i kultivirati svoje čovještvo. Kultiviranje znači usavršavanje. Drugim riječima, čovjek svršno upravlja sam sebe prema postignuću izvjesnog plemenitog cilja. U ovom se svršnom upravljanju sastoji »viši život, koji čovjeka svojstveno obilježuje u kulturnom smislu. Nazovimo taj život kulturno-duhovni.«[2]

2. Stjepan Zimmermann, *Kriza kulture,* izdanje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1943, str. 21.

Temeljno kulturno-filozofsko pitanje jest, da li je čovječji duh izražaj i učinak psihološkog života ili je slobodan i od života nezavisan činilac, koji životu pronalazi apsolutno značenje i oživotvoruje apsolutne vrijednosti. (Evo nekoliko potrebnih – barem za neke čitaoce – razjašnjenja gornjih filozofski izrečenih misli: Duševni život je ovdje shvaćen kao senzitivni, osjetilni, početak ljudske spoznaje, po kojoj dolazimo do pojmova i stvaramo sudove. Ovi predstavljaju slobodnoj ljudskoj volji dobro, za kojim volja nužno teži i *za nj se može odlučiti.* Čovječji duh jest »slobodan i od života nezavisan činilac«, *ako to hoće,* tj. ako se uza sve utjecaje sjetila i okoline, bili oni u prilog njegove odluke ili protiv nje, slobodno odlučuje za istinitu vrijednost. Najveća je tajna i predmet psihološkog istraživanja, koliko tjelesni (biološki), osjetilni i spoznajni elementi *utječu* na samoodređenje čovječjeg duha. »Apsolutna vrijednost«, o kojoj se ovdje govori je Gospodin Bog, najveće i najviše dobro i zato konačni cilj čovjeka. Također ljudska duša kao besmrtno, premda stvoreno, biće, koje svoju konačnu svrhu kao konačnu sreću nalazi u Bogu. I u moralnom zakonu postoje norme, koje se ne mijenjaju i koje su u stalnom dohvatu Najvišeg Dobra. Npr., ljubiti i štovati Boga. Ćudoredan život sadrži čine, vladanje čovjeka, u sukladnosti s gornjim vrijednostima na način da ih čovjek postigne i oživotvori.).[3]

Niz je pravaca u povijesti filozofije sadržalo sad jedno, sad drugo stajalište, tj. *da je čovječji duh izražaj psihološkog života (tjelesno-osjetilnih i vanjskih utjecaja), ili je slobodan i od života nezavisan činilac, koji životu pronalazi apsolutno značenje i vrijednost.* Među prve ubrajamo *psihološke materijaliste,* koji zastupaju teoriju, da čovječji duh rezultira iz fizičke i materijalne komponente ljudske naravi: iz rase, iz nagona za moću, iz spolnog nagona itd. Zatim je Marksov historijski materijalizam, koji tvrdi, da se duhovni život očituje u kategorijama ekonomskog života kao nadgradnja materijalne stvarnosti. Slično se može kazati i o geografskom i sociološkom determinizmu (biheviorizmu)ukoliko sadrže teoriju, da podneblje i kozmičke sile te društvena sredina determiniraju ljudski život, prema tome i ljudski duh. Svi se ti nazori s kulturno-filozofskog stajališta mogu uključiti u jedan: *kulturno-filozofski relativizam.*[4] Čovječji duh je u tom sustavu ovisan o vanjskim čimbenicima te prema tome lišen slobode.

Druga skupina filozofskih smjerova sadrži osnovnu ideju, da je čovječji duh slobodan subjekat, u svom usmjerivanju neovisan od vanjskog života i kadar ostvarivati apsolutne vrijednosti. Ove druge smjerove možemo označiti općim imenom »idealizam«, »personalizam« ili »humanizam«, ukoliko se pod tim nazivima razumijeva »pojedinačna duhovna osobnost pod vidom apsolutnih vrijednosti«.[5] Smisao života će se prema tome očitovati u ostvarenju apsolutnih vrijednosti.[6] Život ravnan u sukladnosti s tim vrijednostima (npr. izvršenjem Deset zapovijedi Božjih, poštivanjem prava bližnjega, što u spoznajnoj sferi kao istina također predstavlja vrijednost) dobiva etički sadržaj i kao takav postaje predmetom etičke filozofije. Pojam kulture prema prof. Zimmermannu na taj način sadrži *etičku humanizaciju kao svoj osnovni i bitni elemenat.*

Sudjelovati u kulturnom procesu znači prema posljednjem stajalištu pridonositi etičkoj humanizaciji takvim oblikovanjem života, u kome će do izražaja doći ćudoredne vrijednosti kao najviše smislenodavne smjernice života. *Mjerilom kulture postaje slobodni, duhovni, osobni, ćudoredni čovjek, koji kao takav voljno nastupa prema ukupnoj stvarnosti života. S ove se instancije izriče sud o kulturnoj povijesti uopće – i o suvremenoj krizi kulture.*[7]

Istina, da se »kultura sastoji u oživotvorbi duhovnih vrijednosti«[8] očituje se u činjenici o ćudorednoj svijesti svih ljudi kojom razlikuju dobro i zlo. »Zajednička ćudoredna svijest svih ljudi predstavlja duhovnu komponentu u kulturnom oblikovanju života.«[9] Tu svijest posjeduje svaki normalni pojedinac i ona je osnovni izražaj ćudoredne naravi čovječjega duha, koji je, u sukladnosti s idealističkim nazorom na svijet, neovisan od života. Čovječji duh je najsavršeniji dio ljudskoga bića.

c) Uzrok krize kulture

Kao što je izloženo, kultura nastaje i raste etičkom humanizacijom života. Ova etička humanizacija u svakoj pojedinoj osobi znači razvoj njegova karaktera, njegovog postignuća istine, izgradnje ispravnog nazora na život i svijet, razvoj vrlina, onih koje se odnose na individualni i onih koje su temelj i nastavak pravednog društvenog poretka. *Kriza će nastati ondje, gdje konkretno stanje života počinje ugrožavati i potiskivati »duhovno«, duhovne, etičke, vrijednosti.* Proces se opadanja kulture putem kulturne krize zbiva na slijedeći način.

Čovjek je kadar sam sebe usmjerivati prema dobru i prema zlu. Ostvarenje dobra, tj. »oživotvorba viših vrijednosti«, čini kulturu čovjeka. U životu i svijetu postoji ljestvica vrijednosti počevši od viših, duhovnih, prema nižim, materijalnima. Upravo zato, što je slobodan činilac, čovjek može neduhovne vrijednosti uzdizati nad duhovne. To jest, davati im prednost pred duhovnim. Svojim vladanjem čovjek može pokazati, da zapostavlja i najvišu vrijednost. Na taj način čovjek »dolazi u sukob ('antitezu') s duhom, kao nosiocem najviše vrijednosti u ćudorednom smislu«.[10] *U ovoj antitezi nižih i viših vrijednosti uzročenoj čovječjim voljnim preferiranjem nižih vrijednosti nad višima,*

3. Pobliže možemo ovdje dodati, da je duh, o kojem se govori, čovjekova duhovna duša. Ona je po svojim najvišim vlastitostima, razumu i volji, slobodna i sama se odlučuje i određuje. Odatle kršćanska psihologija o samoodređenju čovjeka nasuprot deterministočkoj teoriji, da čovjeka *determiniraju, određuju, razne unutrašnje moći i vanjske okolnosti u njegovom odlučivanju i izboru svršne djelatnosti.* Time nismo zanijekali njihov veći ili manji utjecaj na odlučivanje. I taj se može razumjeti kao svojevoljno prihvaćen zbog razloga koje je pružio razum. Činjenica da ljudska duša ovisi u svojoj djelatnosti o zdravom normalnom tijelu i njegovim moćima, ne uklanja stvarnost da je čovječji duh slobodan i da se svojom slobodnom voljom i njezinom snagom može oduprijeti usmjeravanju čina čak i protiv njegovih tjelesnih i osjećajnih sklonosti i zahtjeva. Ova moć samoodređenja očituje se napose u svim pothvatima koji traže mnogo napora i žrtve. Od individualne ljudske slobode i dosljedno tome prava čovjeka na samoodređenje potječe i pravo na samoodređenje narodnih i nacionalnih zajednica prema ostvarenju savršene naravne društveno-političke zajednice i dobra, a ta je u vlastitoj državi. U slobodi volje i samoodređenja izražena je velikim dijelom istina, da je čovjek stvoren na sliku i priliku Božju. Boga spoznajemo djelomično po duhovnoj sličnosti naše naravi s Njegovom.
4. *N. mj.*
5. *N. dj.*, str. 22.
6. Smisao se života odnosi na svrhu života, koja je u Najvišem Dobru, Gospodinu Bogu. Etičkim sadržajem života postizavamo tu svoju konačnu svrhu.
7. *N. mj.*
8. *N. mj.*, str. 24.
9. *N. mj.*
10. *N. dj.*, str. 25.

čime moralni red biva poremećen, tj. rađa se neko »nenormalno stanje«, prof. Zimmermann gleda krizu kulture. Kriza se rješava vraćanjem duhovnim, etičkim, vrijednostima. Antiteza je tako dugo, dok je ćudoredna vrijednost podređena, umjesto nadređena, a kad ćudoredna vrijednost upravlja voljom, tj. kad je voljni život usklađen s ćudorednom sviješću (kojoj pripada prvenstvo digniteta), biva stanje normalizirano. Dakle, u sintezi ćudorednih vrijednosti (»duha«) sa životom prestaje kriza...[11]

d) Neki primjeri kulturne krize

Nakon razjašnjenja u čemu je kultura i kulturna kriza, prof. Zimmermann daje nekoliko primjera kulturne krize. Kao prvi primjer krize kulture prof. Zimmermann u akademskoj formi, privržen istini i bez straha osuđuje glavne nacističke zablude i njima odgovarajuće društvene i političke oživotvorbe. Kulturnu krizu uzrokuje sve što nije viša i najviša vrijednost, a prihvaćeno je kao viša vrijednost. *Ti nadomjesci* viših vrijednosti prihvaćeni po ljudima, napose nosiocima vlasti, dovode život u suprotnost s njegovim ispravnim i istinskim redom i poretkom. Nadomjesci viših vrijednosti pojavljuju se kao, npr., »kult tjelesne snage, tjelesnog uživanja, fizičke moći, ekonomskog razvitka, tehničke civilizacije, državnog imperijalizma, biološki socijalne isključivosti, ili još drugo«.[12] Rasizam je kao osnovni biološko-materijalistički sustav sadržao i naglašavao sve varijante što ih je prof. Zimmermann istakao. »Biološki socijalna isključivost« temeljena na nordijskoj varijaciji bijele rase kao najplemenitije razara osnove ljudske jednakosti temeljene na ljudskom dostojanstvu, koje proizlazi iz ljudskog duha kao najvišeg elementa ljudske naravi, a taj se nalazi u svakom čovjeku, pripadao on kojoj mu drago rasi ili društvenom razredu. »Kult tjelesne snage«, »fizičke moći« i »državnog imperijalizma« logički su samo izvodi i praktična aplikacija podređivanja više vrijednosti nižoj. Piše prof. Zimmermann: »Imperijalizam može (i pod krinkom prijateljstva) pomagati oslobođenje nekog naroda zato, da ga kasnije zarobljuje«.[13] Sloboda je naroda *kao najviša društvena vrijednost* zapostavljena moći jačega, da njezinom nepravednom upotrebom na razne načine iskoristi i zarobi slabijega.

U SAD kršćansku etiku u svjetlu kršćanskog nazora na svijet i njegovo značenje ljestvice vrijednosti obrađivao je Dietrich von Hildebrand profesor Filozofije na katoličkom sveučilištu *Fordham* u gradu New Yorku.[14] Njegova orijentacija je kršćanska, jer svoje zaključke o moralnoj vrijednosti izvodi i uspoređuje iz primjera koje nalazimo u Sv. Evanđelju. Hildebrandovo osnovno polazište odbacuje *moralni relativizam* i etički subjektivizam o vrijednostima uzimajući za svoj stav opstojnost dobra u Bogu kao najvišem dobru i vrijednosti. Sv. Evanđelje govori o svjetlu i tami u smislu istine i laži. Sotonu nazivlje »ocem laži«. Najrealističkije susretanje i

11. *N. mj.*
12. *N. mj.*
13. *N. dj.*, str. 26.
14. Dietrich von Hildebrand, *Christian Ethics*, David McKay Co., New York, 1953.

doživljavanje ljudskoga života odvija se u oblicima dobra i zla, prave vrijednosti i iskrivljene vrijednosti, objektivnog dobra i objektivnog zla.[15]

Dietrich von Hildebrand u posebnoj knjizi raspravlja o središnjem predmetu svoje kršćanske etike, tj. o moralnim vrijednostima i njihovom iskrivljenju. Naslov je knjige: *Graven Images* (Izrezbareni idoli), David McKay Co. Inc., New York, 1957.

Hildebrandovi osvrti i predočenja slični su gornjima prof. Zimmermanna, napose u poglavljima o *nadomjescima vrijednosti.* Slijedeći naslovi upućuju na bit sadržaja: »Nadomjesci i druga moralna izobličenja«, »Moralna sljepoća zbog oholosti i požude«, »Pregled glavnih nadomjestaka«, »Manjak vrijednosti i relativna vrijednost nadomjestaka«.[16]

U *zaključku ovoga članka* pripominjemo, da se i među Hrvatima opaža zabrinjujući stupanj podređivanja viših vrijednosti nižima. Mnogi su naši sunarodnjaci u tisućama pošli u tuđi svijet s isključivo ekonomskim razlozima i ciljevima. Razumljivo je kad se izbjeglištvo zbiva zbog opasnosti i prijetnje političke prisile i progona. U prebrojnom iseljavanju ne odrazuje se rodoljublje naroda. Žalosno je također što mnogi koji polučiše poveći uspjeh drugog višeg društvenog razreda često zaboravljaju svoj narod ne samo u Domovini, već i u svojoj neposrednoj iseljeničkoj sredini.

U ove sudbonosne dane hrvatske povijesti u prisutnosti gorućе potrebe duhovne i moralne obnove hrvatskoga naroda Predsjednik Hrvatske, dr. Franjo Tuđman, u Hrvatskom saboru zove i potiče na povratak *ispravnom etičkom vrednovanju,* kad među ostalim naglašuje: »Protunaravni realsocijalistički sustav ostavlja nam u nasljeđe pogubne posljedice osobito stoga što je svojom izopačenošću porušio i omalovažio sve tradicionalne vrednote i moralne norme. To se podjednako odnosi na obiteljski i školski odgoj, na profesionalnu, radnu i poslovnu etiku. Poremećaji u sustavu vrijednosti rađali su bijegom ili apatičnošću mudrih i sposobnih, a napredovanjem nesposobnih i bezobzirnih karijerista. Izmjena tako poremećenoga vrijednosnog sustava bit će težak i dugotrajan posao ali ga treba odmah započeti u svim sferama i porama života«. (Hrvatski tjednik *DANICA,* June 15, 1990, str. 5).

U zaključku ovoga članka pripominjemo da preminuli prof. Zimmermann, makar po imenu Nijemac, svojim hrvatskim, rodoljubnim, odgojnim i znanstvenim radom uistinu pripada krugu *velikih Hrvata.* Bio je politički poznat kao pravaš i starčevićevac. Kao rektor Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu i kasnije mnogo je učinio na unapređivanju visoke nastave u Hrvatskoj. Mnogim je svojim boljim učenicima omogućio daljnji studij i usavršavanje na najboljim evropskim sveučilištima. Prof. Zimmermann je oko sebe okupljao mlađe hrvatske intelektualce i utjecao na oblikovanje njihovih ličnosti i duhovnu orijentaciju. Za ispravno usmjerivanje hrvatskih intelektualaca biti će veoma korisno osvrtati se povremeno na njegov rad i sadržaj njegovih znanstvenih djela. *Najuzvišenija dužnost čovjeka jest tražiti i promicati istinu. Istina o Hrvatima među Hrvatima prvi je uvjet našega međusobnog zbližavanja i suradnje. I u našim nacionalnim pothvatima istina će nas osloboditi od stranputica i zastoja.*

15. *Nav. dj.* Poglavlje 9: »Relativizam«, str. 106. i pog. 13. »Dobre vijesti o vrijednostima«, str. 156.
16. D. v. Hildebrand, *nav. dj. (Graven Images),* str. 11, 15, 39 i 167.

Ples jednog ludila

O, Bože, ironije li
prigrljeni majčinski
tetošeni
prigrljenici ištu krv sinova matere
matere ispaćene
vjekovima sakaćene
pribrimene starice kalvarije
domaje

Komada se tilo
niječe duša
pale pluća Kroacije
garotine niču
crne noćne gljive

Svi u plamenu obrane!

Rasap stida u bjesnilu
u posrami
veliča razmnoživu bijedu

mlijekom tvojim
o, mati
o, Bože
ona se umnoži i zaniječe!

Zabrađeni mesije
jure katakombama podzemne svijesti
na Pegazu mržnje u okrilje ludila
gube se u slijepim ulicama
besmislenih a uciljenih riječi
u bezdan i ponor
guraju prigrljen i nedužan
suživotan puk
vršljaju šumama stradama
klancima i magistralama
u službi »uzvišene« ob(r)mane
propagiraju kamu i krv
uob(l)ič(aj!)enu metamorfozu ljubavi

Ples jednog ludila!!!

Vučja hrana

U smiraju dana
nemirnih ovaca
svežderućih htjêla
Sunce živozraku baca
u životražna ždrijela

Rogoborni ovni
uzavrele krvi
tražnih čula
kroče ispred stada

Krvlju svojom umiva se prvi

Gorivo — ojađeno Sunce
pod šušumom vje(t)roloma
pada
Kameni krik lomi

za klanje ovce i ovni

za vrtloge predodređeni br rodo lomi

koračaju nesmiljeno
k — ISTINI

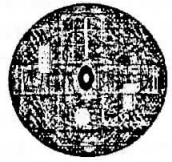

NOVE PUBLIKACIJE

1. **U POTREBI SVAKOJ IDITE K JOSIPU,** Zagreb 1990. Zbirka stotinjak primjera uslišanja zagovorom sv. Josipa. Str. 128, cijena 30 dinara. Narudžbe kod izdavača: SVETIŠTE SV. JOSIPA, 47000 Karlovac, Boškovićeva 36.
2. **POMAK,** br. 3, god. I — Bilten pokreta mladih katolika, Kaptol 9, Zagreb.
3. **Pere Dulčić: SVITLOŠNJI PUT.** Nakladni zavod MH, Zagreb, 1990.
4. **Ružica Soldo: SVJETLOST KRIJESNICA.** Biblioteka Rondo, Mostar, 1990.
5. **François Mauriac: ŽIVOT ISUSOV.** Preveo dr. Ivo Bagarić. Sveta baština, B. Kovačevića 67, 80240 Tomislavgrad. Din 90.—
6. **Dr. fra Ljudevit Rupčić: SUSRET SA SOBOM.** Sveta baština, Tomislavgrad. Cijena 50 din.
7. **Dr. Ivan Dugandžija — Dr. Slavko Barbarić: GOSPINE PORUKE MEĐUGORJE.** Sveta baština, Tomislavgrad. Cijena 50 dinara.
8. **Đuka Tomerlin-Picok: ŽIVLEJNE V (NAJ)STAREŠEM GJURGJEVCU.** Naklada Đuroka Picoka i Društva poljopr. inženjera i tehničara u Đurđevcu.
9. **KAČIĆ XVIII: JUBILEJ FRANJEVAČKE PROVINCIJE PRESVETOG OTKUPITELJA (1735—1985),** Split 1990.
10. **Špiro Vuković: SVETIŠTE USKOČKE GOSPE u Splitu na Dobriću.** Split 1990.

Josip BUTURAC

Iz povijesti Glogovnice

Glogovnica se u starijim statistikama bilježi kao jedno selo, a g. 1981. kao dva podjednaka sela: Gornja Glogovnica ima 203, a Donja Glogovnica 207 stanovnika. Sela leže pod Kalnikom, desetak kilometara sjeverno od Križevaca. Na ovom razmjerno malom seoskom prostoru nalaze se u kasnom srednjem vijeku tri crkvene ustanove: crkvena župa s crkvom sv. Jurja, samostan templara kasnije ivanovaca i samostan poljskih redovnika Sv. Groba.

Župa

U popisu župa zagrebačke biskupije g. 1334. spominje se i Glogovnica — Item ecclesia beati Georgii de Glogounicha. U popisu župa 1501. nema Glogovnice nekim neobjašnjivim slučajem, jer se ta župa inače spominje u raznim dokumentima g. 1439, 1500, 1520. Crkva je posvećena sv. Jurju. Zanimljivo je da se i 1277. spominje crkva sv. Jurja i zemlja istoga imena — terra s. Georgii, ecclesia s. Georgii pa se kaže da se sve to nalazi uz cestu iz Poljane prema Križevcima prema naselju Poljani. Prema ovakvom geografskom položaju treba zaključiti da se ta crkva sv. Jurja odnosi na crkvu u naselju Lemeš danas Đurđic. Župa se ovdje spominje 1501, a ne 1334. (Cod. dipl. JAZU VI 184—185).

Na početku XVI. stoljeća župnik u Glogovnici ima prihode: 1507. 1 dim, 1512. 3 dima, 1517. 2 dima, 1520. 3 dima. Poslije te godine u XVI. stoljeću ne spominje se župnik u Glogovnici ni njegovi prihodi, pa treba zaključiti da su poslije g. 1520. nestali u Glogovnici i župa i crkva zbog čestih turskih provala i pljački u ovom kraju. Kad u dokumentima XVII. stolj. piše da je crkva u ruševnom stanju bila od 1594. do 1640. ili 60 godina, onda to neće biti posve točno. Vjerojatno je da je župa bila bez crkve i župnika i prije pa sve do 1666. Zagrebački su isusovci 1611. postali feudalni gospodari u Glogovnici i zato kolatori ili patroni tamošnje župe. Crkvu su zatekli u ruševnom stanju pa su vjerojatno zaželjeli da je obnove, ali do g. 1640. nisu zapravo ništa učinili. Razlog je za to bio i loš odnos s Vojnom krajinom odn. Križevačkom pukovnijom. 1643. general Berger istjerao je isusovce iz Glogovnice i Apatovca, zaplijenio njihovu imovinu, pa je tako župska crkva ostala zatvorena do 1666. Te godine dolazi ovamo za župnika Matija Vranić. Njegovom brigom župska je crkva popravljena i posvećena, a bogoslužje u njoj obnovljeno.

Prema izvještaju kanonske vizitacije iz g. 1704. crkva je zidana, svetište dugoljasto i svođeno. Lađa ima drveni strop, dva veća i dva manja prozora. Vrata su na južnoj strani, a ispred njih trijem. Toranj je na zapadnoj strani na začelju crkve, drven s dva zvona. Na glavnom oltaru među stupovima nalazi se slika Uznesenja Gospina te kipovi sv. Barbare i sv. Katarine. U gornjem dijelu oltara stoji slika Marijina Navještenja, a na vrhu kip Uskrslog Spasitelja. Na pokrajnom je oltaru kip Čudotvorne Gospe. Svega

je pet oltara u crkvi. U kanonskoj vizitaciji 1707. spominje se da tri stupa u lađi crkve drže drveni strop. U to je vrijeme župnički stan jednokatna drvena zgrada.

Za kratko vrijeme od četrdesetak godina župska je crkva u Glogovnici dobro obnovljena i opskrbljena zaslugom kolatora isusovaca, župnika i župljana. Sačuvani su stari srednjovjekovni zidovi, a novi drveni strop nije prilagođen tim zidovima, pa je zato poduprt trima stupovima i ostao tako do današnjeg dana. Prema tome ta crkva nije u cijelosti dobila svoj srednjovjekovni oblik. Nigdje se ne kaže da ta crkva potječe od nekadašnjih glogovničkih redovnika, pa zato treba zaključiti da je to stara župska crkva sv. Jurja, koja je nakon obnove promijenila titular – posvećena je Uznesenju Gospinu. Učinjeno je to što je stari titular za sto godina zaboravljen. Slično se dogodilo u Vrbovcu gdje je od Marijine crkve kod obnove postala crkva sv. Vida, u Požegi od Marijine crkve crkva sv. Lovre.

Templari i ivanovci u Glogovnici

Zagrebački biskup Prodan oko 1170 – 1175. kupio je zemljište predij i poklonio templarima u Glogovnici. Kralj Emerik (1196 – 1204) dao je glogovničkim templarima posjede Batha i Bocko, Cramea. 1240. održan je u Glogovnici generalni kapitul templarâ. 1290. glogovnički templari imaju također posjed Gragena. Samostanski poglavar zove se preceptor, a feudalna gospoštija preceptura. 1312. ukinut je Templarski red u Katoličkoj crkvi. 1314. članovi ukinutoga reda u Hrvatskoj sakupili su se u Zagrebu u Novoj Vesi i tu kao »osuđeni krivci« čekali smrt ili prijelaz u druge redovničke zajednice. Templarske posjede preuzeli su srodni redovnici-vitezovi ivanovci drugdje pa i u Glogovnici. Ovdašnji preceptori spominju se 1340. i 1361. Kolikogod je templarski samostan u Glogovnici imao veliki ugled i važnost, ovdašnji ivanovački samostan imao je sasvim skromnu ulogu. Nije imao samostalnog preceptora nego je preceptor Sv. Martina Božjakovine upravljao također samostanom u Glogovnici. Ne zna se na kojem se mjestu nalazio taj samostan i njegova crkva, a posjedi su se protezali vjerojatno jugoistočno od Glogovnice.

Križari Svetoga groba

Križari Svetoga Groba – Cruciferri Sancti Sepulcri ili regularni kanonici Svetoga Groba borave kao redovnici prvotno u Jeruzalemu kao čuvari mjesta i crkve gdje je Isus pokopan. Odavle su se proširili po Evropi, 1162. dolaze u Poljsku, a odavle između 1197 – 1212. u Glogovnicu. Kralj Andrija 1207. potvrđuje im sedam darovanih sela, koja se nalaze sjeverno od sela Glogovnice, uz rijeku Glogovnicu do sela Apatovca. 1223. kralj Andrija II. darovao je glogovničkom križarskom samostanu posjed Tkalec. 1303. spominje se crkva glogovničkih križara, posvećena B. D. Mariji. Samostanski poglavari u Glogovnici zvali su se prepoziti ili prepošti. 1332. glogovnički prepošt Nikola bio je generalni vizitator reda kanonika Sv. Groba u Slavoniji i Ugarskoj. 1347. neki su plemići zatvorili Petra, rektora crkve ili prepoziture u Glogovnici, oteli mu imanje pa se papa Klement VI. zauzeo za njega i presudio da se ima vratiti u službu. 1434. glogovnički prepošt Nikola ima spor sa zagrebačkim Kaptolom zbog neplaćanja crkvene desetine. Spor je trajao i za prepošta Tome 1454.

Samostan križara u Glogovnici bio je utvrđen, pa se 1273. zove castrum, a 1500. castellum.

Posljednji glogovnički prepošt-redovnik bio je Stjepan Perović. Svoju je službu kod crkve u Glogovnici vršio g. 1476. Za njegova vremena prestaje djelovanje samostana u Glogovnici. Zašto se to dogodilo, nije nigdje sačuvan o tome dokumenat. Razlog bi mogao biti nestašica redovničkog podmlatka, turska pogibao i nesretan spor zbog desetine.

Kako bilo da bilo Stjepan Perović 1489. postaje zagrebački kanonik, zadržava počasni naslov glogovnički prepošt i prihode glogovničke prepoziture koji iznose 40 for. na godinu.

Prema jednoj vijesti prepošt je Stjepan umro 1492, a prema drugoj živi do 1500. i od imanja Tkalec prima 26 dimova.

Međutim uz Papinu privolu kralj je Vladislav 1495. poklonio prihode prepoziture u Glogovnici zagrebačkom biskupu Osvaldu Thuzu, koji oporukom ostavlja glogovničkoj crkvi sv. Marije 50 forinti.

Zagrebački biskupi Osvald i njegovi nasljednici prepustili su zagrebačkim kanonicima prihode i naslov (titul) glogovničke prepoziture. Kanonik-prepošt Andrija Alfonz Thuz 1500. svojom oporukom ostavlja glogovničkoj crkvi 50 forinti i određuje da bude pokopan u toj crkvi.

Dok je glogovnička prepozitura imala dobre prihode, za njih su se otimali razni sebičnjaci. Tako vranski prior Bartol silom prisvaja sebi tu prepozituru, ali mu je sam kralj oduzima i predaje biskupu Osvaldu, kako smo rekli. Kasnije, 1507. vojvoda Balša vlasnik gospoštije Mali Kalnik, prisvaja sebi prihode glogovničke prepoziture koji iznose 31 dim, a 1540. Petar Keglević.

Prvih godina XVI. stoljeća glogovnička prepozitura ima redovite prihode: 1512. i 1517. 25 dimova, 1520. 28 dimova. Zbog turskih provala i pljački kasnije se smanjuje stanovništvo pa se prema tome umanjuje i broj dimova: 1554. i 1570. posjedi Glogovnica i Tkalec imaju zajedno samo 6 dimova, 1578 – 1582. 5 dimova, 1588 – 1596. oko 2 dima. Posljednji glogovnički prepošt-kanonik bio je Vinko Mišljenović 1591 – 1611. On je priznavao i poštovao prava predijalaca u Tkalcu. Od 1611 – 1773. zagrebački su isusovci feudalni gospodari na posjedima u Glogovnici i Tkalcu. Te su posjede dobili od kralja Matije (1608 – 1619) uz pristanak zagrebačkoga biskupa radi uzdržavanja svoje gimnazije u Zagrebu. Turske su provale i pljačke tada uglavnom prestale, pa su rečeni posjedi mogli dati dosta povoljne prihode. 1667. isusovci u Tkalcu na svom marofu (majuru) imaju nekoliko gospodarskih zgrada: novosagrađenu kuću za službenčad, podrum, spremište za žito, nekoliko staja i zatvor za okrivljene kmetove. Na ovom marofu sagrađena je kapela Uznesenja Gospina. 1621 – 1623. djelovao je ovdje isusovac misionar Miklouš Krajačević.

Isusovci kao vlasnici gospoštije Glogovnica, nekadašnjih posjeda glogovničke prepoziture, imali su raznih posjedovnih teškoća. Iako se narod i ovdje prorijedio, ipak su se posjedovne međe dugo pamtile kako one na zapadu tako i one na istoku. Kod suda vodile su se parnice 1653 – 1737, dakle 80 godina. 1682. uređivani su međaši između gospoštije Glogovnica i slobodne plemićke općine Sv. Helena Koruška. Više je sporova bilo s vojnim zapovjedništvom krajiške pukovnije u Križevcima o čemu smo već govorili, na istočnoj strani gospoštije. Ondje su krajišnici prisvojili sebi livade i šume koje su nekada pripadale prepozituri. Posebno velike su štete učinjene 1733.

Godine 1781. feudalne posjede u Tkalcu i Glogovnici dobila je od vladara križevačka Grkokatolička biskupija i zadržala ih je u svojoj vlasti do 1945. Posjed u Tkalcu imao je bolje prihode od posjeda u Glogovnici. Križevački biskupi i kanonici nisu se zvali glogovničkim naslovnim prepoštima nego opatima Svete Pulherije: svoj posjed u Preseki odnosno Krušljevcu prozvali su Opatijom Sv. Pulherije iz nama nepoznatog razloga.

Iz svega rečenoga zaključujemo da su u kasnom srednjem vijeku na području Glogovnice bili: župa i župska crkva sv. Jurja i dva samostana, jedan templara kasnije ivanovaca s crkvom ili kapelom koja se u dokumentima ne spominje, a drugi redovnikâ Svetoga Groba s crkvom B. D. Marije. Danas se u selu Glogovnica nalazi starinska obnovljena župska crkva Uznesenja B. D. Marije. Postavlja se pitanje: Gdje se u kasnom srednjem vijeku nalazila župska crkva sv. Jurja, a gdje spomenuta dva samostana.

Po našem mišljenju župska se crkva nalazila u selu ili nakraj sela radi uspješne duhovne pastve, pa je prema tomu današnja župska crkva u Glogovnici i u kasnom srednjem vijeku služila kao župska crkva, iako je promijenila svoj titul ili naslov, pa je mjesto sv. Jurju posvećena Gospinom Uznesenju iza kako je više desetljeća bila porušena i napuštena.

Samostan ivanovaca vitezova križara u Glogovnici bio je skroman, razmjerno siromašan, vjerojatno je imao samo kapelu, kao i samostan ivanovaca u Božjakovini, pa je zato zaboravljeno mjesto gdje se taj samostan nalazio.

Svakako je zanimljivo i značajno što se u Gornjoj Glogovnici, zapadno od župske crkve u Glogovnici, 1 km daleko, nalazi povišeni brežuljak, a zove se Crkovnjak. Isto je tako zanimljivo da se jedna zemljišna čestica na tome brežuljku zove Barbarica. Od svega je ipak najznačajnije da je u Barbarici iskopan kamen, visok 70 cm, s isklesanim reljefom koji predočava redovnika s dvostrukim križem na prsima. Takve su križeve nosili redovnici Sv. Groba koji su iz Poljske došli u Glogovnicu. Taj kamen nalazi se sada uzidan u podrumski zid u Gornjoj Glogovnici kuće br. 61. Otkrio ga je Vladimir Palošika, Križevčanin, zaljubljenik crkvenih starina i umjetnosti. Kamen će doskora biti prenesen u muzej i opisan u Muzejskom vjesniku, glasilu Muzejskog društva sjeverozapadne Hrvatske. Treba dakle s mnogo vjerojatnosti zaključiti da se samostan redovnika Sv. Groba u Glogovnici nalazio na mjestu koje se danas zove Crkovnjak i Barbarica. Inače je poznato da su se kipovi sv. Barbare nalazili u XVIII. stoljeću u više okolnih crkvi i kapela, a na mjestu današnje Barbarice mogla je nekada biti kapela sv. Barbare. Bilo bi poželjno da se potanje istraži arhivska građa u Arhivu Hrvatske fondovi Isusovci (Glogovnica) i Križevačka županija.

Mišljenja i reagiranja

Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike Ilije Garašanina

Kako se u štampi i javnosti uopće posljednjih godina sve češće spominje »Načertanije«, što ga je, kao tajni spis, Ilija Garašanin, ministar unutrašnjih poslova Kneževine Srbije, g. 1844. predao knezu Aleksandru Karađorđeviću, smatramo da je s tim *originalnim dokumentom* potrebno upoznati i naše čitaoce. Za taj program, iako je držan u najvećoj tajnosti, saznala je austrijska tajna služba g. 1883, kad se domogla jedne kopije. Međutim »Načertanije« je i dalje ostalo u tajnosti sve do g. 1906., kada ga je prvi put objelodanio Milenko Vukičević u beogradskom »Delu« (Knj. 38, str. 321–336). No, preskočit ćemo sada osamdeset i jednu godinu, kako bismo stigli do g. 1987. kada je od 9. do 11. XII. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (SANU) u Beogradu održan Međunarodni naučni skup povodom 175. godišnjice rođenja Ilije Garašanina (1812–1874). Tim je povodom s prof. dr. Vasilijem Krestićem, jednim od organizatora toga znanstvenog skupa, razgovarao Milorad Vučelić. Razgovor je objavljen u Književnim novinama 749–750/88. (Bgd. 1. i 15. III. 1988).

Na upit novinara Vučelića da li je »Načertanije« programski osnov »velikosrpske politike«, Krestić je odgovorio: »U nauci vlada velika nesaglasnost u oceni. Jedni ga ocenjuju kao jugoslovenski, drugi kao velikosrpski, a treći kao srpski politički program. Zanimljivo je to da su svi predratni istoričari, i strani i domaći, i Hrvati i Srbi, osim u jednom slučaju, insistirali na 'Načertaniju' kao spisu jugoslovenskog karaktera«.

Ovdje bismo prekinuli daljnje navođenje V. Krestića u Književnim novinama, da bismo njegovo, blago rečeno, omalovažavajuće izlaganje o knjizi »Načertanije« tiskanoj g. 1944. u Zagrebu dopunili *nenavedenim,* a, prema našem mišljenju, potrebnim podacima. Prije svega, autor te knjige iz g. 1944. nije anoniman. To je pok. prof. Petar Šimunić. Osim toga, i on je bio profesor povijesti isto kao i prof. dr. Vasilije Krestić pa je, proučavajući taj dio nacionalne povijesti, i o tome tajnom spisu, kao stručnjak, iznio svoje mišljenje.

Krestić pak piše da se za vrijeme rata pojavila knjiga »o čijoj je naučnoj vrednosti besmisleno govoriti, ali nije nevažno pomenuti da je u njoj Garašanin ocenjen kao velikosrpski političar, a 'Načertanije' kao velikosrpski program.«

Međutim, on tako ne piše i o poslijeratnim povjesničarima koji su iznijeli isto mišljenje, tj. zaključak, kao i profesor Šimunić.

Radi boljeg uvida u tu knjigu profesora Šimunića, iznijet ćemo ukratko kako je ona nastala. Povod je bio stogodišnjica (g. 1944) tog tajnog spisa, pa je stoga prof. Šimunić napisao knjigu pod naslovom »Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike«. U njoj navodi da je dotad »Načertanije« »tu i tamo dotaknuto, ali

do danas (tj. do g. 1944) nije potpuno i kritički prikazano«. Zanimljivo je npr., da je dr. Ivi Pilaru (Südlandu) u inače veoma dokumentiranom djelu »Die Südslawische Frage und der Weltkrieg« (Wien, 1918) ... izmakla politika Ilije Garašanina i njegova »Načertanija«. Od Hrvata nešto su pisali i iznijeli neke dijelove Šišić i V. Novak, ali ni oni nisu »Načertanije« prikazali cjelovito, a niti objektivno – kritički.

Prema tome, među prvima, profesor Petar Šimunić, potkrepljujući dokumentima, analizira i ocjenjuje, – iznoseći u svojoj knjizi to pitanje u potpunosti – Garašaninov politički program. Autor na kraju te svoje knjige u prilogu donosi originalni tekst »Načertanija«, tako da ga svaki čitalac može sam ocijeniti i stvoriti svoj sud. Prof. Šimunić mu ga ne nameće.

Nakon rata – kako već navedosmo – prema izlaganju prof. V. Krestića, o »Načertaniju« su kao velikosrpskom programu zauzeli stanovište i akademik pok. Vasa Čubrilović, historičar Radoslav Perović, te »pokojni profesor dr. Jaroslav Šidak, promatrajući 'Načertanije' i Garašaninovu politiku sa stajališta hrvatskog nacionalnog razvoja«.

Na objavljeni razgovor V. Krestića u Književnim novinama osvrnuo se Željko Krušelj u »Danasu« od 15. III. 1988. člankom: »Krestićev skok natrag – kako beogradski povjesničar pokušava skinuti žig velikosrpstva s Garašaninove koncepcije«.

U New Yorku je g. 1985. objavljena knjiga »Ilija Garašanin: Balkan Bizmark« autora Davida Mackenzieja, koja je u Beogradu tiskana g. 1987. pod naslovom: »Ilija Garašanin državnik i diplomata« u prijevodu Krste Radovića i izdanju Prosvete. Između ostalih, u predgovoru se autor zahvaljuje na »pružanju značajne pomoći« i dr. V. Krestiću iz Srpske akademije nauka i umetnosti.

Da bi čitaoci o tome mogli sami prosuditi, donosimo u cijelosti originalni tekst »Načertanija«.

S. M.

Tekst »Načertanija«

Potpuni tekst tajnog spisa Ilije Garašanina donosimo, kako ga je prvi put objelodanio god. 1906. Milenko Vukićević u beogradskom »Delu« (Knj. 38, str. 321 – 336)

Srbija se mora i u tom smotreniju u red ostalih evropejskih država postaviti, stvorivši jedan *plan za svoju budućnost,* ili tako reći da sastavi sebi jednu domaću politiku, po koje glavnima načelima treba Srbija kroz više vremena stalno da se vlada i sve svoje poslove po njima postojano da upravlja.

Dviženije i talasanje među slavenima počelo je već i zaista nikad prestati neće. Srbija mora ovo dviženije, a i rolu ili zadatak, koji će ona u tom dviženiju za izvršenje imati, vrlo dobro upoznati.

Ako Srbija dobro projesapi šta je ona sad? u kakvom se položaju nalazi? i kakvi nju narodi okružavaju? to se ona mora uveriti o tome, da je ona još mala, da u ovom stanju ostati ne sme, i da ona samo u sojuzu sa ostalim okružavajućim je narodima za postići svoju budućnost svoj zadatak imati mora.

Iz ovoga spoznanja proističe čerta i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji ju okružavaju.

Ako Srbija ovu politiku krjepko ne bude sledovala, i što je gore, ako je odbaci te ne sočini ovom zadatku dobro razčišljen plan, to će ona od inostranih burja kao mala lađa ovamo i onamo bacana biti, dok najposle na kakav golem kamen ne nameri, na kome će se sva razdrobiti.

Za ovaj plan prirodi shodne srpske politike nešto prineti i priugotoviti jest što mi ovde želimo i kušamo.

Politika Srbije

Tursko carstvo mora se raspadati, i to raspadanje može se samo na dva načina dogoditi:

1. Ili će carstvo to biti razdeljeno; ili
2. Biće ono na novo sazidano od svojih hristijanskih žitelja.

Primječanija o razdeljenju carstva

U slučaju ovom nećemo opširno govoriti, no samo to primjetiti moramo da bi pri ovom događaju Rusija i Austrija glavne role igrati morale, jer su one susedne i graničeće sile.

Ove dve sile lako bi se mogle pogoditi i složiti, koje će zemlje i predjele kojoj pripasti. Austrija samo za pritjažavanjem zapadnih, a Rusija za osvojenjem istočnih zemalja težiti može. I po tome može biti da bi prava linija od Vidina do Salonika povučena, mogla ovo pitanje na zadovoljstvo obadveju strana rješiti.

Tako dakle u slučaju razdeljenja, svi Srbi samo Austriji pali bi u djel.

Austrija i Rusija znadu to odveć dobro da tursko carstvo kao takovo, dugu budućnost neće imati. Obe države ovu priliku upotrebljuju da učine svoje granice što skorije raširiti. Obadve one na tome rade svakojako, da preduprede i prepreče da se na mesto turskog drugo hristijansko carstvo izrodi: jer bi onda za Rusiju iščezla lepa nadežda i prijatan izgled, da će Carigrad uzeti i držati, koje je njen najmiliji plan od Petra Velikoga; a za Austriju porodila bi se otud grozeća opasnost da će južne slovene svoje izgubiti.

Austrija dakle mora pod svim opstojateljstvima biti neprestano neprijatelj srpske države; sporazumjenije dakle i sloga sa Austrijom jest za Srbe politička nemogućnost; jer bi ona sebi s tim sama uže na vrat bacila.

Samo Austrija i Rusija mogu raditi o propasti i razdeljenju turskog carstva. One se o tome brinu. Rusija ovo stanje već od mnogo godina prepravlja i priugotavljava.

Sad već i Austrija ne može inače, nego mora i ona pomagati i za sebe gledati kao što je i pri razdeljenju Poljske činila. Prirodno je da se sve ostale sile pod predvoditeljstvom Francuske i Engleske ovom raširavanju i povećanju Rusije i Austrije protive. One će može biti smatrati za najbolje sredstvo, kojim bi se razdeljenje ovo predupreditи moglo, da se tursko carstvo u jednu novu nezavisnu hristijansku državu promeni jer ovako bi se prazno mesto posle propasti Turske ispunilo i tako bi se samo moglo ravnovjesije evropejsko u celosti zadržati. Osim ovoga druge pomoći nema.

Srpska država, koja je već srećno počela, no koja se rasprostraniti i ojačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-og i 14-og stoljetija i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji. Po istoriji ovoj zna se da su srpski carevi počeli bili grčkome carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšeg istočno-rimskog carstva srpsko-slovensko carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan Silni primio je već grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i uništena tako reći, treba da počne isti onaj duh dejstvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti.

Ovaj temelj i ove osnove zidanja carstva srpskog valja dakle sad u razvalina i nasutima sve većma čistiti i sloboditi, na vidik izneti i tako na ovako tvrdom i stalnom istoričeskom fundamentu novo zidanje opet preduzeti i nastaviti. Črez to će ovo predprijatije u očima sviju naroda, a i samih kabineta, neiskazanu važnost i visoku vrednost zadobiti: jer ćemo onda mi Srbi pred svet izići kao pravi naslednici velikih naših otaca, koji ništa novo ne čine no svoju dedovinu ponavljaju. Naša dakle sadašnjost neće biti bez sajuza sa prošlošću nego će ova sačinjavati jedno zaviseće, sastavno i ustrojeno celo, i za to Srpstvo, njegova narodnost i njegov državni život stoji pod zaštitom svetog prava istoričeskog. Našem teženju ne može se prebaciti, da je ono nešto novo; neosnovano, da je ono revolucija i prevrat, nego svaki mora priznati da je ono politički potrebno, da je u prastarom vremenu osnovano i da koren svoj u predašnjem državnom i narodnom životu Srba ima, koji koren samo nove grane tera i na novo procvetati počinje.

Ako se novo preporođenje srpskog carstva s ove tačke smatra, onda ćedu i ostali Južni Slaveni ideju ovu vrlo lako razumeti a i s radostiju primiti, jer valjda ni o jednoj evropejskoj zemlji ne živi tako spomen istoričeske prošlosti kod naroda, kao kod Slovena turskih, kod kojih živo i vjerno opominjanje sviju skoro slavnih muževa i događaja istorije njihove još i danas. A za to se može sigurno računati da će posao ovaj u narodu dragovoljno primljen biti i nisu potrebna desetoljetna djejstvovanja u narodu da bi on samo korist i polzu ovog samostalskog vladanja razumeti mogo.

Srblji su se među svima Slovenima u Turskoj prvi sobstvenim sredstvima i snagom za svoju slobodu borili; sljedovatelno oni imaju prvo i puno pravo k tome da ovaj posao i dalje upravljaju. Već sad na mnogim mestima a i u nekim kabinetima predvode i slute to: da Srbima velika budućnost predstoji i to je ono, što je pozornost cele Evrope na Srbiju navuklo. Kad mi ne bi dalje mislili nego samo na knjaževstvo kao što je sad i kad ne bi u ovom knjaževstvu klica budućeg carstva srpskoga ležala, onda ne bi se svet više i duže sa Srbijom zanimao nego što je sa Moldavskom i Vlaškim knjaževstvima činio, u kojima nema samostalno načelo života i koje se dakle samo privjesci Rusije smatraju.

Nova srpska država na Jugu podavala bi Evropi sve garancije da će ona biti vrsna i krjepka država i koja će se moći među Austrijom i Rusijom održati. Geografičeskoje položenije zemlje, površina zemaljska, bogatstvo na prirodne proizvode i vojeni duh žitelja, dalje uzvišeno i vatreno čuvstvo narodnosti, jednako porjeklo, jedan jezik – sve to pokazuje na njenu stalnost i veliku budućnost.

O sredstvima, kojima bi se cjel srbska postići mogla

Kad se sa opredjeljenošću zna šta se hoće i kad se stalno i krepko oće, onda ćedu se sredstva za postiženje naznačene cjeli potrebna kod jednog sposobnog praviteljstva, i lako i skoro naći, jer narod je srpski tako dobar da se s njim sve, no samo razumno postići može.

1. Uvodna sredstva

Da bi se opredjeliti moglo šta se učiniti može i kako se u poslu postupati ima, mora pravitelstvo znati u kakvom se položeniju svagdar nalaze narodi raznih provincija Srbiju okružavajućih. Ovo je glavno uslovije tačnog opredelenija sredstva. Za ovu cjel treba pre svega oštroumne, od predponjatija ne zauzete i praviteljstvu vjerne ljude kao ispitatelja ovih naroda i zemalja poslati i ovi bi morali posle svog povratka tačno pismene izvjestije o stvari dati. Naročito treba se izvestiti o Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sjevernoj Albaniji. U isto vreme nužno je da se tačno poznaje i stanje Slavonije, Horvatske i Dalmacije a razume se da u ovo spadaju i narod Srema, Banata i Bačke.

Ovim agentima nužno je dati nastavljenija kojim će načinom ove zemlje obići i proputovati. Između pročeg treba im naznačiti koja mjesta i koja lica treba naročito da upoznadu i da izvide. Pored materijalnih inštrukcija treba im dati jednu obštu, glavnu inštrukciju, u kojoj ćedu biti sljedujuće tačke opredjeljene koje će ti ispitatelji ispuniti morati.

1-vo Rasuždavaćedu političesko stanje zemlje osobito partije u njoj nalazeće se; kupićedu beleške po kojima bi se narod bolje upoznati i čuvstva srca njegovog, dakle tajne želje njegove saznati mogle; no pre svega naznačićedu ono što se kao pripoznata i već javno izrečena narodna potreba smatrati mora.

2-go Naročito treba paziti na vojeno stanje naroda i zemlje: kao na ratni duh, naoružanost naroda; posle čislo i raspoloženje pravilne vojske; gdi se nalaze ratni magacini i arsenali; gdi se u zemlji proizvode ratne potrebe kao džebana i oružje, ili odkud se dobijaju i u zemlju unose i t. p.

3-će Sočinićedu opisanije ili karakteristiku i spisak najvažnijih i najvećih upliv imajućih muževa, ne izuzimajući iz toga ni one koji bi protivnici Srbije bili.

4-to Šta se u kojoj provinciji o Srbiji misli, šta narod od Srbije očekuje, i šta li ljudi od nje žele i čega se od nje boje.

Naravno se još ovom nastavljeniju i to dodati mora šta svaki izaslanik o srbskoj politiki za sad kazati i saobštiti sme i može; koje i kakve nadežde probuditi sme i našto pozornost i vnimanije osobito ondašnjih prijatelja Srbije obratiti mu valja.

Najpre da označimo naša otnošenija sprama Bugarske

Bugarska je između sviju slavenskih zemalja najbliža slavnome gradu carstva turskog; najveća čast ove zemlje lako je pristupna; ovde se nalaze najvažnije vojene pozicije Turaka i veća polovina njihove vojske. Ni u kojoj drugoj evropskoj zemlji ne drži se Turčin da je tako siguran i još i sad gospodar, kao u ovoj; osim toga su Bugari skoro svi oružja lišeni i naučili su već slušati i raditi, pokornost i posao ušli su kod njih u običaj. — No ova primječanija ne treba da nas poremete da pravu vrednost Bugara ne pripoznamo, ili što je još gore da ih prezremo. Istina je to po nesreći, da Bugari premda su najveća grana slovenskog naroda u Turskoj; skoro nikako povjerenje nemaju u svoju sobstvenu snagu i samo na spoljašnja iz stranih zemalja (Rusije) dolazeća potstrekanija osudjuju se oni upuštati se u pokušenija osloboditi se. Rusiju smatraju oni svagdar kao silu koja najviše za njiovo izbavljenje i oslobodjenje učiniti može i oće. Osim što bi Rusija sama za sebe radila i Bugarima u mesto turskog svoj jaram mnogo rapaviji nabacila, no ona se ni inače, kao što se je pokazalo, ne sme usuditi neposredstveno sa svojom vojskom Bugarima u pomoć priteći, jer je Evropa već upoznala pravu narav onih tobož blagorodnih namjera ruskih u smotreniju Turske, i zaista bi se osobiti evropejski rat izrodio kako bi Rusija još jedan put preko Dunava preći htela. Iz tog uzroka Rusija se stara da posredstvom drugih dejstvuje i to proizvede što sama neposredstveno ne može. Tako je bio knjaz Mihajlo u ovom poslu njihovo bezvoljno orudije, i ona će zaista želiti da se povrati onom planu, koji je sredstvom knjaza Mihajla u djelo privoditi počela bila.

No budući da praviteljstvo knjaza Aleksandra ne pritjažava povjerenje Rusije, jer se ono ne da kao slepo orudije njeno upotrebiti, to se dakle Rusija vidi primorana da o prevratu sadanjeg praviteljstva radi, kako bi posle njegovog padanija jedno pravitelstvo za svoje planove ustanoviti mogla.

Sva pokušenija za prevariti Rusiju i nju o tome uveriti da će sadanje pravitelstvo sledovati njenim planovima, bila bi posvje bezuspješna. Kad samo Rusija primeti da se u Srbiji samostalni narodni duh probuđuje, ondaj ona neće verovati nikakvim predloženijama koja bi joj se činila; jer Rusija je mnogo lukavija nego da bi se dala u jednu zamku uplesti, koja je protivna njenim namjerenijama. Šta više i to se još daje misliti da bi Rusija svo teženje Srbije za stupiti u tešnji sojuz i sporazumlenje sa ostalim turskim Slovenima, ako bi ih samo saznala, samo na to upotrebila, da one ljude, koji bi ovaj posao upravljali Turskoj, Austriji i ostalim vladjenijama izdade kako bi črez to Evropu uverila da to nije Rusija nego buntovna i njoj protiveća se Srbija koja ovakva prevratna teženja podpomaže. No pored svega toga Rusija će se rado o ovim sporazumjenijama izvestiti dati, da bi tako trag i tečaj njihov poznati i ove malo po malo za sebe uzeti i upotrebiti mogla.

I koliko god se Srbija samostalnija upravljala bude, to će sve manje povjerenje kod Rusije imati, i ako Rusiji nikako za rukom ne ispadne da to stanje u Srbiji promeni i takovu samostalnu politiku Srbije uničtoži, ona će se tada jamačno truditi da sve turske Slavene od Srbije odvrati, da njih sve između sebe razdvoji i u neslogi zadrži, a sama će sa svakom pojedinom granom po osob u otnošenje i sporazumljenje stupiti. Ako se dakle Srbija pri ovom uticanju ne pokaže djejatelnija i revnostnija nego Rusija, to će nju ova pobjediti i preteći.

Pri ovom delu treba se obmana čuvati. Rusija se nikad pred Srbijom poniziti neće

i ako ona vidi da Srbija neće njoj sasvim odano i bez uslovija služiti, to će ona sva uslovija gordo i sa preziranjem odbaciti. Ta ona je zaista i mudre sovjete sobstvenih svojih diplomata kao jednog Livena, žestoko odbacila, upravo zato što su ovi samo privremeno popuštanje predlagali; može li se dakle misliti da će se ona prema stranim povodlivija pokazati nego prema svojim sobstvenim i vjernim služiteljem? — No najposle kad se u Srbiji ne bi niko nalazio, koji bi se Rusiji bezuslovno predati hteo, i kad bi Rusija primorana bila sa onima raditi, koji joj samo pod uslovijama služiti žele, ondaj se ona nebi zatezala i sa ovim sojuziti se i raditi, jer ona najposle nebi mogla nikad Srbiju sa svim ostaviti no dokle god nalazi ona ljude u Srbiji koji se njoj bezuslovno povinuju i nju slušaju, to će ona svagdar takove Srbe pretpostavljati onim prvim i pravim patrijotama.

Rusija ne da sebi od tako male države, kao što je Srbija, uslovija propisivati; ona zahteva da se njeni sovjeti kao zapovesti bezuslovno slušaju, i oni koji njoj služiti žele moraju se njoj sasvim i predati. Istina ona se po nekada čini da prima sve da joj služe, ali ona ih ni u što ne upotrebljava, jer jedini ne pritežavaju njeno povjerenje, i tako, črez ovakav njen način postupanja, svaka prilika izčezava za moći nju prevariti.

Ako Srbija želi iz sadanjeg potčinjenog stanja izvući se i cela moraće se truditi da malo po malo političesku moć Turske uničtožavajući, sebi je prisvoji; jer upravo ovo je ona tačka, u kojoj se srpska i ruska politika sukobljavaju, pošto i Rusija na oslabljenje političeske sile carstva turskog radi. No iz ovog saglasija ipak nikako ne sljeduje da su cjel i namera obadveju ona ista, i da po tome njihova politika u harmoniji i soglasiju biti mora.

U kratko da reknemo: Srbija mora nastojavati da od zdanija Turske države samo kamen po kamen ocepljuje i prima kako bi od ovog dobrog materijala na starom i dobrom temelju starog carstva srpskog opet veliku novu srbsku državu sagraditi i podignuti mogla. — Još sad dok je Srbija pod turskom vladom, daje se ovo sazidanje priugotoviti i prepraviti, jer se ovakvi poslovi ne mogu u poslednjem magnoveniju preduzimati i svršiti. —

Govoreno je ovde o naravi ruske i srbske politike opširnije, a to upravo za to što je Bugarska ona zemlja u kojoj se ruski i srpski upliv najviše i najpre susretati mora.

Mi smo ovde mnogo o tom govorili i dokazivali iz kog uzroka srbska politika ne može se soglasiti sa onom ruskom; no mi u isto vreme i to kažemo, da Srbija ni s kim lakše ne bi mogla svoju cjel postići no u soglasiju s Rusijom, ali to samo ondaj kad bi Rusija savršeno i potpuno primila uslovija Srbije, koja bi prednavedenu nameru t. j. budućnost njenu u prostranom smislu osiguravala. Jedan sojuz između Srbije i Rusije bio bi zaista najprirodniji, no da se taj učini od same Rusije zavisi, i Srbija treba da ga primi sa raširenim rukama, ali svagdar pošto se uvjeri da Rusija svesrdno i iskreno predlaže, koje će samo ondaj moći biti, ako ona od dosadanje svoje sisteme odstupi t. j. ako uzdrži da je za prirodniji sojuz sa Srbijom makar i malom, nego sa Austrijom, za koju ona zapadne Slavene i čuva. Premda se ja ne nadam da će se Rusija ikada hteti Srbiji iskreno prikloniti, ipak nužno je to ovde spomenuti od kakve bi to polze za Srbiju bilo, i da takovo pojavlenije trebalo bi odma upotrebiti, jer i ako je tako mnogo govoreno protiv Rusije nije to iz mrznosti činjeno koliko iz nužde na koju nas je sama Rusija tolikim svojim postupcima nagnala. —

Još nekoliko reči o Bugarskoj pa ćemo dalje preći. Ako smo mi raspoloženje duha narodnog u Bugarskoj dobro upoznali, i ako nismo ona rodoljubiva sredstva koja

on pritježava otveč malo uvažavali, onda moramo kazati da ovde veća usiljavanja za oslobođenje otečestva od turskog jarma još su daleko. I opet Rusija glavna svoja teženja ovamo upravlja, jer bo je ova zemlja upravo pred vratima Carigrada i na njenom putu k ovome položena; no i otnošeniju k Srbiji, Bugarska isto to položenije i značenje ima koje i za Rusiju. Ako Rusija samo još nekoliko godina ovako u Bugarskoj dejstvuje, kao što je do sad radila i ako za ovo vreme Srbija ostavi da Rusija tamo radi bez da i Srbija što čini, zaista će međutim Rusija toliko uspjeti da ne će ni malo više trebati srbskog upliva u Bugarskoj. — Neka ovo za Srbiju bude znak i opomena i neka ona ne zaboravi nikad da samo ondaj političesko prijateljstvo očekivati može ako smo ljubav našu prema prijatelju već od pre posvedočili i dokazali, Srbija mora za Bugarsku nešto učinit, pošto ljubav i pomoć mora biti vzajmna.

Pošto smo dakle položenje za današnju Bugarsku i njenu veliku znamenitost za Srbiju ukratko označili i pošto smo ruski upliv koji tamo vlada nešto spomenuli, prelazimo k tome da načertamo nekoliko uvodnih sredstava za to kako valja srpski upliv u Bugarskoj utemeljiti.

1. Bugari nemaju vaspitajuća i učebna zavedenija; za to bi trebalo da Srbija svoje škole Bugarima otvori, i osobito da nekoliko blagodjejanija za Bugare imade, u Srbiji učeće se naredi.

2. Bugarsko sveštenstvo je ponajviše grčko, a ne narodno bugarsko; za to bi vrlo požželatelno i polezno bilo da bi neko čislo mladih Bugara bogosloviju u Srbiji svršilo, pa kao sveštenici u njihovo otečestvo medju svoj rod se vratilo.

3. Valjalo bi štampati bugarske molitvene i druge crkvene knjige i bugarska djela u Srbiji; ovo važno sredstvo Rusija već odavno upotrebljava, i Srbija mora gledati da Rusiju u tome preteče.

4. Potrebno je da pouzdani i sposobni ljudi putuju po Bugarskoj koji bi pozornost bugarskog naroda na Srbiju obratili i u njemu prijateljska čuvstva prema Srbiji i srpskom praviteljstvu probudili, a zajedno i nadeždu oživljavali, da će Srbija zaista Bugarima za njihovo izbavljenje u pomoć priteći i za njihovu sreću starati se.

O politiki Srbije u smotreniju Bosne, Ercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije

Kad mi površinu i geografsko položenje ovih zemalja, ratni duh njihovi žitelja, i ono mjenije i način mišljenja njihov u bliže rasmotrenije uzmemo, mi ćemo lako na tu misao doći da je ovo ona čast carstva turskog, na koju Srbija najveći upliv imati može. Stalno opredjeljenje i uređenje ovoga upliva čini nam se da je za sad (1844) glavni zadatak srpske politike u Turskoj.

1. Kad dva susedna naroda medju sobom uži i tešnji sojuz zaključiti žele to se pre svega granica koliko je bolje otvoriti mora, da bi se neprestano saobraćanje što je više možno olakšalo i živim učinilo. No Srbija se od ovih svojih sonarodnika u Turskoj kao nekim kineskim zidom odelila, i saobraštenije je na toliko samo malo mesta dozvolila, da ima kuća u većim varošima, koje više vrata imaju za ulazak i izlazak neželi knjaževstvo srpsko. Za to neka straže na granicama istina ne umale, no da se mesta sastanka, izlaska i ulaska na srpskoj granici umnože sprama Bosne. A zašto ne i Bugarske?

Uvedeni sastav odjeljenja mogao je u svoje vreme polezan biti; no tu sistemu i sad još zadržati značilo bi toliko koliko Srbiju usamljivati i zatvarati, a to je njenoj budućnosti i njenom napretku sa svim protivno.

2. Treba na to ići da se dva naroda istočno pravoslavna i rimo-katoličeski među sobom o svojoj narodnoj politiki razumedu i slože, jer samo tako može se sa dobrim uspjehom ova politika sledovati.

Srbije je dužnost da glavne osnove ove politike obadvema častima naroda ondašnjih predloži, jer ona u ovom djelu može sa važnošću postupati koje ona po pravu diplomatičeski priznati i po mlogogodišnjem iskustvu činiti je dužna. — Jedan od glavnih osnova naznačava se: načelo pune vjerozakonske slobode. Ovo načelo moraće svim Hristijanima a ko zna da po vremenu i nekim muhamedancima? dopasti se mora i zadovoljiće ih. Na kao najglavniji i osnovni zakon državni mora se predstaviti i utvrditi u tome: da knjaževsko dostoinstvo mora biti nasledstveno. Bez ovoga načela, koje sačinjava jedinstvo u najvišem državnom dostojanstvu, ne može se stalan i postojni državni sojuz među Srbijom i ostalim susjednim Srbima ni pomisliti.

Ako Bošnjaci ne bi ovo primili, to bi otuda kao sigurno sljedovalo raskomadanje Srbalja na provincijalna mala knjaževstva pod osobitim vladajućim familijama koje bi nepremjeno tuđem i starom uplivu (bile) predale; jer bi one među sobom sarevnovale i jedna drugoj zavidele. Ove familije nikad se ne bi dale više do toga dovesti da interes svoje koristi kakvoj drugoj familiji na žertvu prinesu, pa baš ni onda kad bi od takvog požrtvovanja napredak sviju ovih naroda zavisio.

Iz ovih osnovopoloženija sleduje, da, ako bi se pre ovog opšteg sojedinjenja Srpstva što osobito u Bosni preobražavati počelo, da se to preobraženje tako čini kako bi ono samo služilo kao priugotovlenije za ono opšte sojedinjenje sviju Srbalja i provincija u jedno, kojim jedinim načinom može se računati na postiženje one velike cjeli i onog interesa, koji je svima ovim Srbima jednak. — Ja ovde Srbiju samo za to napred stavljam, što ona jedina može tu stvar priugotavljati i dužna je neprestano negovati do vremena, koje će doneti izvršenije ovog plana, i koje vreme da bi sazrelo, Srbija će na tome raditi. — Ko god dakle ovom narodu dobra želi on ne sme Bošnjacima nasledstveno knjažesko dostoinstvo preporučivati. U takom slučaju neka bi se među tim izbirali najvažniji ljudi iz celog naroda i to ne za celi život, no na izvestno vreme koji bi kao neki sovjet obrazovali. Sa ovakvom makar provincijalnom i odeljenom vlastiju, ostao bi otvoren put za napredak; lako bi se ondaj Srbija u svoje vreme sa Bosnom tešnje sojuziti i skončati mogla, jer onda ostaće ovaj sojuz mogućan i vjerojatan.

Treće osnovno načelo ove politike jest: jedinstvo narodnosti, kojeg diplomatičeski zastupnik treba da je pravlenije knjaževstva Srbije. K ovome treba dakle učiniti da se Bošnjaci i ostali Slaveni i kod ovog treba zaštitu i svaku pomoć da nađu kad god se o tom radilo bude ovog načela vrednost pokazati. Srbija u ovom smotreniju mora se o tom uvjeriti da je ona prirodna pokroviteljica sviju turskih Slavena i da čedu samo onda kad ona dužnost ovu na sebe uzme ostali Slaveni njoj pravo to ustupiti da ona u imenu njihovom nešto kaže i čini. Ako bi Srbija svojim sosjedima taj nesrećni i zli primjer davala da ona samo na sebe misli, a za nevolju i napredak ostalih ne bi marila, nego bi to ravnodušno smatrala, to bi ovaj jamačno i ovi samo njenom primjeru sljedovali, ne bi je slušali, i tako bi u mesto sloge i jedinstva nastupilo nepovjerenije, zavist i nesreća.

3. Ujedno nužno je i to, da se ne samo svi osnovi zakona, Ustav i sva ustrojenija glavna knjaževstva Srbije u Bosni i Hercegovini među narodom rasprostranjavaju, nego još i to da se za vremena nekoliko mladih Bošnjaka u srpsku službu državnu primi da se ovi praktično u političeskoj i financijalnoj struci pravlenija, u pravosudiju i javnom nastavleniju obučavaju i za takve činovnike prepravljaju koji bi ono što su u Srbiji naučili posle u svom otečestvu u djelo privesti mogli. — Ovde je naročito nužno to primjetiti: *da ove mlade ljude pored ostalih treba osobito nadziravati i vaspitavati tako, da njihovim radom sasvim obvlada ona spasitelna idea opšteg sjedinjenja i velikog napretka. Ova dužnost ne može se dovoljno preporučiti.*

Da bi se narodi katoličeskih veroispovedanija od Austrije i njenog upliva odvraćali i Srbiji većma priljubili nužno je na to osobito vnimanije obraćati. Ovo bi se najbolje postići moglo posredstvom fratera ondašnjih, između kojih najglavnije trebalo bi za ideju sojedinjene Bosne sa Srbijom zadobiti. U ovoj celji nužno bi bilo narediti da se po gdi koja knjiga molitvena i pesme duhovne u beogradskoj tipografiji štampaju; — posle toga i molitvene knjige za pravoslavne Hristijane, zbirku narodnih pesama, koja bi na jednoj strani sa latinskim a na drugoj sa kirilskim pismenima štampana bila: osim toga mogla bi se kao treći stepen štampati kratka i opšta narodna istorija Bosne u kojoj ne bi se smela izostaviti slava i imena nekih k muhamedanskoj veri prešavši Bošnjaka. Po sebi se pretpostavlja da bi ova istorija morala biti spisana u duhu slovenske narodnosti i sa svim u duhu narodnjeg jedinstva Srba i Bošnjaka. Črez štampanje ovih i ovim podobnih patriotičeskih djela, kao i črez ostala nužna djejstvija, koja bi trebalo razumno opredjeliti i nabljudavati oslobodila bi se Bosna od upliva austrijskog i obratila bi se ova zemlja više k Srbiji. Na ovaj način bi ujedno Dalmacija i Hrvatska dobili u ruke djela, kojih štampanje je u Austriji nemoguće, i tim bi sljedovalo tešnje skopčanje ovih zemalja sa Srbijom i Bosnom. Na ovo djelo treba osobito vnimanije obratiti i istoriju o kojoj je gore reč dati napisati črez čoveka sposobnog i duboko pronicavajućeg.

5. Cjela trgovina Srbije spoljašna nalazi se u rukama Austrije. Ovo je jedno zlo protivu kog tačnija opredelenija ostavljam ljudima od financije da razčlene, a ja ću samo nešto u tom navesti koliko to mora u ovaj plan ući te da njegovu važnost dopuni. Preko Zemuna sa stranim državama u neposredstveni trgovački sojuz stupiti, ostaće svagdar stvar vrlo mučna. Zbog toga se Srbija pobrinuti mora za nov trgovački put, koji bi Srbiju na more doveo i za nju tamo pristanište stvorio. Ovaki put samo je onaj za sad mogući koji preko Skadra u Dulcinj vodi. Ovdje bi našao srpski trgovac sa svojim prirodnim proizvodima u dalmatinskim prirodnim brodarima i trgovcima svoje jednoplemenike a pri tom vrlo vešte i sposobne ljude koji bi ih pri kupovanju stranih jespapa dobro i pošteno poslužili i na ruci bili. Onde bi dakle nužno bilo srpsku trgovačku agenciju podići i pod odbranu i zaštitu ove prodaju srpskih proizvoda i kupnju francuskih i engleskih espapa staviti.

Pri ovom poslu pravitelstvo bi moralo prvi korak u tome učiniti s tim da izradi i naimenuje jednog trgovačkog agenta u Dulcinu, koji će odande srpskom trgovcu kao prstom pokazati kud treba da ide. Ovaj agent stupivši u saopštenija s našim zemaljskim trgovcima, imao bi zdravo proštudirati način kako bi se onamo s polzama naša trgovina obratiti imala i kad se pravitelstvo osigura o polzama ovim ondaj može črez novine dati objavljivanje polze, koje bi s te strane dolazile našoj trgovini, a to bi značilo upućivati naše trgovce ovom probitačnom mestu. — Ako bi samo nekim trgovcima za

rukom ispalo te bi tamo dobro i probitačno poslove izvršili, to bi drugi brzo njihovom primerju sledovao i malo po malo, otvorio bi se taj put trgovine bez da bi pravitelstvo neprestano o tom brinulo; jer trgovci bi sami sebi posle put otvarali, a praviteljstveni agent pazio bi samo da naši trgovci ne trpe tamo nikakva ugnjetenija. — Iz ovog naređenja bi sledovalo da bi cijena proizvoda srpskih na Jugu iznošenih podizala se na Severu, a cijena espapa donosećih se u Srbiju sa Severa padala bi konkurencijom unosećih se espapa sa Juga. Jednim slovom ukratko rečeno Srbin bi ovim načinom skuplje prodavao i jeftinije kupovao.

U političeskom obziru imalo bi ovo sredstvo ne manju važnost, jerbo će se nov agent srpski nalaziti među žitelstvom srpskim i ova prilika prenela bi jači upliv Srbije na sjeverne Arbaneze i na Crnu Goru, a ovo su upravo oni narodi, koji imadu ključeve od vrata Bosne i Hercegovine i od samog mora Adrijatičeskog. Postavljanje ove agencije srpske i utemeljenje njeno onamo mi smo uvjereni kao političeski postupak Srbije smatran bi bio od neobične važnosti među onima narodima i tešnji sojuz ovih žitelja sa Srbijom postigao bi se vrlo lako.

Francuska i Engleska ne samo što se ne bi tome protivile, nego bi to još potpomagale, a Porta također ne bi protivna bila, jer s tim bi njeno jedno pristanište na novo procvetalo.

6. Na istočnog vjeroispovjedanija Bošnjake veći upliv imati, neće biti za Srbiju težak zadatak. Više predostrožnosti i vnimanija naprotiv toga iziskuje to, da se katolički Bošnjaci zadobijedu. Na čelu ovih stoje franjevački frateri. Pored gore spomenutog štampanja knjiga, ne bi li dobro i svojstveno bilo da se jedan od ovih fratera bosanskih pri beogradskom liceumu kao profesor latinska jezika i još kakve nauke postavi. Ovaj profesor mogao bi služiti kao posredstvenik između Srbije i katolika u Bosni, jer s tim bi mi prvi povjeritelan korak učinili i s tim dali bi na dokazatelstvo tolerancije. Zar ne bi mogao ovaj isti frater ustanoviti ovde jednu katoličesku kapelu za ovde živeće katolike, s čim bi se izbeglo podizanje jedne kapele pod uplivom austrijskim, koje će ranije ili docnije sljedovati morati. Ovu kapelu mogli bi staviti pod pokrovitelstvo ovde stanujućeg konzulata francuskog.

Ovo bi dalo povoda i priliku francuskom pravitelstvu da se u toj stvari živo zauzme i s tim bi se Srbija oslobodila opasnosti od jedne katoličeske crkve, koja bi pod uplivom Austrije u Beogradu bila.

7. Karađorđe je bio vojni predvoditelj od prirode bogato obdaren i vrlo iskusan; on nije mogao predvideti onu preveliku vojnu važnost, koju Crna Gora za Srbiju ima i koju će svagdar imati kad god se o tom stane raditi da se Bosna i Hercegovina od Turske odjele i Srbiji prisjedine. Pohod ovog vojvode na Senicu i Novi Pazar još svi Srbi dobro pamte i nije potrebno da mi sljedujući predlog novim dovodima potkrepljujemo. Neka Srbija i u Crnoj Gori primjer Rusije sljeduje i neka dade Vladiki pravilnu svakogodišnju potporu u novcu. — Srbija će na ovaj način za malu cenu imati prijateljstvo zemlje, koja najmanje 10.000 brdskih vojnika postaviti može.

Ovde moramo još to primjetiti, da odlaganje ove podpore na posledlje magnovenje neće imati poželani uspjeh i sledstvo; budući da će Rusija pravedno moći na svoju mlogogodišnju i stalnu potporu pozivati se, a srpski novi predlog moći će kao samo iz nužde učinjeni ocrniti i u podozrenije dovesti; i Crnogorci bi ondaj rekli: Srbi nisu nama pomagali kad smo u nuždi bili, što je dokazateljstvo da nam nisu prijatelji, nego nas samo za sad upotrebiti žele.

Srem, Bačka i Banat

Na prvi pogled moralo bi se misliti da Srbija sa ovim predjelima u neprijateljskijem sojuzu stoji; budući da su njino poreklo, jezik, vjera, prava i običaji jedni i isti sa srpskim u Srbiji. Ako to nije tako ondaj pričina toga bar od časti na samu Srbiju spada; jer se ova nije dovoljno trudila o tom da prijateljstvo ovih Srba zadobije. No nadati se treba da će pokraj sveg neprijateljskog upliva Austrije ovo pogrešno otnošenje s vremenom predstati i popravljeno biti i to u onoj meri u kojoj knjaževstvo Srbije sve više i više kao dobro uređena, pravedna, krjepka i izobražena država pokaže se. – Za sada ako ništa više trebalo bi bar upoznavati se s važnijim ljudima ovih provincija, i jedne srpske važne novine onamo ustanoviti koje bi pod konštitucijom Mađarske mogle polezno djestvovati u interesu srpskom i koje bi imale biti uređivane črez vrlo iskrenog čoveka kao na primjer g. Hadžića ili njemu podobnog.

O sojuzu sa češkim Slavjanima

O ovim Slavenima ne ćemo ovom prilikom mnogo govoriti ne samo što oni ne bi spadali u ovaj plan, nego za to što bi se po mlogima u početku kao jedna neprakticnost učinila. Za to mi prelazeći to u kratko, i ostavljajući da se interesi koji bi se od ovog sojuza imali, upoznadu u izvršeniju samog ovog plana, mi za sada samo toliko preporučujemo, da je nužno početi upoznavati Srbiju sa Slavenima Češke, Moravije i Slovačke i to na jedan vrlo predostrožan i odveć mudar način kako to ne bi moglo Austriji u oči pasti.

Stjepan Krčmar

OPIRANJE

zbirka novela iz suvremenog života.

Pogovor napisao Božidar Petrač. Cijena 50 dinara. Narudžbe: HKD sv. Ćirila i Metoda, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21 ili Ćirilometodska knjižara, 41000 Zagreb, Kaptol 29.

Oko istine u knjizi o bačkim Bunjevcima

U časopisu *Marulić,* god. XXIII (1990), br. 4. na stranicama 441 – 494. objelodanjen je članak *O prvoj »Bunjevačkoj Summi«* što ga je napisao *Tomo/Tome Vereš,* dominikanac, rodom iz Subotice.

Budući da sam pisac opsežnog rada o bačkim Bunjevcima koji je najprije objelodanjen u *Zborniku za nar. život i običaje JAZU,* knj. 50, upozorili su me prijatelji da sam dužan odgovoriti na takav pristup knjizi o bačkim Hrvatima.

Moram iskreno priznati da mi nije ugodno, jer je člankopisac moj suzavičajnik, katolički je svećenik kojega su školovali hrvatski dominikanci i – konačno – članak je objelodanjen u časopisu o kojem se uvijek govori da je »katoličkog usmjerenja«. K tomu, stanovita osobna iskustva i spomeni nisu išli u prilog mome »odgovoru«. Člankopisac znade i moje preskromne stilske, izražajne moći za učenu raspravu.

Ne želim, dakle, da se ovaj odgovor shvati kao povod za žučljivu raspravu (polemiku); nisam je do sada prihvaćao niti ne želim. Člankopiscu je poznato da u svezi s mojim radovima o bačkim Hrvatima nisam na spomenuti način raspravljao. Ni s kim, pa to ne želim niti sada.

Čini mi se, da je člankopisac u sadržaju svoga članka zanemario neke podatke i dopustio sebi osobnu podrugljivost prema piscu spomenutog rada o bačkim Bunjevcima. No, narav i odgoj svakog čovjeka odaju ga i potvrđuju u nastupima i radu. Prije svega, želim istaći da svatko, učen i manje učen, vjernik i onaj tko to nije, domoljub i koji je samo čovjek ili samo »kršćanin«, ima pravo prihvatiti istinu ili je odbiti, boriti se za pravdu i pravednost ili je odbiti. Kako nisam vješt razmišljanju i poukama/poučavanju, moram priznati člankopiscu da je slobodan, ima pravo prihvatiti ili odbiti moju knjigu o bačkim Bunjevcima. I mene osobno.

Oko istine u knjizi o mojim sunarodnjacima i zavičaju želim ipak istaći, napisati, priopćiti nekoliko podataka, činjenica, priopćenja.

1. Dopirali su do mene glasovi »prijetnje« kako spomenuti člankopisac sprema svoj »prikaz«, »kritiku« moje knjige, pače i svoje zamjerke svima koji su pisali o njoj, pa i suradniku časopisa »Marulić«. Nisam sve to shvaćao ozbiljno, jer su *prošle već četiri godine* od prve naklade moga rada; sadržaj pak u nakladi *Školske knjige* je doživio dva izdanja, u razmaku od nekoliko mjeseci. Časopis »Marulić« je također objelodanio prikaz iz pera *Đure Vidmarovića;* člankopisac se pak u povremenim susretima nije predstavljao u svjetlu koje ga je osvijetlilo u prikazu o kojemu je riječ.

Kada mi je *Tomislav Vuković* pokazao fotokopiju člankopiščeva teksta, bio sam iznenađen. Opterećen sam bio vlastitom svagdašnjicom, zauzet za okupljanje mojih sunarodnjaka u zavičaju i Zagrebu, silovito su se mijenjali odnošaji u Domovini pa sam odlučio nazvati člankopisca neka odgodi ili odustane za sada od objavljivanja. Sigurno je bilo u meni i osobne neugode, ali sam imao na umu trenutke odlukâ u zajedničkom zavičaju, okupljanje i zbijanje redova svih hrvatskih žitelja u Bačkoj. Zov nije našao odziva nego se najprije pojavila »replika« u »Kani«, brzo zatim i članak u »Maruliću«.

Ipak – *T. Vukoviću se javno ispričavam* što sam koristio njegovo prijateljsko upozorenje. Sigurno mu nije bilo ugodno kada ga je člankopisac »pozvao na red«.

Osobno sam pak mislio da ću telefonskom molbom ukloniti nepotrebni nemir među suzavičajnicima i u sebi.

2. Nesporazum oko knjige o bačkim Bunjevcima treba shvatiti i razumjeti kao sudare pristupa o hrvatskom žiteljstvu u Bačkoj. Knjiga/rad je svojim sadržajem željela biti priručnikom, poticajem oko očuvanja narodnog identiteta; člankopisac pak – ako dobro razumijem – zagovara, brani asimilaciju madžarsku (možda u ime katoličanstva), a žučljivo se opire srpskom nasilništvu i »svojatanju«. (Što je pogibeljnije?) – Ne želim »prozivati« člankopisca u svezi narodne pripadnosti i raspoloženja, ali je u zabludi ako drži da spomen o istinama iz prošlosti u mojoj knjizi želi raspaliti mržnju, nesnošljivost. Pače, možda bi podaci iz prošlosti mogli potaći dominikanca iz Subotice da pozove na pomirbu, ne zato što je to suvremeni »običaj«, nego iz spoznaje da u prošlosti ima gorkih i neugodnih podataka od kojih bi se uz oproštaj trebalo rastati i trebalo bi graditi nove odnošaje budućnosti i suživot.

3. Moja knjiga o bačkim Bunjevcima (zatim: *Bački Bunjevci i Šokci,* 1989, 1990) nije nikakva »Summa«. Ako se člankopisac želio narugati, mogao je to učiniti i učinio je na drugi način. Bojim se da je ovako ponizio i pogrdio Anđeoskog Naučitelja, svoga davnoga redovničkog subrata. Čini mi se nepotrebnim i neuputnim uplitati u osobne »obračune« sv. Augustina (str. 493) pa makar i protiv mene. Valjda smo nadživjeli takve »ovitke«. Ili ...?

Moja knjiga (knjige?) nije doista »Summa«, jer je ona doduše plod dugotrajnog rada, ali nije sveukupni prikaz života toga integralnog dijela hrvatskog naroda. Zamišljena je kao *prvi dio* (do 1950) koji ima još dva nastavka, dvije cjeline (manje-više istih opsega); zatim, kao svako ljudsko djelo ima svojih manjkavosti. Uostalom, sadržaj članka o knjizi objelodanjen u *Maruliću* (br. 4) protivi se naslovu.

4. Vjerujem da će životopisci T. Vereša biti zahvalni za *rodoslovlje* koje im je ponudio (str. 489). Ne znam koliko to ulazi kao sastavnica obrambenog mehanizma glede narodnih raspoloženja člankopisca, ali ne vidim puno razloga za uključenje u prikaz knjige. Možda sve ima ispriku – opet – u rečenici: »jer Bunjevci, Šokci i Mađari vjeruju u istoga Boga ...« pa »nužno moraju graditi i čuvati svoje *katoličko jedinstvo*« (str. 493). Dopuštam sebi glasno misliti: samo u Bačkoj ili i drugdje? Naime, člankopisac je po svome pozivu i suradnji u katoličkom ustrojstvu dužan pozivati na jedinstvo i zagovarati razgovor (»dijalog«). Nisam siguran da je spomenuto »jedinstvo« svugdje shvaćeno kao u članku T. Vereša.

Ako je člankopisac bio željan predstaviti svoje rodoslovlje – na to mu je dao pravo urednik časopisa, ali ne znam kako bih protumačio uplitanje moje obitelji u »znanstvene obračune«. Koliko je to pitanje naravi i odgoja, toliko je sigurno neugodno za obitelj, rodbinu. Čitateljstvo kojemu je člankopisac ponudio pojedinca iz moje obitelji, ne zna da potječem iz brojne hrvatske obitelji u kojoj ima svakakvih osoba: od redovničkih do onih koje to nisu. Moj otac Šime Sekulić imao je iz dva braka 17 djece; ja sam iz prvoga braka (majka Đula Pavlić), jedini živ, dok su mi tri brata umrla; ostala su pak djeca iz drugog braka (Roza Ivanković). Otac se prije druge ženidbe odijelio (»izišao iz kuće«), a kako sam ostao uz djeda, nisam živio s ostalima. Međutim, svi su – koji su još živi – u lijepim godinama, imaju obitelji i unuke. Zašto ih je

člankopisac imenom jednoga uznemirio, izazvao nelagodu? Ne vjerujem da takav postupak ulazi u djelatnost pastoralnu, duhovnu ili znanstvenu. Možda sam krivo pročitao?

Vjerujem da bi člankopiscu bilo neugodno ako bi se bilo tko usudio spomenuti podatke o njegovima (poslu, bolestima i sl.).

5. Unoseći u članak nepotrebne osobne podatke pisac je spomenuo moje dvije robije za komunističke vladavine. Nisam se nikada služio tim neugodnim danima za osobni napredak ili ugled, niti mi je to koristilo u ne baš ugodnoj svagdašnjici. Iskreno mi je neugodno što je pisac tako postupio. Ali pravedno bi bilo da je također spomenuo kako sam za *madžarske okupacije* doživio grubosti i izgon iz Bačke (u rješenju piše: s madžarskog državnog područja) zauvijek *(azzonal és végleg).* Pravednost traži da priznam: za prve robije u komunističkoj vladavini pod redarstvenom stražom bio sam prevezen u bolnicu u Subotici i uz dananoćnu stražu povjeren liječniku dr. Vinku Perčiću. Jednoga se jutra »probio« do mene Blaško Rajić i podijelio mi je sakramente umirućih. Možda su o tome sačuvani kakvi spisi u bolnici ili u redarstvu – ne znam. Dobronamjerni člankopisac će to provjeriti kako bi otkrio koju pojedinost o istinitosti. – Nakon druge robije nisam više imao službe (zaposlenja) ni u društvenim niti u crkvenim ustanovama. Držim zato da nije trebalo u članku spominjati ono što ne običavam prepričavati u životu.

6. Glavna zamjerka knjizi o Bunjevcima ili manjak njen je što obuhvaća građu do 1950. (što razborito treba shvatiti kao uvjetnu vremensku granicu). Člankopisac piše u njemačkom sažetku: *Der Hauptfehler dieses Buches ist es, dass es die Untersuchung beim Jahr 1950 aufhaltet* (str. 494). Spomenuo sam već u toč. 3 ponešto o tome. Vjerovao sam i vjerujem također da je *pisac ili sastavljač knjige slobodan omeđiti područje svoga rada i istraživanja.* Nije valjda nikome palo na um zamjeriti što se dr. T. Vereš drži Tome Akvinskog, što je gledao svoju potvrdu u proučavanju K. Marxa i Engelsa, što je zagovarao dijalog s marksistima, što je među bačkim Hrvatima tražio »socijaliste«, među župnicima posebice (usp. u članku str. 484, 486; članak »Socijalni rad Lajče Budanovića«, *Obnovljeni život,* 2/1984). Recenzent *Vojmil* (pseudonim Bele Gabrića) je iz drugih, plemenitijih razloga žalio što u knjizi nije obuhvaćeno razdoblje do 1970. Kada se već našlo mogućnosti i prigode da knjiga bude objelodanjena, želio je da bude što više, što obilatije građe. Zajednički smo se svi radovali što će u Zagrebu doći do riječi o nama. Nažalost, nije bilo niti novčanih mogućnosti, niti su pogodne bile društvene (političke) prilike. Osobno nisam želio neprilika, jer sam rukopis, građu počeo uređivati kao knjigu nakon izlaska iz tamnice krajem 1974. (u prosincu).

Člankopisac očito nije »manjak«, propust, pogrešku vidio i tražio iz takvih pobuda. O tome se pak doista ne može raspravljati, jer su nam polazišta, mjerila i životna iskustva vrlo, vrlo različita.

7. O razdoblju između 1941. do 1944/45. sigurno se ne možemo složiti člankopisac i ja: pripadnik sam naroda kojemu madžarska okupacija nije donijela dobro, člankopisac je pak pripadao drugoj strani o čemu valjda ne treba raspravljati, pa niti na temelju članka objelodanjenog u *Maruliću* (br. 4). Trsio sam se u svojoj knjizi biti što obzirniji, pa je možda člankopisac stekao dojam o uopćenim tvrdnjama. Ali – zar

moj narod nema pravo reći ni činjenicu da ga je boljelo kad su mu sinove i očeve ubijali (prisjećam se primjerice ubojstva mladog gimnazijalca *P. Tuše,* člana Đačkog križ. bratstva, Matica), mučili (»Žuta kuća« u Subotici; strahoviti režim u zatvoru »Csillag« u Segedinu), strijeljali (u Gradskoj kući, u prostornim kvadratima) tjerali na rad (»munkaši«), upućivali na istočno bojište; ukinute su bile škole (sačuvane su đačke knjižice u brojnim obiteljima!), mladi svećenici se premještеni u Madžarsku (većina ih je mrtva, ali bi se člankopisac mogao raspitati za žive), nije bilo časopisa ili glasila (nešto je pokušao u tom smjeru učiniti Grgo Vuković u Somboru), u Subotici su se brojne osobe morale dnevice javljati redarstvu (Ivan Kujundžić do prijelaza u Zagreb, Mićo Skenderović i Lajčo Dulić, Marko Kuntić i dr.)... O tome postoje bilješke, sačuvani osobni dnevnici, pače i tiskana građa. Slažem se sa člankopiscem da bunjevački Hrvati nisu bili, niti su ikad prihvaćali kao cjelina ni socijalizam, niti komunizam. A kad nisu bili »ljevičari«, zašto su im oduzeta doista sva ljudska prava i zašto nisu bili ravnopravni? Zar danas, 1990. u Hrvatskoj, u matičnoj zemlji nemamo pravo, pa niti ja, napisati za one godine da su bile »krvavi metež raspaljenih strasti«, da su bile godine »progona, tamnica, žrtava i brojnih pogibelji«, u članku se o tome bilježi na str. 484. U takvoj stilizaciji nisam izričito spomenuo Madžare niti bilo koji drugi narod, ali sam izrazio svoje duboko uvjerenje da patnja nikada nije uzaludna i da utire put novim vremenima. Ako sam se takvom formulacijom ogriješio o »katoličko jedinstvo«, onda je to samo potvrda da su polazišta vrlo, vrlo različita. U bilješci br. 465. u svojoj knjizi naveo sam mišljenje *Vase Bogdanova* o spomenutom razdoblju. Činilo mi se da V. Bogdanov kao Srbin ima pravo na riječ u knjizi, koja nikako svojom namjenom i sadržajem nije trebala biti izraz mržnje i nesnošljivosti nego slijed događaja. Svi koji smo radili oko moje knjige u JAZU *nastojali smo uporno i dosljedno da nijedna riječ ili tvrdnja* (otuda češći prilog »jamačno«) *ne bude uvredljiva, isključiva,* a najmanje — optužba. Na str. 482. časopisa Marulić (br. 4) člankopisac možda nespretno (nije valjda zlonamjerno?) ispisuje neka imena bunjevačko-šokačkih intelektualaca koji su za rata živjeli u Zagrebu i podmeće (ponavljam: nespretno?) kao *moju* tvrdnju da su ih ustaše »hapsile i progonile«. Ne. *Marko Čović* je uz izdašnu podršku *Mile Budaka* zaštitio i zakrilio sve koji su se uslijed prilika i neprilika našle u Hrvatskoj, posebice mladež koja je dobila potpore, smještaj. Među njima su još brojni živi. Pomagali su i drugi: nadbiskup *Alojzije Stepinac, Josip Andrić, Mihovil Katanec* (koji se s obitelji »našao« u Zagrebu) i drugi. Opet: o svemu su sačuvane bilješke (»dokumentacija«), živi su još poneki ljudi. Konačno, *osobno sam sve doživio, bio sam svemu svjedok.* Nisam ni u knjizi, niti u drugim zgodama služio se ni sačuvanom građom, niti podvalama. Jesam li »pristran«? O tome će suditi drugi. Možda će najmanje pouzdan biti sud člankopisca.

8. O Lajči Budanoviću sam napisao niz razgovora i članaka. U povodu prvoga članka T. Vereša o velikom bačkom biskupu u zagrebačkoj »Danici« u privatnom pismu sam ga upozorio na neke činjenice. No, nakon toga je člankopisac napisao u *Obnovljenom životu* (2/1984, 143–154) članak o socijalnom radu Budanovićevu, pa i prilog u *Sub. Danici 1985.* (181–190). Poznato mi je da ga spominje u raspravi o dominikancima u Subotici (*Croatica christiana periodica,* 25. u tisku). Međutim, u napadu na moju knjigu člankopisac je zanemario činjenicu da je put Lajče Budanovića iz Subotice u »internaciju« u Budimpeštu vodio preko Mátraverebelya, gdje uvjeti nisu

bili »prikladni«, ugodni i »slobodni« za posjetitelje. Koliko sam osobno imao udjela u trenucima »odlaska« Budanovićeva iz Subotice još uvijek nije uputno kazivati, a dobro upućeni »Subotičanin« (treba li nagađati čiji je pseudonim?) u *Glasu Koncila,* 4. 8/1989, str. 2. ima svoja tumačenja i interpretaciju. Negdašnji upravitelj biskupskih dobara u Baču, *Matiša Zvekanović,* poslije bački biskup, odlazio je ne baš »slobodno« u spomenuto mjesto i tadašnja pričanja i izvješća nisu bila osobito »ugodna«. Možda spomenuta osoba ne želi ili ne može o tome govoriti. Uostalom, za istinoljubivost možda i nije više važno (?). Međutim, Lajčo Budanović je doveo dominikance u Suboticu. Treba vjerovati da je u tom činu bilo i izraza zahvalnosti. Meni je osobno tumačio svoj postupak činjenicom da je bijegom, internacijom i ubojstvima njemačkih svećenika u godinama neposredno nakon svršetka II. svjetskog rata, kao i bijegom madžarskih svećenika s okupatorskim vojnim postrojbama, bio lišen potrebnoga broja svećenstva. Odlučio se za one koji su prihvatili poziv — za hrvatske dominikance. Tu činjenicu treba imati na umu u razmatranju o postupku biskupovu. O tome sam osobno u nekoliko navrata razgovarao sa zemljakom *Aurelijom Steinom* (iz Karavukova) i *Anđelkom Fazinićem,* također i s onima koji su prvi stigli u Suboticu i obavljali svoje svećeničke i dušobrižničke dužnosti.

O »presudnim« godinama 1909. i 1910. u Budanovićevu životu radi »intenzivne socijalne djelatnosti« u Novom Sadu (str. 480) dužan sam upozoriti da Budanović nije bio dvije godine ondje nego je u srpnju 1909. premješten u Novi Sad, a slijedeće godine sredinom srpnja u Sombor, da bi se uskoro iste godine našao u Baji. Godine 1910. osnovao je Budanović katoličku »Čitaonicu« u spomenutom gradu (ove godine u lipnju 1990. — proslavljena je 80. obljetnica). Člankopisac s puno odgovornosti spominje Budanovićev rad u Novom Sadu (str. 480), ali već i naziv udruženja *Keresztény társodalomtudományi liceum* kao i tjednik *Délvidéki Ujság* nisu ulazili u okvire moga rada, moje knjige ne radi »kršćanskog socijalizma« nego zato što nisu okupljali hrvatske žitelje ili vjernike. — Člankopisac spominje Budanovićevu zauzetost oko žitelja u Molu (1929) »podrškom pučkoj kuhinji« (str. 492). Mi, koji smo imali sreću biti svjedoci Budanovićeve djelatnosti, pa i surađivati s njime, nismo do danas — unatoč očinskoj i ljudskoj skrbi za ljude — dobili odgovor na pitanje: tko je i zašto vodio hajku protiv njega (spominje se to diskretno i u *Dnevniku* kardinala Stepinca u redakciji *Ljube Bobana*) u godinama između dva rata i konačno — tko je i zašto postupao onako u prve tri godine madžarske okupacije? Odgovor pak o tjelesnom napadu u Somboru za krizme znamo — komunistička vlast.

Bojim se da je člankopisac zanemario neke činjenice oko »Zadužbine biskupa Budanovića« i četvrtog izdanja molitvenika *Male Slave Božje* (str. 481). U Kujundžićevoj *Bibliografiji* se ne spominje (pod god. 1943) ali — koliko mi je poznato — još živi priređivač spomenute knjižice. Vjerujem da bi od njega mogao dobiti podatke (člankopiscu je poznat). Od »bunjevačkih« i »šokačkih« pisaca spomenute godine objelodanjena su dva prijevoda *Josipa Pašića* (u Budimpešti) i knjiga *Marka Peića* u Subotici. Bilježi ih I. Kujundžić pod. god. 1943.

Dužan sam pripomenuti da je njemačko svećenstvo Bačke biskupije iznimno dobro surađivalo s hrvatskim, a gdje su bili kapelani ili župnici dobro su napredovala i katolička društva, posebice ona za mladež. Primjerice: *Andrija Moullion* je bio niz godina duhovnik orlovske, a zatim križarske središnjice, *J. Haltmayer* je vodio društva

u subotičkoj župi sv. Roka, u Žedniku su djelovali *A. Moschina,* mlađi *Moullion* itd. Do danas su u poodmakloj dobi poneki sačuvali pismenu svezu sa svojim župljanima.

Pripominjem poznatu istinu, da su Nijemci u Bačkoj bili manjina, narodna manjina, a nikakav »herrschendes Volk«. Možda ih je takav položaj u Ugarskoj činio bližim suživotu s Hrvatima. Nema tragova nikakvih nasilja, osporavanja prema nama. Koliko mi je poznato, u genocidnim danima nakon 1945. bački Hrvati su uz nemalu pogibelj pomagali Nijemce (novac, hrana i sl.). O tome valjda nikada neće biti poznati podaci. Ili će ih možda člankopisac »pronaći«?

9. Blaška Rajića sam već spomenuo, a prikaze i spomene njegova rada objelodanio sam primjerice u *Subotičkoj Danici 1971,* 51–53, u *Književnosti bačkih Hrvata* (Zagreb, 1970, 6, 7, 8, 56, 57, 58, 60, 61, 91, 219, 273, 322, 333) i nekim časopisima. Člankopisac na str. 486. zamjera što Rajićevu knjižicu *Što obećaje crvena demokracija? A što daje?* nisam zabilježio kako on, člankopisac, misli da je trebalo i citira rečenice iz spomenutog djela (str. 3, 4, 5). Zatim podmeće kako u knjizi o bačkim Bunjevcima moja rečenica o Rajićevu djelu, da pisac (Rajić) raspravlja o novom shvaćanju demokracije, ne stoji, nego da se radi o kršćanskom pobijanju marksističke socijaldemokracije. No, člankopisac koji je bio zauzet oko dijaloga s marksistima nije ni uzimao u obzir spomenuto Rajićevo djelo (možda se varam?), niti je ikada iz njega što ovako navodio, niti ovoliko agresivno nastupao prema drugoj strani »dijaloga«. Danas, sredinom 1990. nije valjda srčanost napadati marksiste, ali u godini kada sam predavao nakladniku svoj rukopis (1981) bio sam zadovoljan što sam makar rečenicom na str. 413. i u bilješci br. 132. mogao spomenuti djelo. Marksisti, naime, do danas rado ističu »demokraciju«, a Rajić je htio poučiti naš svijet što zapravo može očekivati od onodobnih novih ideja i njihovih zagovornika. U svome radu (spomenute godine) zabilježio sam djelo i istaknuo makar skromnu pripomenu, ali doista nisam kriv što su se prilike izmijenile pa su zagovornici »dijaloga« s marksistima ostali »bez posla«. No, dobro je što je člankopisac našao prikladnim citirati »borbene« riječi Rajićeve, a k tomu se narugati sastavljaču knjige kako je neupućen i piše besmislice. Valjda i takve stilizacije ulaze u okvire ponašanja.

10. Prije stanovita vremena, 10. i 11. rujna 1990. boravio sam u Subotici i proveo sam vrijeme u Gradskom arhivu (Istorijski arhiv Subotice). Potražio sam najprije knjigu koju člankopisac spominje na str. 484. Našao sam knjigu modrih korica *Szabadka Palicsfürelö útmutatója.* Szabadka 1943. Pojednostavljeno u prijevodu *Vodič kroz Suboticu i kupalište Palić.* I takve knjige mogu – vjerujem – pomoći u istraživanju. Međutim, prvu zabunu unosi predgovor gradonačelnika *Dr. Jenó Székelya* ispod kojega je zabilježeno (u prijevodu): Subotica, Božić, 1943. Bojim se da knjiga kojoj je predgovor napisan o Božiću ipak nije izišla spomenute godine nego prvih dana (ili siječnja) slijedeće. Imam na umu onodobne subotičke grafičke mogućnosti. No, svakako kraj 1943. i početak 1944. nije jednak svemu što se događalo 1941. i 1942.

Svjestan odgovornosti za ono što sam do sada pisao i radio, pročitao sam popis subotičkih društava na str. 88–90 u spomenutoj knjizi. I razočarao sam se (u sebi – radovao se!) što su u dva stupca popisana subotička društva (ili su popisivači mislili da su društva) po naslovom: prvi stupac – *Az egyesület neve* = naziv/ime društva; drugi stupac – *keletkezésének ideje* = vrijeme osnutka. Zabilježeni su naslovi (adrese).

Dakle, ni u tom vodiču, u popisu koji spominje člankopisac *nema podataka o djelatnosti, o radu ni u prošlosti, ali ni u godinama okupacije.*

Člankopisac je pogriješio kad je *Središnjicu Bunjevačkog momačkog kola* (1920.) ubrojio među društva: to je bio forum, skup predstavnika gradskih podružnica *Bunjevačkog momačkog kola.* Uoči rata predsjednik je bio *Đeno Rajčić,* a duhovnik *Ivan Beneš.* (Držim da je sačuvana i skupna slika odbora u Rajčićevoj kući, nedaleko od obitelji Vereš). *Hrvatska kulturna zajednica* također nije bila društvo nego zajednica predstavnika hrvatskih društava diljem Bačke. Osobno sam 1939. i 1940. (do prestanka rada 1941.) bio predstavnik u spomenutoj zajednici *Bačkog okružja križara* (središnjica svih križarskih bratstava u Bačkoj biskupiji). Živi su još poneki koji su također zastupali svoja društva. Pravila je Hrv. kul. zajednice složio *dr. Mihovil Katanec,* koji je bio i predsjednik HKD »Nevena«. Od travnja 1941. spomenuta zajednica, niti »Neven« nisu djelovali iz jednostavnoga razloga što su se ljudi nakon prvog naleta okupatorskih postrojbi »sklonili« izvan Bačke. Poimence spominjem: dr. M. Katanec, M. Mažgon, D. Mrljak, M. Jankač, I. Malagurski Tanar, Andrija Kujundžić Čiča, G. Čović, dr. L. Vlašić, dr. V. Žganec, J. Vuković Đido i brojni drugi, uz svećenike koje spominje i člankopisac. Međutim, želim upozoriti na brošuricu (stranica ima 7, vel. 11,5x15 cm) koju je složio spomenuti *M. Katanec* pod naslovom *Pravila Hrvatske kulturne zajednice Saveza hrv. prosvjetnih radnika i društava u Subotici 1937.* Oko osnutka središnjice ili zajednice/Saveza bilo je riječi na *Razgovoru u Matici Subotičkoj* u siječnju 1936. (usp. *Klasje naših ravni,* Subotica, god. II., br. 3, str. 186–188), a o zapisniku »osnivajuće skupštine« spomenute središnjice zabilježeno je u *Subotičkim novinama,* god. VIII/1936, br. 1, str. 2.

Budući da u arhivskoj građi nisam našao potvrdu za rad 13 hrvatskih društava tijekom okupacije, pošao sam opet onima s kojima sam nekoć radio i koji su mi mogli pomoći. Prema svjedočanstvu živih negdašnjih pripadnika i voditelja naših društava, prije nekoliko dana, u rujnu 1990. opet sam utvrdio da *naša društva nisu radila.* Zadnji je pokušaj javnog nastupa bio na Tijelovo 1941. kada se dio članstva na poticaj Andrije Moulliona skupio i sudjelovao u ophodu. Ja osobno nisam sudjelovao, niti sam bio u Subotici. – Budući da sam bio mladenački zauzet oko našega društvenog rada, a člankopisac drži da sam nacionalno »pristran« (str. 482), bilo bi uputno kad se nađe u Subotici neka razgovora možda sa svećenicima, ali svakako s još živim voditeljima hrvatskih društava. *Pučka kasina* je neko vrijeme djelovala, ali ne s »bunjevačkim« predznakom.

Člankopisac žali što nisam zabilježio *Subotičko prvo žensko društvo* (1868.). Koliko mi je poznato, društvo nije imalo hrvatski (»bunjevački«) predznak, a »sastavljeno je bilo od Bunjevaka, Mađarica i Njemica« (str. 484.). Prema načelima kojih sam se držao, ili se barem trsio držati, mješovita društva nisam spominjao (trebalo bi onda zabilježiti bunjevačko-madžarska, bunjevačko-srpska), jer sam želio izbjeći sve što je ometalo čuvanje našega identiteta. Proučavajući djelatnost mješovitih društava na ovom području zaključio sam – prema slobodnom uvjerenju – da su takva društva osnivana gotovo u pravilu na našu štetu. Možda bi to trebalo učiniti, ali ne u ovakvoj knjizi.

Hrvatska društva u Bačkoj nije 1945. trebalo ukidati. Ona su prestala raditi već tijekom 1941. Nažalost, malo je živih svjedoka o tome, a među njima sam i ja. Možda je i to svojevrsna »pristranost«.

Člankopisac zamjera I. Kujundžiću i meni što nismo zabilježili publikaciju bačkih Hrvata *Katolički pučki savez* (1908) i poziva se na knjigu T. Kolozsi: *Szabadkai sajtó* (1848–1919), Subotica 1973. (usp. str. 485). Nije zapreka u činjenici da je to bilo »glasilo kršćanskih socijalista« za koje je člankopisac posebice zauzet, nego se radi o prijevodima (poneka pojedinost samo izvorna) članaka koji su dolazili iz Budimpešte iz središnjice *Katholikus Népszövetség/Katolischer Volksverein* ili hrvatski *Katolički pučki savez*. Možda je člankopisac trebao iz djela T. Kolozsija pročitati i protumačiti I, 349–350.

11. O Matiji Mamužiću piše člankopisac na str. 480. Ima za to i rodoslovnog razloga (spominje na str. 480 valjda baku (?) Ciliku Mamužić), ali više od toga je presudno što ga T. Vereš drži »našim prvim kršćanskim socijalistom« (usp. *Marulić*, 1/1985., 61). Koliko mi je poznato, nemaju svi znalci životopisnih podataka M. Mamužića takvo mišljenje o njemu. No, to nije važno. Čini mi se iz ovakvih »upadica« člankopiščevih da bi želio pred sobom knjigu o »tradicionalnim i revolucionarnim« župnicima i ljudima s predznakom »kršćanskih socijalista«. Moja knjiga to uistinu nije, niti sam je takvom zamislio, niti radio. Trebam li ponoviti, da sam želio pratiti slijed povijesti i života bačkih Hrvata ne upuštajući se u širinu spornih pitanja? Stalo nam je bilo svima – moram to ponoviti – da *djelo ne bude navještaj mržnje, protivljenja, nego poticaj za očuvanje svijesti, temelj izgradnje suživota s drugima i budućnosti.* – Pripominjem, da je u gradskoj pismohrani u Subotici sačuvan rodoslov obitelji Mamužić, što ga je izradio gradonačelnik Lazar Mamužić *(Öszeállitotta Mamuzsich Lázár polgármester...)* prema kojemu je utvrđena veza prvoga Mamužića koji je primio ugarsko plemstvo od cara Leopolda s poznatom subotičkom obitelji Mamužić iz koje su potekli Maća Mamužić, Veco Mamužić, Lazar Mamužić i drugi. Vjerujem da će člankopisac posegnuti za spomenutim rodoslovom (Fond Vojnić de Bajša, kut. 30).

12. O Čonoplji je obilato pisao *Ilija Džinić*. Možda će člankopisac naći vremena i pročitati njegove članke. Ne razumijem, doista ne razumijem kakva je sveza piščevih prijekora na str. 482. Ja nisam nigdje pisao o strahotama koje su proživjeli Nijemci između 1944. i 1948. Nije to bila moja nakana, niti zadaća. Ružno je stiliziran člankopiščev napad. Brojni su moji znanci i prijatelji zaglavili (iz Filipova, Odžaka, Stanišića), s nekima koji su preživjeli i sklonili se do danas »održavamo vezu«, prijatelji smo. Koliko sam ja osobno mogao što učiniti i ublažiti – uradio sam. Možda bi o tome najbolji svjedok mogao biti *Aurelije Stein*, koji je dolazio u Suboticu, bio je kod nas na salašu; možda bi mogle o tome govoriti sestre *Julija i Aurelijana Lung*. I drugi. Spomenuti su, nažalost, mrtvi, a ja osobno sam »pristran«, ili »hladnokrvan«. Zašto tako? Zašto? K tomu, nije mi poznato da je T. Vereš o tome javno govorio, pisao ni kao čovjek, ni kao svećenik. Opet: možda sam u zabludi? Eto, pružila mu se zgoda u *Maruliću* 4/1990.

13. Za slaganje knjige o bačkim Hrvatima spremao sam se dugo. Nakon izlaska iz tamnice, u nezavidnoj situaciji, uz zabranu pisanja pod osobnim imenom, prihvatio sam se posla – objelodanjene su knjige *Drevni Bač* (1978.) i *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subitici* (1978.), rasprave o prošlosti Sombora, o Anti Miroljubu Evetoviću, Ambroziju Šarčeviću, Ivanu Antunoviću i nizu drugih. Kada je pak krajem sedam-

desetih godina došlo do sporazuma da načinim knjigu o bačkim Hrvatima dogovorili smo se nakladnik i ja da *faktografski složimo* – koliko je to moguće – *povijest* i *prikaz života našega svijeta* na bačkim ravnicama. Iznimno se pazilo da *ni jedna riječ ne bude gruba* niti da izazove vlastodršce. Nisam zbrojio, ali iz takvih načela nastale su bilješke – ukupno preko 3500. Trsio sam se da *ni jedna tvrdnja* ne bude bez temelja, ali s dopuštenjem drugih mišljenja. I naslov sam stavio bezazlen, ni zemljovidi nisu bili uključeni. Sa živim kazivačima sam se dogovarao trebam li spominjati ime ili ne; rukopis sam predavao po dijelovima, slike posebice. Tijekom 1981. rukopis je bio gotov, ali se možda kasnije nalazi ubilježen u knjigama. Dužan sam spomenuti, da *smo bili pripravni na srpske napade* (»s tim se mora računati« – rečeno mi je). Iskreno: od katoličkog usmjerenja nisam očekivao ni pohvalu, ali sam držao da neće biti ni pokude. Eto...

14. Prigovor o zanemarenosti športskog života bačkih Hrvata u knjizi mogao bi se objasniti da je rečeno i spomenuto što treba s mjerom. No, budući se člankopisac bavi Tomom Akvinskim i Marxom, moglo bi mu se postaviti pitanje: zašto ništa nije napisao o njihovoj tjelovježbi? I koliko bi to bilo nezgodno i neuljudno, čini mi se da je člankopisac zaboravio da je 1971. trebala biti objelodanjena knjiga o »Bačkoj« – nogometnom klubu, pisana, pače i »složena« hrvatskim jezikom ali je u očekivanju knjige odluka naglo izmijenjena, presložena u srpski i takva objelodanjena. Dijelom sam bio u to upućen (svjedok bi mi mogao biti Đ. Rajčić: o »slučaju« ima još i živih svjedoka). Bit će valjda slijedeće godine (1991.) opet obljetnička proslava »Bačke«. No, o športskom životu u Subotici ima građe u već spomenutoj gradskoj pismohrani od god. 1921., do kraja 1929. Sačuvano je oko 450–500 spisa o orlovskoj organizaciji. Među športašima su bili Ljudevit Vujković Lamić – Moco, Lazar Prćić, Andrija Šarčević, Remija Marciklić, Veco Čović i dr. (za spomenutu građu Sign. 48).

15. *Knjiga* o bačkim Bunjevcima *ima svoju povijest* koju sam dužan priopćiti, ali uz obzire prema imenima ljudi kojima sam zahvalan. – Još za izradbe rukopisa dogovorili smo se o šutnji, ali se osamdesetih godina (1980.) pročulo da se knjiga sprema. Dobivao sam tada pisma, poruke da će knjiga biti »dočekana na nož«. Pače, u stan su mi stizali emisari s takvom porukom. Nakon što je knjiga krenula u tiskaru (Gundulićeva u.) činilo se da je sve u redu (1985.), ali kad je u travnju 1986. već bila »na vidiku«, pače i »prelomljen« cijeli tekst, iznenadno je stigla »šokantna« vijest, neki telefonski razgovor koji je od nakladnika tražio da se tiskanje obustavi, a o piscu su izrečene tvrdnje, optužbe i prosudbe od kojih se teško moglo mirno spavati. I opća je situacija u Zagrebu bila napeta (među ostalim bilo je suđenje Artukoviću). Tada su »forumi« odlučili da se odredi nova »super-recenzija«, a – koliko mi je poznato i dostupno – tekst je kružio iz ruke u ruku »odgovornih« osoba, najvišeg položaja. Svršilo je ipak dobro – 12. rujna 1986. dobio sam prve primjerke; do kraja prosinca je knjiga bila raspačana.

Na naslovnoj stranici nema moga imena, niti naslova. Nije bilo u njoj ni zemljovida, i – kako sam spomenuo – niti kazala. Spomenuo sam sve ovo sažeto, bez imena sudionika u svemu. – Nakon izlaska knjige iz tiskare stigla mi je vijest iz Subotice da su naručene dvije recenzije koje će »knjigu i Sekulića srezati«. Ne znam, je li člankopisac predviđeni recenzent? – Nisam nikome koji su pisali o mojoj knjizi

odgovarao. Ovoga puta – i jedini put – to sam učinio. Na poticaj drugih, koji su valjda doživjeli postupak člankopisca i uredništva/urednika *Marulića* – časopisa kršćanskog usmjerenja kao iznenađenje.

16. Dužan sam na kraju svojih razmišljanja o istini u knjizi o bačkim Bunjevcima nakon članka Tome Vereša pripomenuti slijedeće već spomenuto u ovom članku:

a) knjiga o mojim hrvatskim sunarodnjacima u Bačkoj *nije prikaz i raščlamba ni jedne političke stranke,* pa ni koje kršćanske, katoličke ili marksističko-socijalističke, poglavito nikakve s madžarskim ili madžaronskim predznakom. Knjiga *nije* također *skup životopisa naših ljudi,* svjetovnih ili crkvenih uglednika. Prema tome, Matija/Maća Mamužić je uključen u knjigu s onoliko podataka koliko je potrebno za shvaćanje određene uloge u životu bunjevačkih Hrvata. Je li bio u igri oko igre za stolicu zagrebačkog nadbiskupa, nije mi poznato, ali nije mi se činilo uputnim isticati, pa i spominjati da je bio »jedan od glavnih stupova katoličke Pučke stranke« (str. 480), jer ni spomenuta stranka nije bila zauzeta za bačke Hrvate. Zauzetost oko osnutka novih župa nije bila posebnost M. Mamužića; zamisao je rođena prije, raspored izvedbe također je izrađen prije, pa je spomenuti župnik »izmijenio duhovno i vjersko lice Subotice« (str. 480) koliko su sazrele prilike da je uz pomoć gradskog poglavarstva to učinio. Pučke misije u ono doba organizirane su također u drugim gradovima, u Subotici pak u jedinoj župi. Katoličko momačko kolo (1885.) je hrvatski prijevod za društvo koje je okupljalo madžarske mladiće (Katolikus legényegylet). No, sve spomenute činjenice ne umanjuju tvrdnju da je M. Mamužić – »naš prvi kršćanski socijalist« (str. 491; Marulić, 1/1985), ali: ne hrvatski. – Člankopisac se bavio socijalističkim gibanjima na razmeđu prošloga i našega stoljeća. U kombinatoriku oko toga upao je M. Mamužić i T. Vereš ga je izgradio, oblikovao kako mu je bilo potrebno u želji da bude »humani« i »kršćanski« pisac »povijesti dobra u međuljudskim i međunacionalnim odnosima« (str. 491). – Ima li se na umu struktura žiteljstva bunjevačko-hrvatskog, raspored na širokom području, nameće se zadaća ozbiljno proučiti koliko su »socijalističke« stranke bez obzira na predznak imale pristaša među našim ljudima. Člankopisac valjda neće osporiti da je u bunjevačkom govoru imenica *cocolišta* bila u uporabi kao poruga za *socijalistu.*
Kad je riječ o Budanovićevu »kršćanskom socijalizmu« u svezi s bačkim Hrvatima člankopisac ističe da je novosadski kapelan u razdoblju od sredine 1909. do srpnja 1910. razvio »intenzivnu djelatnost«. Uz kapelanske dužnosti, rada oko novog izdanja molitvenika *Slava Božja,* našao je Budanović – kako piše T. Vereš – vremena za osnutak stranke kršćanskih socijalista (str. 480), uz pomoć katoličkih studenata, a 16. siječnja 1910. počeo je izdavati tjednik *Délvidéki Ujság.* Člankopisac s pravom prevodi naziv liceja i tjednika, jer doista ti spomenuti podaci nemaju nikakve sveze s narodnim životom bačkih Bunjevaca. O tome svjedoči i popis onodobnih sveučilištaraca (Novi Sad nije početkom stoljeća sveučilišni grad). Među svojim sunarodnjacima nije se Budanović upuštao u takvu djelatnost. No, ne bi li se »socijalistička« gibanja u ono doba među madžarskim crkvenim uglednicima (episkopat) protumačila

željom, da se nakon *Rerum novarum* preko podložnih svećenika (M. Mamužić, L. Budanović su podložnici bačko-kaločkog nadbiskupa) zatvori ili uspori širenje marksističkih, socijalističkih zasada?
U svojoj knjizi nisam o svemu tome raspravljao, a člankopisac je iskoristio prostor u *Maruliću* 4/1990. i čitateljstvu zasladio trenutke uz njegov tekst.

b) O *družbi sestara Naše Gospe* spomenuo sam u svojoj knjizi koliko mi se činilo uputnim. Kako je bilo s redovnicama između 1941. i 1945. nisam raspravljao. Bio sam svjedokom zbivanja, a osim s. *Anđeline Kujundžić* ima još poneka starija sestra-redovnica, koja ima iskustva koja nisu uključena u prigodni članak spomenute A. Kujundžić u oprezno obnovljenoj *Subotičkoj Danici* 1971., 105 – 110. Šteta što nije zabilježeno sve što je učinila i podnijela vrlo poznata i štovana ondašnja vrhovna glavarica s. *Anuncijata Roza Kopunović.* Osim matične kuće u Subotici i njihovih škola, koje su vrlo značajne za izobrazbu ženske hrvatske mladeži između dva rata, u drugim kućama spomenute družbe učinak nije bio posebice značajan. Bio sam odlučio pisati o njima, o našim redovnicama; upriličeni su dogovori prije nekoliko godina, ali nije bilo građe koja bi se mogla ponuditi javnosti bez konfrontacije. Odustao sam za sada (hoće li uopće biti vremena?). Međutim, kako člankopisac revnuje za katoličansko jedinstvo vjerujem da je već poduzeo sve kako bi redovnice iste Družbe, istih pravila i ponašanja, osim narodnosti, počele živjeti baš to primjerno i uzorno jedinstvo i zajedništvo.

c) Razdoblje između 1918. do 1941. (mjeseca travnja) nazvao sam, prema riječima L. Budanovića, najplodnijim i najzrelijim, završnim razdobljem našega narodnog preporoda. Ne mislim tvrdnju mijenjati. Jer – imali smo pravo služiti se svojim jezikom, sveza s matičnom zemljom bila je čvrsta, imali smo svoje stranke, bilo je hrvatskih učitelja i profesora; imali smo svoga Biskupa, *Maticu subotičku,* časopise i novine, dobro organiziranu žensku i mušku mladež, sveučilištarce u Subotici i Zagrebu, mlade svećenike, iskusne župnike. I trebao bih nizati puno podataka. Ali također sve teškoće, osporavanja i nasrtaje srpskih vlastodržaca. I o tome je možda uputno složiti opsežnu studiju. Morao bi složitelj biti pravičan, pravedan ali iskreni hrvatski domoljub.

d) Člankopisac misli da je knjiga o bačkim Bunjevcima »samo povijest zla« (str. 491). Nisam, međutim, kriv što povijesni podaci ne prešućuju sukobe u prošlosti na bačkom tlu, ni gospodarska tlačenja, niti madžarizaciju. Nisam se trsio krivo protumačiti, niti se općenito nisam u knjizi upuštao u konfrontacije, kako sam spomenuo, ali budući da T. Vereš nudi svoje članke rasute u *Glasu Koncila* i *Maruliću* (glasilima katoličkog usmjerenja) kao jedino ispravna tumačenja o Budanoviću, M. Mamužiću, Paji Kujundžiću, B. Rajiću i drugima valjda bi trebalo njih shvatiti kao novu »povijest dobra«. A dok ovo pišem na stolu mi je *Glas Koncila,* god. XXIX (1990.), br. 38, 23. rujna 1990. str. 11 u kojem naš hrvatski čovjek Antun Mujić iz Baje govori o hrvatskim selima u Madžarskoj, koja »vape za svojim svećenicima«, na *Danima kulturnog stvaralaštva Hrvata u Madžarskoj* 13., 14. i 15. rujna 1990. bilo je riječi vrlo iskrenih o svećenicima i pastoralnom radu među Hrvatima u Ma-

džarskoj; člankopiscu su bolje nego drugima poznati premještaji svećenika u srpnju 1990. u Bačkoj biskupiji koji su potresli u temeljima rad Instituta »Antunović«. To, eto, nije prošlost, ne može se govoriti o pogrešnom tumačenju nego o našoj suvremenoj, baš našoj svagdašnjici. Učeni dominikanac i svećenik Tome Vereš ima iznimnih prilika, zgoda i prigoda ne služeći se inkvizitorskim rječničkim arsenalom pripomoći suživotu, ake ne u potpunosti »katoličkog jedinstva« ono barem ljudske snošljivosti koja je, izvan crkvenih struktura, na dobrom putu razboritosti i razložitosti ponašanja.

Dopuštam sebi slobodu te postaviti pitanja člankopiscu: zašto se odlučio za ovakav javni pristup knjizi o bačkim Bunjevcima u danima kada je nakon brojnih godina činjeno sve da se moji sunarodnjaci okupe, dignu glas za svoju slobodu i dostojanstvo? Zašto? Ako je osobna nesnošljivost od 1972. tinjala (možda nakon negdašnjih »informativnih razgovora«), moji sunarodnjaci pa i hrvatski sugrađani člankopiščeva rodnog grada nisu zaslužili da ih upućuje na madžarsku asimilaciju u ime katoličkog jedinstva; nisu također niti pojedinci iz bunjevačko-šokačke prošlosti zaslužili interpretaciju kojom se kompromitira njihov preporodni, narodni i vjerski rad. Zašto je člankopisac, nekoć borbeni zagovornik dijaloga, zaboravio ljudsko i svećeničko poslanje te — poslužit ću se tuđom izrekom — »sitno kaluđerski« izvezao svoj napad na knjigu koja kao i druga djela sigurno ima manjkavosti, koje mogu biti ispravljene novim istraživanjima i dopunama, ili je možda ... knjiga povod da se ospori otpor naših bačkih žitelja tijekom stoljeća u obrani svoga jezika, vjere i ponosa. Ako je tako ... — onda je jadno, tužno.

Nije moj članak dostojan odgovor na učeni prikaz T. Vereša. Primjerice: o neznanju latinskoga, nepismenosti u hrvatskom jeziku; nisam se neuko mogao upuštati u razglabanja o kršćanskom socijalizmu, niti o Augustinu ili Akvincu.

Teško mi je bilo napisati nešto kao »odgovor«. Neugodno. Člankopisac je, naime, redovnik kojega j školovala *hrvatska* redovnička zajednica, on je tumač Akvinčevih tekstova, živi u Zagrebu, predavač je na visokoj školi ... pa kako sve to spojiti s ovakvim načinom pristupa puku njegova zavičaja? Zar su crkvene strukture doista suglasne da treba radi katoličanskog jedinstva asimilirati narodne periferije? T Vereš spominje »pobunjevčenje« Madžara. Zar? Nije mi poznato da su bunjevački Hrvati bili »narod od vlasti« i obavljali takav postupak. Ali eto, čuje se i piše i to, u godini 1990. U Hrvatskoj.

I moglo bi se nastaviti s razmišljanjem.

Ipak bih ponovio zadnje riječi koje sam izrekao na kraju predstavljanja moje knjige u Subotici (14. lipnja 1990.) »Htio bih Vam reći: pisao sam dugi niz godina povijest o vama, o meni, s dubokim uvjerenjem da ljubav prema zavičaju nije grijeh nego obveza. Ljudska, ukoliko želimo biti ljudi i živjeti ljudski. Svugdje. Pa i ovdje. U Subotici. U Bačkoj.«

Toliko. Jedino toliko. Na svršetku.

Ante Sekulić

Mozaik

PRVE NOVOSEZONSKE PREDSTAVE

Poznati istočnonjemački kazališni redatelj, teoretičar i dramski autor *Bertolt Brecht* pristao je, na žalost, da bude »državni pisac« mračne i neljudske, sada već bivše, vladavine, što — po logici »stvari« — zasjenjuje i dio njegova književnog djela i ostalog djelovanja koji je od vrijednosti i od kojeg će ponešto ući u trajan poklad uspješnog promicanja i unapređenja kazališne umjetnosti u svjetskim razmjerima.

I dok su se doskora i naša kazališta i neki redatelji počesto jagmili za Brechtom (i kod nas ustoličenim u »državnog pisca«) iz dodvorničkih pobuda, sada je redatelj *Petar Večak* (u »*Jazavcu*«) pokušao vidjeti »kako je to zapravo« s Brechtom. Odabrao je njegovo djelo ZADRŽIV USPON ARTURA UIA, prikaz »crne strane« američkog života: bezdušnih smicalica poslovnih krugova, okrutnosti gangsterskih bandi, njihove sukobe i saveze, s primjetnom osudom nasilja, brutalnosti i neljudskosti u o p ć e. Oba ta »sloja« Večekova je režija jasno istakla (naročito u drugom dijelu) a priznanje zavređuje i *Večak scenograf:* hladna i polumračna podrumska prostorija napuštene zgradurine (povremeno efektno obasjana znalački primijenjenim svjetlom) uvelike je pomogla dočarati potrebnu atmosferu.

Predstavu valja vidjeti prvenstveno zbog magistralnog nastupa *Pere Kvrgića* u naslovnoj ulozi. Prenemaganje gangstera Uia, njegova beskrupuloznost i licemjerje zračili su u Kvrgićevoj izvedbi mraznom jezom a »sat glume« — u partnerstvu s odličnim *Zlatkom Crnkovićem* i s fino utkanom chaplinskom notom — izazvao je mnogo smijeha i pljesak na otvorenoj pozornici. Od ostalih interpreta istakao bih *Franu Pejkovića* kao plašljivog i ograničenog već starog sina oca osamdesetogodišnjaka i *Tomislava Štrigu* u ulozi gangstera ubojice »blagog lica« a ponešto su iz svojih uloga uspjeli »izvući« i *Nina Erak, Žarko Savić, Dušan Gruborović, Ivo Rogulja, Elizabeta Kukić* i *Branka Trlin.* Sudjelovali su još *Darko Stazić, Ivan Lovriček, Dubravko Sidor, Bane Petrović, Antun Tudić, Zoran Ćirić, Dražen Kühn* i *Dobrila Dimitrijević.*

Redatelju je asistirala *Zvjezdana Timet,* kostime je uspješno kreirala *Jasna Novak,* popratnu je glazbu dijelom skladao a dijelom izabrao (i na klaviru izveo) *Zvonko Presečki,* lektorica je bila *Đurđa Škavić.* Djelo su preveli *Ante* i *Truda Stamać.*

* * *

Suvremeni engleski glumac, redatelj i dramatičar *Alan Ayckbourn* znan je već zagrebačkoj publici, koja je stoga s veseljem dočekala i nedavno uprizorenje njegove komedije KAKO SE UZME. Nakon ponešto otegnutog »uvoda« slijedi vješt, maštovit i duhovit zaplet i rasplet, očita potvrda neiscrpne autorove invencije i iskonske njegove humorističke »žice«, kadre gledateljstvu podariti trenutke istinske vedrine, nesputane radosti i zdravog smijeha.

Promišljenom, sigurnom, preglednom i logičnom režijom *Richard Simonelli* znao je »iskoristiti« sve prednosti

teksta, umješno oblikovati i pojedinosti i cjelinu pa tako stvoriti skladnu, živu i privlačnu predstavu koja će se na repertoaru *Kazališta »Komedija«* sigurno dugo održati. Simonelli je i nastupio u ulozi ljubomornog a istovremeno i nevjernog supruga Philipa, istaknuvši se i ovaj put prirodnom, nenametljivom i ležernom igrom. Philipovu pristalu i razboritu suprugu Sheilu prikazala je *Nada Abrus* tako šarmantno, srdačno i neposredno, s toliko životne vjerodostojnosti i znalačkog nijansiranja da se samo sobom nameće pitanje: zašto glumicu takva talenta vrlo rijetko viđamo na djelu? Kazališne uprave, omogućite nastupe svim glumcima, pružite svima šansu! Zar ovaj primjer ne pokazuje bjelodano od kolike je to važnosti i koristi? Osim navedenog bračnog para akteri su ove komedije i dvoje mladih zaljubljenika koji se namjeravaju vjenčati. Simpatičnog, do ušiju »zatelebanog« mladića Grega, naivčinu i dobričinu, s pravom je mjerom i punim uspjehom oživotvorio već otprije zamijećeni *Zlatko Ožbolt.* Lakovjernu djevojku Ginny, zapletenu u mreže iskusnog »starca« Philipa, njezin pokušaj da tu vezu lažima prikrije od Grega u kojega se zaljubila i do kojega joj je zaista stalo kao i brojne neprilike u kojima se zbog toga nađe proživljeno je i zdušno prezentirala *Dubravka Ostojić,* glumica neosporne nadarenosti i lijepe pojave, koju bismo također rado češće vidjeli na pozornici.

Scenografu *Stjepanu Gračanu* posebno priznanje valja odati za slikovito i ukusno rješenje okoliša Philipove i Sheiline kuće. Kostimografkinja *Elvira Ulip* svoj je posao obavila na opće zadovoljstvo. Prijevod *Dragoslava Andrića* jezično je obradio *Mihovil Dulčić.*

* * *

U mojem osvrtu na predstavu MJESEC DANA NA SELU – »Marulić« 5/1990, str. 701 – prezime je pomoćnika redatelja *Lea Katunarića* krivo navedeno (Kuntarić). Ispričavam se.

Mirko Petravić

USPJEŠNO GOSTOVANJE MJEŠOVITOG ZBORA »MOŠA PIJADE«* U ŠPANJOLSKOJ

Od 7. do 14. rujna 1990. u Vitoriji, glavnom gradu regije Alave, jedne od tri regije u španjolskoj pokrajini Baskiji, održala se međunarodna smotra zborova, pod nazivom Semana coral international de Alava. Na ovaj jubilarni, deseti po redu Zborski tjedan u Alavi,

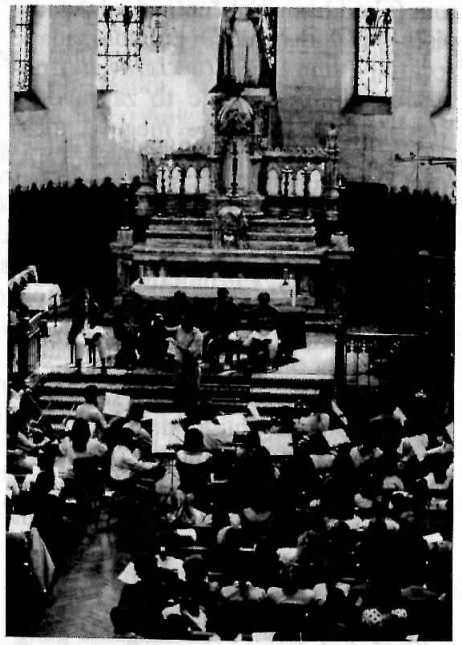

Proba u biskupskoj kapelici, dirigira Juanjo Mena

* Taj se zbor sada zove »Lira«, v. s. 871!

pozvani su odabrani predstavnici iz raznih država, koji su na dosadašnjim sudjelovanjima ponijeli epitet najboljih zborova. Tako su se na okupu našli zborovi iz cijelog svijeta, europskog Istoka i Zapada, Srednje Amerike, Azije i Afrike (Belgije, Češkoslovačke, Dominikanske Republike, Filipina, Madžarske, Poljske, Senegala i Jugoslavije), ali i dvadesetak baskijskih, posebice omladinskih i dječjih zborova.

Zborovi su bili smješteni u kompleksu zgrada Seminario de Vitoria, gdje je inače sjedište biskupa i Teološki fakultet. Probe su bile organizirane za pojedine zborove u glazbenim radionicama (ateljei), te skupne vježbe svih zborova u biskupskoj kapelici za zajednički nastup završne večeri festivala.

Svake večeri zborovi su u različitim gradovima Alave odnosno Baskije priređivali jednosatne koncerte u mjesnim crkvama. Tako je Zbor »M. Pijade« pod ravnanjem Emila Cossetta samostalno nastupao u Berantevillu, Maestu, Pobesu, Llodio-Laudiou, Elciegu, San Juan Vitoriji i Murguii, u lijepim baroknim crkvama sa izvanrednom akustikom. Za te primjerene prostore pripremljen je adekvatan program koji se sastojao iz dva dijela različitih koncepcija. U prvom dijelu koncerta izvođena su svjetski poznata djela »Havanagila«, »El vito«, narodna andaluzijska pjesma »Palomas y tordos«, »Negro spiritual«, »Steal away« i »Seet down cervant« Roberta Shawa, te »Psalm 150« I. Levandovskog, »Ecce quomodo« Jacobusa Gallusa (Petelina) i »Duhovni stih« Stevana Mokranjca. U drugom dijelu predstavljen je nacionalni program s djelima »Dobra večer uzorita« Jakova Gotovca, »Brala Jana kapini« i »Kaži Ando mori« makedonskim narodnim pjesmama, tri pjesme iz Međimurja V. Žganeca »Sejaj, sejaj bajžulek«, »Međimurje, kak si lepo zeleno«, »Pod kopinom« i »Dremle mi se, dremle« također od Vinka Žganeca, te pjesme u obradi Emila Cossetta: »Ladarke«, »Letovanić«, »Zdravi bili ded i baka«, »Jurjaši«, »Šokačka pisma i kolo«, »Moja diridika«, »Slavonska poskočica« i »Tri jetrve«. Koncerti su uobičajeno završavali izvođenjem baskijske himne »Agur Jaunak«, te zajedničkom večerom s mjesnim predstavnicima uz specijalitete baskijske kuhinje. Zbor je na svim koncertima bio izvanredno prihvaćen, posebice nacionalni dio programa. Najvećim se uspjehom može ocijeniti koncert u prepunoj crkvi San Juan u Vitoriji pred više od tisuću duša, koji je direktno prenosio i Radio Vitorija, a na kojem su zboru »M. Pijade« frenetično aplaudirali čak i članovi Zbora muzičke akademije iz Vitorije koji su prije toga nastupili.

Pored samostalnih nastupa Zbor »M. Pijade« je sudjelovao u nizu zajedničkih aktivnosti sa ostalim zborovima, primjerice animirajući pučanstvo za završnu večer smotre, pjevajući i na trgovima u centru Vitorije.

Finale festivala održan je u velikoj sportskoj dvorani uz 15-minutno predstavljanje svakog zbora, te u drugom dijelu koncerta zajedničkim izvođenjem svih zborova djela H. Purcella: »Te Deum and Jubilate«. Uz zborove istakli su se i solisti soprani: Marta Almajano, Marimar Fernández, kontratenori: Miro Moreira i Carlos Javier Mena, te tenor Ignacio Ruiz de Alegría i bas Gotzon Arrizabalaga. Nastup su pratili učenici muzičke škole »Jesús Guridi«, sa solistima: I. violina Oscar López, II. violina Irantzu Martínez, violončelo Ricardo Brea i orgulje Javier Sarasua, te dirigirao JUANJO MENA. Kao anegdotu treba ispričati što se dogodilo na

početku drugog dijela koncerta završne večeri, naime utvrđeno je da nedostaje ključ kojim se otvaraju orgulje i u vrlo neugodnoj situaciji ponajbolje se snašao maestro Emil Cossetto koji je sjajno ispunio pauzu do pronalaska ključa izašavši na pozornicu i uz pomoć Velikog festivalskog zbora od oko 400 pjevača, animirao publiku izvodeći splet kanona Viva viva la musica.

Na kraju programa završne večeri svi zborovi pod ravnanjem Sabina Salaberrija zajednički su izveli baskijsku himnu »Agur Jaunak«, uz nemalo odobravanje baskijske publike koja poznaje i cijeni zborsku glazbu.

Đuro Fabjanović (tekst)
Damir Hutinec (fotografija)

JEDNOM DRAGOM PRIJATELJU

Po rođenju Zadranin, po opredjeljenju Trogiranin, početkom je ove godine ostavio ovaj svijet u svojoj 73. godini života, pjesnik velike duše Kruno Quien. U svojoj četvrtoj godini života ostavlja rodni Zadar, da se preseli u starodrevni Trogir. Odrastao u sjeni Kairosa i Radovanova portala, starih trogirskih palača i krivudavih uličica, a pod plaštem njegova zaštitnika grada sv. Ivana, biskupa trogirskoga, mladi se je pjesnik već zarana nadahnjivao ljepotama trogirskih krajolika i sredovječne mistike naoko »mrtvoga grada«. U svojim pjesničkim nadahnućima, vidi veličinu višestoljetne trogirske stolnice sa svojom jedinstvenom unutrašnjošću. Tu ga već pri samom ulazu dočekuje velebni Radovanov portal, gdje ga: »kad budeš prolazio s desna i s lijeva, stajat će goli Adam i Eva // slušat ćeš skulu (bratime, op. p.) kako ti pjeva« o prolaznosti svega ovozemaljskog na putu u vječni život. A u samom tek malom isječku portala, na njegovom samom vrhu, pomišljajući na rođenje i Golgotu Spasitelja, prosta, ali duboka pjesnička misao: »kad budeš bio gol i svet // novorođen i razapet...«; ali to još nije kraj, jer na koncu te iste pjesme, pjesnik nam preporučuje: »kad budeš star, kad budeš leš // kad budeš bio biti ćeš« — Uskrsnuće!

Što opet reći na stihove posvećene samom zaštitniku grada pred ulazom u sam grad, s njegove sjeverne strane, nad gradskim vratima: »Trogir na ruci svetoga Ivana // još sniva, žut, kroz plavi dan, // oko njeg more, polja snivana, // jer on je svojeg sveca san«. A on je, taj stari grad, bio i san našeg pjesnika, koji je s pravom ušao kroz zbirku književnih djela »Pet stoljeća hrvatske književnosti« u izdanju Matice hrvatske, 1985. godine, svezak 153, u Panteon hrvatskih stihotvoraca, s njegovim objavljenim i još neobjavljenim stihovima.

Kruno Quien se dokazao i kao prvorazredni »filmski pisac«. Njegovi scenariji za razne kratke i dugometražne filmove su mnogobrojni. Tematski interes tog našeg autora bio je vrlo širok i kretao se od ratnog filma, preko filma sjećanja, do suvremenih aktualnih tema. Ustančani pjesnički živac bio je prisutan u svim njegovim scenarijima u kojima se iskazivao na razne načine. I u njima nije zaboravio svoj Trogir, mislim primjerice na kratki film »Vrata majstora Radovana«, te onaj duboko mitologijske tragike rađanja zločina među ljudima: »Kaja, ubit ću te!«. Bila je poznata i njegova prisna suradnja s njegovim sugrađaninom, filmskim režiserom Eduardom Galićem, koja je bila vrlo plodna.

Vječan mu spomen!

Mil. P.

Knjige

KNJIGA O DALJOJ I BLIŽOJ PROŠLOSTI HRVATSKOGA JEZIKA

(Zlatko Vince: Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturni prikaz filoloških škola i njihov izbor. Drugo, dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.)

Ne piše se često o drugom izdanju knjigâ, pogotovu znanstvenima. Nu, ovoga puta postupamo drukčije zato što je prvo izdanje veoma brzo rasprodano, drugo, što je riječ o knjizi iznimno vrijednoj i potrebnoj po sadržaju i znanstvenim dosezima i treće, najvažnije, što je prvo izdanje objavljeno u vrijeme kada se nije smjelo (na)pisati sve ono što je trebalo i sadržaj u knjizi nametao o istini povijesnog puta i pravu na naziv, u ne dalekoj prošlosti, hrvatskoga književnog jezika.

Osim toga, u novom izdanju knjige uvršten je Dodatak, koji čitatelju pokazuje da se hrvatski jezik proučavao, razvijao i obogaćivao, iako se živjelo u političkom vrtlogu jednopartijskog jednoumlja, kad se sputavalo gotovo sve što je bilo hrvatsko, poglavito u hrvatskom jeziku. Štoviše u školama nije se smio tako nazivati. Na to podsjeća i autor Pogovora — J. Bratulić: »Dok se u pojedinim godinama toga prijeđenoga puta (i prije, a osobito nakon 1960) nije ni moglo otvoreno govoriti o stvarnim problemima našega jezika, danas (1990) bez obzira što kod nas pitanja jezika nisu nikad izvan političkog zanimanja, može se govoriti, pisati i raspravljati otvoreno, jasno, s pogledom na prošlost i na budućnost ne samo *jezika* nego i naroda koji tim jezikom govori i piše...« (str. 693).

Stoga knjiga uvaženog znanstvenika i profesora Zlatka Vincea zaslužuje da se o njoj ponovo piše, osobito poradi nelingvista i naraštaja obrazovanog u poraću u Hrvatskoj, koji vrlo malo (ili gotovo ništa) znade o daljoj i bližoj prošlosti hrvatskoga jezika. Hrvatski jezikoslovci s kraja 19. i početka 20. st., da spomenem samo neke: Ante Radić, Blaž Jurišić, Stjepan Ivšić, Ljudevit Jonke, a od živućih Dalibor Brozović, Stjepan Babić i dr., i naravno, autor knjige o kojoj pišem pokazali su i dokazali da je neistina širena u drugoj polovici 19. i tijekom 20. stoljeća, pa sve do danas, da je Gaj (a to znači i Hrvati) uzeo »kao književni jezik hrvatski onaj isti koji je Vuk uzeo i uveo kao književni jezik srpski« (str. 4). Kad se pročita i prouči Vinceova knjiga, tada se jasno razabire i spoznaje da maloprije citirano nije istina.

U našim su školama u poraću, u osnovnim i srednjim, u domovini i u dijaspori, osobito u jugosla(o)venskim dopunskim školama učili našu djecu da je stvaralac i tvorac hrvatskoga (a neki su ga čak nazivali jugoslavenskim) jezika Karadžić, zatim Daničić i dr. Samo usput spominjalo se ime Lj. Gaja i iliraca, a prešućivalo se i zanemarivalo sve ono što je bilo od Baščanske ploče (glagoljaško razdoblje), zatim čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga hrvatskog jezika do hrvatskoga narodnog preporoda 30-ih godina 19. stoljeća. Ne samo osnovnoškolci i srednjoškolci nego i fakultetski obrazovani ljudi (nekoliko generacija) u Hrvatskoj vrlo

malo znade o rječnicima i gramatikama u Hrvata, npr. F. Vrančića (1551–1617): »Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae« (Rječnik pet najplemenitijih jezika Europe...), u koji su uvrštene čakavske i štokavske riječi, ali i nešto kajkavskih, tiskan u Veneciji g. 1595., o jezikoslovcu Bartolu Kašiću (1575–1650), autoru prve hrvatske gramatike: »Institutionum linguae illyricae libri duo«, tiskane u Rimu g. 1604., o leksikografu Jakovu Mikalji (1601–1654) i djelu: Blago jezika slovinskoga ili slovnik hrvatsko-talijansko-latinski« (1649–1651), dragocjenom izvoru za povijest hrvatskoga jezika, o isusovcu Jurju Habdeliću (1609–1678), autoru prvog kajkavskog rječnika, koji unosi u nj i nekajkavske riječi, pod naslovom: »Dicionar ili rechi szlovenszke z vexega ukup zebrane v red poztavljene i diachkemi zlahkotene« (1670), o Ivanu Belostencu (1594–1645), autoru enciklopedijskog dvodijelnog rječnika, unijevši u nj riječi iz sva tri hrvatska narječja kajkavskog, čakavskog i štokavskog: »Gazophylacium« prvi dio Latino-illyricum, a drugi dio: »Gazophylacium illyrico-latinum« (to je djelo čuvar blaga hrvatskog leksika) o Talijanu – hrvatskom jezikoslovcu Ardeliju della Bella (1655–1737), autoru djela: »Dizionario italiano, latino, illirico« (1728), uz koje je objelodanjena gramatika hrvatskoga jezika, o svećeniku i reformatoru pravopisa Zadraninu Šimi Budiniću (1530–1600) koji je za grafeme č i ž predlagao slične današnjima (usp. str. 75), o isusovcu filologu Andriji Jambrešiću (1706–1758), koji je predložio reformu kajkavske grafije (»Manducatio ad croaticam orthographiam, Zagreb, 1732), a s Franjom Sušnikom napisao je rječnik latinskoga jezika u kojem su latinske riječi protumačene hrvatskim, njemačkim i mađarskim jezikom (»Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples«, Zagreb, 1742), o Senjaninu Pavlu Vitezoviću (1652–1713), vrlo značajnom reformatoru grafije i leksikografu u Hrvata u dopreporodno doba. Zalaže se za načelo da se svaki glas piše posebnim znakom, pa se stoga smatra pretečom hrvatskih preporoditelja, Lj. Gaja i njegovih sljedbenika. Nažalost, mnoga njegova djela nisu sačuvana, a napisao ih je podosta. U rukopisu je sačuvano djelo: »Lexicon latino-illyricum« (oko 23.000 riječi), riječi iz sva tri hrvatska narječja, itd., itd. Moglo bi se, naravno, nabrajati još mnogo imena i djela, ali to ne dopušta prostor niti narav ovog osvrta. Svrha ovog kratkog jezičnopovijesnog pregleda iz Vinceove knjige bila je da pokaže bogatstvo leksikografsko-gramatičke djelatnosti u dopreporodno doba u Hrvata, koja nije relevantna samo za poznavanje razvojnog puta hrvatskoga književnog jezika nego i za utvrđivanje stupnja hrvatske kulturno-jezične razvijenosti.

Iako je domovina Hrvata rascjepkana i pod tuđinskom vlašću, hrvatski jezik uz sve poteškoće i hrapavosti utire sebi put iz godine u godinu, iz stoljeća u stoljeće, da bi postigao stupanj kakav danas imade. Hrvati tijekom svoje duge povijesti vode brigu o svojem hrvatskom jeziku u južnom dijelu Hrvatske (Dalmacija), u sjevernom dijelu i istočnom dijelu (Slavonija). Sve to vrijeme, od Baščanske ploče do 30-ih godina 19. stoljeća, provlači se i ističe ideja o stvaranju jedinstvenoga književnog jezika u Hrvata.

Upozorujem na dio »U osvitu hrvatskog narodnog preporoda« (str. 97–192), gdje se opisuje hrvatski

književni jezik do tridesetih godina 19. stoljeća, koje je književno neplodno a sociolingvistički važno razdoblje u povijesnom razvoju hrvatskoga jezika.

Izdvajam u tom vremenu kulturnog i jezičnog djelatnika Šimu Starčevića (1784–1859). Napisao je gramatiku pod naslovom »Ričoslovica ilirička« (1812), u kojoj predlaže kodifikaciju jedinstvenog književnog jezika na osnovi ikavske štokavice. Uz to Vince upozoruje da Starčeviću pripada primat »u dobrom razlikovanju četiriju novoštokavskih akcenata...« (str. 396).

Budući da vlada šarenilo u pravopisnim rješenjima (utjecaj talijanskoga, njemačkoga i mađarskoga jezika), pojedinci pokušavaju taj problem riješiti. Među inima, izdvajam Franju Mariju Appendinija (1768–1837), glasovitog svećenika-znanstvenika, koji je bio na čelu pravopisne komisije koja se sastala u Zadru 22. listopada 1820. radi ujednačavanja pisanja latiničnim grafemima. Nu, pravopisni problemi riješit će se tek u 19. stoljeću, i to zaslugom Ljudevita Gaja i njegovih sljedbenika.

Budući da su u to doba nositelji kulturnog rada pretežno svećenici, jer su najobrazovaniji ljudi, ostavili su neizbrisiv trag u hrvatskoj jezikoslovnoj znanosti, ali nisu, dakako, zanemarili niti religioznu literaturu, primjerice prijevode Biblije, što je ostavilo traga u hrvatskom jeziku.

Franjevac Matija Petar Katančić (1750–1825), svestrano naobražen čovjek, preveo je cijelu Bibliju na hrvatski jezik pod naslovom: Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta (1831), te uz sva nastojanja da bude vjeran predlošku s kojeg prevodi, latinskoj Vulgati, uspijeva ipak iako »skučen tako strogim pravilima postigao (je) skladan hrvatski izraz i položio temelje današnjem standardu«, kako upozoruje Katičić (str. 148). (Pripominjem da je prijevod Biblije na hrvatski jezik B. Kašića ostao u rukopisu.)

M. P. Katančić je napisao prvi hrvatski etimološki rječnik (šteta da je ostao u rukopisu) pod naslovom »Pra-voslovnik«.

Slavonija u to doba daje nekoliko značajnih jezikoslovaca, koji zauzimlju zapaženo mjesto u hrvatskom jezikoslovlju. Osim M. P. Katančića treba spomenuti Brođanina Alojzija Brlića (1795–1855), koji nastavlja slavonsku gramatičku tradiciju te g. 1833. objelodanjuje gramatiku pod naslovom »Gramatik der Illyrischen Sprache«. U svojem djelu Brlić polazi od narodnog govora rodnog kraja i slavonsko-posavske staroštokavske akcentuacije.

U ovo doba u Dubrovniku se zamjećuje posustalost književnog rada u usporedbi s prijašnjim stoljećima. Nu, u to vrijeme pojavljuje se, što se često zaboravlja, glasoviti leksikograf franjevac Joakim Stulli (1734–1814), autor najvećeg leksikografskog djela u Hrvata u dopreporodno doba. Prvi dio tiskan je pod naslovom »Lexicon latino-italico-illyricum« (1801), drugi dio pod naslovom »Rječosložje slovinsko-italijansko-latinsko« (1806) i treći dio pod naslovom »Vocabolario italiano-illirico-latino« (1810).

Značajno mjesto u hrvatskoj kulturnoj povijesti zauzima biskup Maksimilijan Vrhovec (1752–1827), koji se veoma zdušno borio »za promicanje ilirskoga jezika« i radi toga korespondira s mnogim ljudima, primjerice s »ocem slavistike« Josipom Dobrovskim.

Uvjeren da materinski jezik u svakom narodu imade važnu ulogu Maksimilijan Vrhovec posvećuje veliku brigu tom pitanju. Poradi toga poslanicom

pozivlje svoje svećenstvo da bilježi hrvatske riječi, poslovice i narodne pjesme i njemu ih šalje. »Prosti puk je vjeran čuvar mnogih popjevaka, koje služe obrazovanju jezika. Ugled pjesnika u svim je jezicima važan a tako i kod nas. Pjesme podržavaju uspomenu na mir i rat, na velike muževe i vojvode, na običaje i navike, na religiju i ćud naroda, a uz to nam pokazuju i osobinu riječi, dužinu i kratkoću slovaka i genij čitavoga jezika« (str. 169–170).

Dvadesetogodišnji Antun Mihanović (1796–1861) dvije godine nakon Vrhovčeve poslanice svećenstvu napisao je iznimno poticajnu knjižicu »Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku« (1815). U tom djelcu Mihanović se zalaže da se latinski jezik zamijeni narodnim, zapravo hrvatskim. Ne prihvaća prigovor da hrvatski jezik još nije izgrađen, kao engleski, francuski, njemački i dr., jer »jeziki vsi vbogi naraćaju se, s trudom obogatiju« (str. 176). Dakle, jezik se mora izgrađivati i čistiti, a to se može ako se uči u školama, rabi u uredima i na njemu službeno komunicira u društvu. Mihanović se zalaže za uvođenje hrvatskoga jezika u javni i kulturni život a protiv dominacije stranih jezika. Situacija je vrlo ozbiljna u Hrvata u to doba i klerik Pavao Štoos (1806–62) u elegiji »Kip domovine vu početku leta 1831« piše poznate stihove: »Vre i svoj jezik zabit Horvati / hote ter drugi narod postati«.

Slijedi iscrpan prikaz povijesnog razvoja hrvatskoga jezika u poglavlju »Hrvatski književni jezik u doba ilirizma« (Temelji Zagrebačke filološke škole, str. 193–271).

Vince u knjizi o kojoj je riječ pokazuje i dokazuje da Ljudevit Gaj (1809–72) i njegovi sljedbenici (zapravo hrvatski preporod) ne bi mogli oživotvoriti ono što su oživotvorili da nije bilo svega što je bilo prije toga, počevši od Baščanske ploče i velikog broja djelatnika na koje smo upozorili (i, naravno, sve one koje je Vince opisao u svojoj knjizi u tzv. dopreporodnom razdoblju, tj. do 30-ih godina 19. stoljeća).

Ilirci su prihvatili ideje koje su stoljećima dozrijevale na hrvatskom tlu i oživotvorili u svoje doba jer su za to sazrele prilike i stvoreni uvjeti.

I kajkavci i čakavci shvatili su da je opravdano uzeti štokavštinu i štokavsku ijekavicu za osnovicu jedinstvenom hrvatskom književnom jeziku, što su mnogi predlagali i prije toga (B. Kašić), jer je to narječje imalo najviše uvjeta da sjedini Hrvate štokavce, čakavce i kajkavce. Zato Vince s pravom upozoruje: »Nejedinstvo jezika, različita narječja i različiti pravopisi – sve su to bile teškoće koje je morao nadvladati jedan narod, pogotovu mali hrvatski narod, ako je htio napredovati. To su osjetili bistriji umovi osobito snažno na početku 19. stoljeća« (str. 209).

Mora se pripomenuti da je bilo i takvih koji su se tomu protivili, primjerice gorljivi zagovornici kajkavštine – Tomaš Mikloušić (1767–1833), Ignac Kristijanović (1796–1884) i dr. Međutim, plejada književnika, znanstvenika i javnih djelatnika prihvaća i piše na jedinstvenom jezičnom standardu, kojem je osnovica štokavska ijekavica, npr. A. Mihanović, kajkavac, napisao je na štokavštini svoju najljepšu pjesmu »Horvatska domovina« (tiskana u »Danici« 1835), koja je pod nazivom »Lijepa naša« postala hrvatska himna, zatim čakavac Ivan Mažuranić, I. Kukuljević, S. Vraz, P. Preradović i dr.

Valja pripomenuti da Gaj i njegovi bliži suradnici ne uvode u prvo godište »Novina« i »Danice« (1835) štokavštinu, da ne izazovu protiv sebe kajkavce

u Zagrebu, osobito svećenstvo. Nu, godinu dana kasnije postupno se uvodi štokavsko narječje u spomenute novine, koje će otada postupno uvoditi jedinstveni jezični standard u Hrvata.

Ono što je stoljećima u Hrvata predlagano – pravopisnu i jezičnu reformu provodi Lj. Gaj. Godine 1830. izdaje djelo »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja« u kojem predlaže pravopisnu reformu prema načelu da se svaki glas treba bilježiti jednim znakom (slovom), i to prema češkom uzoru (uvodi dijakritičke znakove: č, š i dr.). Uz to djelo valja istaknuti Gajevo nastojanje oko izdavanja novina na hrvatskom jeziku, što i ostvaruje g. 1835. kad počinju izlaziti »Novine Horvatske«, s nedjeljnim književnim prilogom »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska«, da bi g. 1836. zamijenio kajkavski dijalekt štokavskim i uveo novi pravopis. Na zagrebačkoj Akademiji Matija Smodek počinje predavati hrvatski jezik (besplatno), a poslije toga hrvatski jezikoslovac Vjekoslav Babukić (1812–75) predaje hrvatski na toj školi kao redovni profesor. Babukić je osobito važna osoba u to doba jer je napisao gramatiku »Osnova slovnice slavjanske narečja ilirickoga« (1836, tiskane u »Danici«). Smatra se da je Babukić najbolji poznavalac štokavštine među ilircima. Isti je autor napisao i »Ilirsku slovnicu« (1854), ali nije doživjela uspjeh kao prva gramatika iz g. 1836.

Babukićev sudrug, također jezikoslovac, bio je Antun Mažuranić (1805–1888), čakavac, autor gramatike »Temelji ilirskog i latinskog jezika za početnike« (1839). »Po tadašnjem običaju izdaje dakle«, piše Vince, »gramatiku narodnog jezika uspoređujući ga s latinskim, što je mnogo značilo i za nastavu hrvatskog jezika« (str. 241).

Napisao je A. Mažuranić i gramatiku pod naslovom »Slovnica Hèrvatska« (1859), u kojoj je međutim, potanko opisao akcenatski sustav u hrvatskom jeziku. I Babukić i Mažuranić su kodifikatori hrvatskoga književnog jezika ilirskoga tipa.

Osim pravopisnih i gramatičkih pitanja u to doba nameće se i problem leksika hrvatskoga jezika. Osjeća se manjak rječnika u preporodno doba i pristupa se izradbi dvojezičnih i trojezičnih rječnika za tadašnje potrebe. Posebno treba izdvojiti ponajbolje leksičko djelo iz tog vremena njemačko-hrvatski rječnik Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića, objelodanjen g. 1842, pod naslovom: »Deutsch-illyrisches Wörterbuch«. Spomenuti rječnik doživio je mnoge pohvale i zato Vince piše da »se ni Karadžićev rječnik ne može mjeriti 'u leksikografskom obziru' s Mažuranić-Užarevićevim leksikografskim djelom« (str. 252).

Neosporivo je danas da su zasluge iliraca za hrvatski jezik velike, ali u tom se ne smije pretjerivati, kao što se katkad čini, ili se činilo, nego »treba posebno naglasiti, ne umanjujući ništa od značenja toga preporoda, da književni jezik u doba ilirizma nije bio ništa sasvim novo, nego je to u osnovi bio ipak nastavak starijega stanja hrvatske štokavske prakse. Stoga u *jezičnom* pogledu ne treba precjenjivati razliku između dopreporodnog i poslijepreporodnog stanja«, upozoruje prof. Vince (str. 269). Stoga nemaju pravo oni koji tvrde »da su ilirci stvorili (hrvatski, umet. I. S.) književni jezik te da tek od njihova vremena počinje povijest današnjega jezičnog standarda« (str. 270), a pogotovu je neistina da je Hrvatima Karadžić stvorio jezik, kako su poneki poučavali u školama u poraću na hrvatskosrpskom jezičnom području.

Ilirci su doista ujedinili sve Hrvate, i kajkavce, i čakavce, i štokavce, u jednom jezičnom standardu, kojem je osnovica štokavska ijekavica, ali i jezik ostale književnojezične hrvatske kulturne baštine.

Mnoga nastojanja iliraca nisu ostvarena nakon g. 1848, jer će nakon toga nastupiti apsolutizam i germanizacija. O tom se upravo pretresa u poglavlju »Apologija hrvatskoga književnog jezika u doba apsolutizma u sjevernoj Hrvatskoj« (str. 217–314). Napuštaju se postupno utopističke ideje, jer se shvatilo da se imenom ilirskim (jednim zajedničkim – ilirskim jezikom) ne mogu ujediniti i povezati svi južni Slaveni. Propao je i tzv. bečki Književni dogovor iz g. 1850, jer se njegovih zaključaka nisu pridržavali niti njegovi potpisnici a kamoli drugi.

Najznačajniji predvodnik ilirskog pokreta – Lj. Gaj ne sudjeluje na dogovoru u Beču, koji je inače inicirao Karadžić, ali je tekst bečkog Književnog dogovora tiskao u »Narodnim novinama«, ali u popratnim riječima može se zaključiti njegov stav o tom, što bjelodano kazuju ove riječi: »Vrieme će naskoro pokazati jeda li je ovaj priedlog praktičan i vodi li u današnjem položaju k ožudnjenoj slozi i jednakosti, ali pako naprotiv k još većem ciepanju i književnom razdoru« (str. 281).

Kad se shvatilo da ilirsko ime ne odgovara, nastaje sučeljavanje u nazivu narodnom – hrvatski i srpski. Z. Vince u svojoj knjizi vrlo detaljno opisuje polemiku koja se u to vrijeme vodila o tome, vodili su je među inima, Ante Kuzmanić u zadarskom listu »Zora dalmatinska«, koji tiska na hrvatskom jeziku, »jer se narod u Dalmaciji služi upravo tom riječi, dok su ostale termine, kao ilirski, slovinski i slavjanski, izmislili učeni ljudi« (str. 326), Mirko Bogović, Ante Starčević, Bogoslav Šulek, Jovan Subotić, Vuk Stefanović Karadžić i dr.

Karadžić i njegovi sljedbenici inzistiraju samo na narodnoj štokavštini ijekavskog izgovora, a zagovornici ilirske ideje, a poslije hrvatskoga jezika, osim narodnog jezika ističu potrebu uzimanja u hrvatski književni jezik i jezik hrvatske književne i kulturne baštine, posebice štokavsko-ijekavsku dubrovačku književnost, ne zanemarujući pritom ni čakavštinu ni kajkavštinu, jer su i na tim narječjima napisana bogata književna djela u dopreporodno doba.

Sporilo se tada i o teorijskim jezičnim pitanjima (fonološkim, morfonološkim, sintaktičkim i leksičko-terminološkima) ali i o tom čija je štokavština. Naime, Karadžić je u članku »Srbi svi i svuda« tvrdio da je štokavština isključivo srpska, zapravo da postoje samo »Srbi oba zakona«. Spočetka se nije na to s hrvatske strane reagiralo nego nešto kasnije, ali zato vrlo rezolutno.

U raspravi su sudjelovali hrvatski književnici i filolozi, primjerice Lj. Gaj, M. Bogović, A. Starčević, B. Šulek, J. Miškatović i dr., i to uglavnom u zagrebačkim novinama (Narodne novine, Pozor, Neven i dr.). Ovaj dio u knjizi također je detaljno objašnjen jer je važan u povijesnom razvoju hrvatskoga književnog jezika.

Vince u knjizi detaljno obrazlaže dalmatinski pravac u hrvatskom književnom jeziku, koji se nikako ne može (i ne želi) odreći ikavice. Posebno mjesto zauzimaju dvije škole u tom pravcu: Zadarska jezična škola i Riječka jezična škola. Potanko se govori o jezičnoj djelatnosti A. Kuzmanića, B. Petranovića, Š. Starčevića i F. Kurelca, i čitatelji tek u ovoj knjizi mogu upoznati spomenuta imena u pravom svjetlu. Umnogome se razlikuju predvodnici (i

njihovi sljedbenici) u jezičnim pitanjima s predstavnicima Zagrebačke jezične škole, a pogotovu s Karadžićem i njegovim pristašama.

Posebno treba izdvojiti dvojicu hrvatskih znanstvenika od 60-ih do 80-ih godina 19. stoljeća – B. Šulek (1816–95) i A. V. Tkalčević (1825–89).

Značajno je djelo Šulekovo »Nemačko-hrvatski Rečnik« (Deutsch-kroatisches Wörterbuch) (1860). Nadograđuje u tom djelu Šulek na ono što je dosad bilo u Hrvata u leksičkoj građi, ali ide i dalje te unosi u svoj rječnik izričaje iz tadašnjeg hrvatskog kulturnog i uljudbenog područja, bilo da su posrijedi štokavština, kajkavština i čakavština, zatim preuzimlje riječi i iz slavenskih jezika (prilagođujući ih hrvatskom morfonološkom sustavu) i, napokon, stvara nove riječi (neologizme, a neki su se zadržali u uporabi do danas: brzojav, slavoluk, djelokrug, drvolist, tropjev i dr.). Stoga Vince o Šulekovu rječniku piše: »Pojava Šulekova rječnika značila je nov, značajan datum u povijesti hrvatske leksikografije« (str. 551).

Osim navedenoga rječnika Šulek je napisao i »Jugoslavenski imenik bilja« (1879), zatim »Hrvatsko-njemačko-talijanski RJEČNIK znanstvenog nazivlja osobito za srednja učilišta« (1874). U posljednjem nalazimo riječi: zbornik, dosljednost, kružnica, skladba, dojam, stanovište, narječje, naslov, podneblje, ravnodušnost, sustav, tlak, ustroj, zbirka i dr.

Najgorljiviji borac za hrvatski jezik bio je Adolfo Veber Tkalčević. Brani hrvatski jezik od nasrtaja germanizacije, ali i od svih onih koji su osporavali opstojnost hrvatskom književnom jeziku od drevnih dana, od Baščanske ploče do njegova vremena, osobito od hrvatskih vukovaca, koji su htjeli nakalemiti sve što je Karadžićevo i Daničićevo u hrvatski jezik, a zapostavljaju jezik višestoljetne hrvatske kulturne baštine.

Veberova »Skladnja ilirskoga jezika« (1859) prva je sintaksa hrvatskoga jezika, a autor je i »Slovnice Hervatske« (poslije Hrvatske) (1871), koja je služila kao srednjoškolska gramatika, napisana je prema shvaćanju iliraca o književnom jeziku, koje je Veber zastupao sve do svoje smrti. Zapravo u poglavlju »Rast, ostvarenja i suton Zagrebačke filološke škole« (str. 530–603) prikazana je djelatnost vođe Zagrebačke filološke škole A. V. Tkalčevića i bogata leksikološka djelatnost B. Šuleka.

U dijelu knjige »Suton Zagrebačke filološke škole« (str. 592–603) dominira sukob između Vebera i Divkovića.

Mirko Divković objavljuje dvije gramatike: »Oblici« (1879) i »Sintaksa hrvatskog jezika« (1881). Napisao ih je prema Miklošičevu i Daničićevu uzoru. Veber se na te gramatike kritički osvrće i spočitava Divkoviću što se u svojim knjigama odveć oslanja na Karadžića te piše: »Naš književni jezik nije prihvatio načela, da je samo ono hrvatski dobro, što je u Vuku, mi smo u nj gdješto primili i kajkavskih i čakavskih elemenata, osobito riečih, premda je jezgra štokavska... Divkoviću da bude slobodno, služiti se u tumačenju i staroslavenskim jezikom, a mi da se nebismo smjeli pozvati kadšto na kajkavštinu? Gdje je tomu valjan razlog?« (str. 593).

Tadašnje vlasti, na poticaj stručnjaka, poglavito hrvatskih vukovaca, službeno odobravaju Divkovićeve gramatike (Hrvatska gramatika za srednje i nalik im škole (I. Oblici. II. Sintaksa), i na taj je način potisnuta iz službene uporabe Veberova »Slovnica Hrvatska«.

Prestaju djelovati (i živjeti) predvodnici filoloških škola u Hrvatskoj. Godine 1874. umire Kurelac, Kuzmanić g. 1879. Ostarjeli su Šulek i Veber, a ovaj

potonji umire 1889. godine. Na scenu stupaju u Hrvatskoj jezikoslovci koji prihvaćaju Karadžićev i Daničićev tip jezika i pravopisa, osobito od 1883. godine kada u Hrvatskoj na vlast stupa mađaron ban Khuen Héderváry.

Godine 1889. vlada u Hrvatskoj povjerila je Ivanu Brozu da napiše pravopis prema fonološkim načelima, što je ovaj učinio i g. 1892. izlazi »Hrvatski pravopis«. Godine 1899. T. Maretić, najdosljedniji vukovac u Hrvatskoj, izdaje opširno djelo: »Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika«. Te godine Maretić izdaje i skraćenu školsku gramatiku pod naslovom »Gramatika hrvatskoga jezika«. I napokon g. 1900. tiskan je »Rječnik hrvatskog jezika« I. Broza i F. Ivekovića. Sva ta djela doživjela su pohvale, ali i pokude, osobito Maretićeva »Gramatika i stilistika...«. Tada je s povijesne scene nestala Zagrebačka filološka škola, a nastupila je karadžićevsko-daničićevska (hrvatski vukovci).

Ponešto se može zamjeriti u Vinceovoj knjizi, osobito to što nije ispravio propuste na koje su upozorili neki pisci osvrta o prvom izdanju, npr. »citira Kačića...« (str. 236), treba citira Kašića...«, zatim S. Babić da je Kopitar umro 1844, a ne 1884 (str. 220) i dr. Nu, propusti su takvi da ne zaslužuju da se o njima piše jer knjiga u cjelini imade veliku vrijednost.

Profesor Vince zaslužuje veliko priznanje jer je svoje dugogodišnje proučavanje i istraživanje o povijesnom razvoju hrvatskog književnog jezika sročio i skladno, lijepim jezikom i stilom, povezao u jednu cjelinu, knjigu. Knjiga zaslužuje opširniji osvrt jer je riječ o gradivu koje je potrebno i pojedincu i narodu kojima je stalo da upoznaju sebe i svoju povijest. Hrvati mogu doista biti ponosni na višestoljetnu povijest svoga jezika, tamo negdje od »dragog kamena« hrvatske književnosti, kako se svojedobno izrazio prof. Ivšić, pa sve do danas. Bila je to teška i duga, često i vrludava, ali uporna i jaka razvojna linija. Upravo poradi toga »povijest hrvatskoga književnog jezika ni danas nije nezanimljiva i beznačajna tema. Bez poznavanja svoje prošlosti, pa i povijesti svoga književnog jezika, njegovih putova i mijena, ne može se u potpunosti razumjeti ni njegov kontinuitet, kao ni njegove težnje u sadašnjosti i u budućnosti« (str. 617), na kraju upozoruje Vince.

Dakle, onaj koji želi upoznati povijesni put i razvoj hrvatskoga književnog jezika treba sâm pročitati i proučiti velebno djelo hrvatskog jezikoslovlja. Kamo sreće da se u Hrvata pojavi još takvih knjiga i pojedinaca koji će s mnogo mara i aktivnosti pružiti čitatelju zanimljivo i poučno štivo o tako važnom fenomenu u čovjekovu životu kao što je jezik.

Ivan Sović

POEZIJA RUŽICE SOLDO

Ružica Soldo se kao mladi literat sedamdesetih godina (1971/72) javlja sa svojim pjesmama i u našoj reviji. Tada je bila gimnazijalka. Sada je profesor engleskog jezika u Srednjoškolskom centru na Širokom Brijegu u Ličtici. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (engleski jezik i književnost). Rođena u Dobrkovićima, selu nadomak Ličtice.

Prvu zbirku pjesama objavila joj je Književna omladina u Biblioteci IDEM u Mostaru 1986.

Ova zbirka sadrži šest rukoveti lirskih minijatura: *Koraci, Stopala su nam zemlji obećana, Začuh plač zemlje..., U oku tvom žubor, Praznine odnose ljepotu nadanja* i *Bježanje pred suncem.* Upravo ova posljednja rukovet u svom nizu ima prvu pjesmu *Penelopin plač* koja će nasloviti cijelu zbirku. To nije neznakovito. Izraz ili slovo naše pjesnikinje u ovoj zbirci posve je »zrnat«, lirski izbrušen i refleksijom bremenit.

Neusiljeno se prelijevaju tonovi zvukova i boja koji istodobno otkrivaju i skrivaju bogatstvo pjesničkog osjećaja mlade pjesnikinje: čežnje, bojazni, iščekivanja, spokoji i nemiri, bure i oluje vlastite duše.

Kratki stihovi i strofe, na svoj način, sliče haiku i aforizmu, koji zvone i bliješte mnogovrsnim tonovima i bojama. Konkretnost i slikovitost pjesničkog izraza pjesnikinja je digla na zavidnu razinu.

Nisu sve pjesme ni ove zbirke tako »zrnate« i male. To su *Concedo, Topica* i posljednja pjesma u zbirci *Mjesečeva rapsodija.* Njihova je lirska osnova razvedenija i predivo osobnije s obzirom na cjelokupni poetski ugođaj i ozračje u zbirci.

Ružica Soldo i u svojoj drugoj zbirci pjesama ostaje vjerna svom glasu i vlastitim osjećanjima svijeta iako je tematski iskoračila iz, više-manje, solipsističkog svijeta u svijet zavičajnosti čiju pojavnost: osobe, predmete i zbivanja toplo lirski optače – poetizira. To je njezina zbirka pjesama »Svjetlost krijesnica«. Zbirka je izišla ove godine u lipnju. Izdavač je Udruženje književnika Bosne i Hercegovine u izdanju Biblioteke RONDO u Mostaru.

Zbirka se sastoji od pet nizova pjesama: *Hercegovina, Osmijeh trešnjeva cvijeta, Proljeće plače, Bisera trag,* i *Šaka sunca.*

Oštrovidna i tankoćutna pjesnikinja veze svojom lirskom predom čipkastu sliku svoje hercegovačke domaje i šire okoline: svoje Ličtice, Kleka i Biokova. Posebno su poetizirani likovi bake i oca, pralje i konjanika u slici samoće.

Slike žalosne vrbe, čempresa, hrasta i kadulje, poetizirana mjesta i zbivanja u prirodi tvore pjesničku ponjavu koju lagano i brižno pjesnikinja prostire po svome zavičaju.

Snaga njezina izraza izbija i u ovoj zbirci u konkretnom i slikovitom:

Brdo u more
Uronilo
Na brdo se
Nebo
Naslonilo
Galeb nad
Pučinom.

(pjesma: *U Kleku*)

U ovoj zbirci ima više tema iz društvenog života pa je i pjesnički oris razvedeniji, bogatiji i širi kao na priliku u pjesmama: *Pralja, Samoća, Oprosti, Vrane* i *Dilema.* Tako se forma i tematika međusobno upriličuju, neusiljeno mijenjaju na tragu tradiocionalnog i modernog, u matici domaćeg hrvatskog i svjetskog pjesničkog trenda. Ružica je ostala vjerna sebi i prepoznatljiva u vlastitom izrazu.

Iako su pjesme grafijski razvidne, potkrala se u pjesmi *Pred buru* greška koja mijenja smislenost poante: *Ribara se pučine / još nema,* mjesto: *Ribara sa pučine / još nema,* ili bi bilo još bolje: *Ribara s pučine / još nema.*

Zbirka je opremljena i prikladnim ilustracijama slikara Anđelka Mikulića.

Da ne bismo objašnjavali naslov zbirke, zaključit ćemo ovaj pogled u poeziju Ružice Soldo njezinom pjesmom:

Preludij

Noć bez mjesečine

Svjetlost krijesnica

mine
u trenu

Veče se lipanjsko
klanja
žuboru tišine.

To je eto jedna od krijesnica u poeziji Ružice Soldo.

Jerko Ivanković

U NOVIM OKOLNOSTIMA

»Đakovački vezovi«, Prigodna revija, Đakovo, 1990.

Poslije 20 godina prešućivanja, ovaj put je prigodna revija »Đakovački vezovi« izašla 21. put, u posve drukčijim okolnostima. Dva desetljeća je teškom mukom očuvala na vrhu naslovne stranice povijesni hrvatski grb (istina, »garniran« grbovima Slavonije i grada Đakova, no to ni najmanje ne smeta: samo pokazuje gdje su i kako osjećaju Đakovčani i Slavonci) a sada je ispala iznad njega i crvena zvijezda, koja je ipak, priznajmo, dobro dolazila da bar omogući da se pravi grb redovno pojavljuje, premda neznatno kontaminiran.

I još nešto je ispalo: uobičajeni uvodnik sa slavljenjem jednoumlja. Premda su, mora se priznati, pojedini autori umjeli da i to ponekad učine s ponešto ukusa... Ovaj put uvodnik predsjednika općinske skupštine Đakovo Mate Zorića ne pada u zamku da bi poslije stare vlasti neukusno hvalio novu. Posebno bih se složio s njegovim zaključkom da bi »Đakovačke vezove« valjalo podići na republičku razinu.

Edicija ima 56 stranica na kojima se mogu naći brojni zanimljivi prilozi s područja etnografije, povijesti, zemljopisa, te radovi originalna stvaralaštva s područja proze i poezije. S područja etnografije ističemo rad »Okretanja«, stara narodna kola u Đakovštini, s notnim i koreografskim zapisima, rad Josipa Vinkeševića. Nadalje tu je opširan zapis, protkan pjesmama, Stjepana Brdarića: *Običaji baranjskih Šokaca-Hrvata prigodom sjetve, žetve, vozidbe i vršidbe žita u Baranjskom Petrovu Selu.* Slijedi prilog Zvonimira Toldija *Narodna nošnja Gorjana,* s obiljem crteža, pa prof. Tihane Petrović *Iz tradicijske prehrane sela Sv. Đurađ,* također s crtežima. Mijo Kopljar opisuje stari pučki običaj lilanje, a Dragutin Sokol crtežom i tekstom opisuje krušne peći. Posthumno je prenesen rad Marka Kadića *Kako se nekada postilo.*

Grupu etnografije i povijesti ujedinjuje rad Jerka Vukova *O povijesnom postanku i razvoju naselja u Slavoniji* (rađeno prema A. Mohorovičiću). Isti autor (J. V.) daje zanimljiv povijesni pregled *Slavonija pod Turcima.* Neobično je zanimljiv pregled *Šokadija i Šokci u zapisima književnika,* iz pera Vladimira Rema, sa slikom Radauševe skulpture »Šokica«. Antun Jarm, prvorazredni poznavalac te tematike, iznosi sve o posveti đakovačke katedrale 1. listopada 1882. god., sa slikom i katedrale i njena velikog biskupa Strossmayera. Istoj značajnoj ličnosti hrvatskoga ne samo vjerskog nego nadasve i kulturnog života posvećen je prikaz Stjepana Sršana *Strossmayer i školstvo,* a na mnoge kontroverze i netočnosti o tom velikanu upozorava Krešimir Pavić pod naslovom *Kontroverzije o Strossmayeru.* Da o njemu pisaše s upravo zlobnih pozicija »Politika« a neozbiljno »Vikend« ne začuđuje, ali se na netočnosti može naići i u »Vjesniku«, pa i »Glasniku HDZ«. Krešimir Pavić također je autor prikaza *Životopis Nikole Tordinca.* Istaknuti arheolog Mirko Bulat piše *O prethistorijskim Panonima,* marljivi Mato Batorović utor je članka

Talijanski putopisac Marsigli u Slavoniji 1700. godine. Slavko Štimac piše o prvim poratnim izborima u Slavoniji (bijahu to ipak samo »izbori«). S. Kasilda Vidović upoznaje nas s Družbom sestara Sv. Križa u životu Đakova, Željko Lekšić s Terezijanskom kasarnom u Đakovu, a Vilko Čuržik s izumrlom industrijom: *Nema više stare ciglane.*

Isti autor pisac je zemljopisnog priloga: *Vode Đakovštine* (sa zemljovidima), a izvan ovako proizvoljno poredanih rubrika prikaz je »Dr. Blažek o Kraljeviću« Ive Slavičeka, prilog »U spomen – sjećanje na prerano umrlu suradnicu Vezova Veru Sokolović«, te prvi put u 21 godini izlaženja i rubrika *Posuđeno iz domaćeg tiska,* gdje se prenose prikazi iz našeg »Marulića« i »Glasa Koncila«.

Ostaje još da progovorimo o književnim prilozima, ili onima koji to bar nastoje biti. Autori proznih priloga su Đuro Šovagović, Ivo Slaviček (obojica redovni suradnici Vezova) i Ana Božić. Ovaj broj sadrži ukupno 18 pjesama. Svakako valja spomenuti Remov »Šokački nokturno« (zbog svoje tečnosti i uglazbljen), priloge Nade Došen-Konjović, Elizabete Šnajder-Greblo, dvije pjesme Stjepana Brdarića (posebno je uspjela »Jesen«), narodnog pjesnika i guslara Mile Krajine (Pismo Saboru Hrvatske – nažalost još uvijek taj nesretni genitiv, čemu je kriva višedecenijska praksa a ne sam Krajina), haiku-poezija Ive Slavičeka, pjesma Vlade Nemeta »Slavonac Mato« sa »zelenom konotacijom«, i druge. Uzmemo li u obzir da su neke pjesme pisali poljodjelci, poslije stavljanja »motike u kut, a traktora u sušu«, ne može se reći da ima neuspjelih priloga. Još jednom tom edicijom Đakovčani osvjetlaše obraz.

Antun Removčan

JEZIK PATNIKÂ i JEZIK PATNIK

Stjepan Babić: »Hrvatski jezik u političkom vrtlogu«, privatno izdanje, Zagreb, 1990.

Kako drukčije nazvati one što jezik svoj ne smjedoše nazivati narodnim, hrvatskim, nego patnicima? A što je drugo no patnik sam taj jezik Hrvatâ, kad se još na pragu nezaustavljiva nadolaska demokracije nitko od društvenih izdavača nije usudio da tiska tako »šokantnu« knjigu što govori o svim nevoljama jedinog nam jezika koji mi Hrvati imamo?

Hvalu zaslužuje u prvome redu sam autor, istaknuti jezikoslovac dr. Babić, ali ne manju izdavač, tiskar i »djevojka za sve« dr. Ante Pelivan. U tom se djelu može naći sve što se događalo oko hrvatskoga književnog jezika od Avnoja do današnjih dana, na okupu su sve podlosti i sve hrabrosti što pratijahu događanja oko jezika, više politička i manje ozbiljna nego lingvistička. Ta je knjiga – kao što veli autor – više riječ obrane i mogla bi s pravom nositi naslov »Riječ obrane hrvatskoga jezika«. Jer obrana mu je i te kako bila potrebna u vrijeme »crnolistaša« kojima su usta bila začepljena, ali nije na odmet ni danas, kad još uvijek (nažalost!) ne možemo odahnuti.

Od stranice do stranice može se pratiti borba za jezik naroda kojemu na lukav način, pretapanjem i postupnim zagađivanjem, htjedoše oteti ono na što svaki narod ima pravo: svoj jezik. Tu je Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, sve drvlje i kamenje što se osuše po njoj, svi politički vrtlozi što uzmućivahu »jezične vode« (u mutnome se najlakše lovi, zar ne?) i sve obrane što su se ponekad činile borbom s vjetrenjačama, ali koje

ipak urodiše plodom. Autor se pobrinuo i za »sočnost« knjige navodeći i humorističke priloge na tu temu. Tako je stvorio djelo podjednako vrijedno za stručnjaka kao i za svakoga kome hrvatski jezik leži na srcu.

Ivo Slaviček

ZA UTJEHU I UŽITAK

»Gospodine, čuj glas moj«, prikupio i uredio Vlado Pšenko, Zagreb, 1990.

Malo je književnih djelatnika koji bi se latili prikupljanja vrijednih misli iz različitih izvora, malo poznatih molitvica i uopće vrijednih plodova srca i uma, obradili ih, uz pomoć dragovoljnih suradnika složili u knjižicu, izdali i – dijelili besplatno! Baš to učinio je Vlado Pšenko s knjižicom (svega 24 stranice) pod gornjim naslovom i s podnaslovom »Dođi sa zvijezdom svojom«. Vrijedan je već sav taj rad, to više što se u knjizi mogu naći pobudne misli što bolesnim i starijim osobama mogu izvrsno poslužiti kao utjeha, svima pak kao užitak.

U knjizi nalaze se misli, odlomci, pobude iz Biblije (Stari i Novi savez), Kurana, zatim s bližeg i daljeg Istoka (arapska poslovica, Konfucije, Lao-tse, Siddharta, Upanišade, staromeksički himan, indijanska mudrost – Seattle i Sioux). Od izreka i misli naših svetaca tu su sv. Augustin, sv. Ivan od Križa, sv. Franjo Asiški, sv. Toma Akvinski, obje sv. Terezije, a od onih koji to nisu, ali ih vjerni puk već sada smatra slugama Božjim – majka Tereza. Tu su i veliki požrtvovanici i patnici kao Martin Luther King i Helen Keller, veliki mirotvorac Mahatma Gandhi, pa s Istoka još Harun al Rašid i Khalil Gibran.

Sve književne stvaraoce, među kojima su i oni najvišega ranga, ne mogu ni pobrojati, ali evo najzanimljivijih: Rabindranath Tagore, Walt Whitman, Victor Hugo, Paul Claudel, Phil Bosmans, Emanuel Swedenborg, Maria Augusta Trapp, H. Ch. Andersen, Ralph Valdo Emerson, Blaise Pascal i drugi. Knjiga vrijedna po namjeni, ali i sadržaju.

Ivo Slaviček

FABRIJEV ROMAN »VJEŽBANJE ŽIVOTA« I NA POZORNICI

Nedjeljko Fabrio – danas predsjednik Društva hrvatskih književnika – rođeni Splićanin, u Rijeci je proveo mladost. U tom se gradu školovao i pripremio za život i za svoje plodno kulturno i društveno djelovanje. U Rijeci su nastale njegove drame: »Reformatori«, »Admiral Kristof Kolumbo«, »Čujete li svinje kako rokću u ljetnikovcu naših gospara?«, »Meštar«, »Kralj je pospan« i dr., djela priznata, ali ipak je (u Rijeci i u Zagrebu) uspjehom sve nadvisila dramska kronisterija »Vježbanje života«, to jest, dramatizacija istoimenog Fabrijeva romana, koju je obavio direktor Riječke drame Darko Gašparović.

Rijeka je mjesto nastanka toga Fabrijeva djela i središnje mjesto zbivanja njegove radnje ... ali grad na Rječini je i najjača točka duge putne staze, koja se – započeta u pradavnini – gradila kroz davna tisućljeća i potonja stoljeća, i gradi se sve do našeg vremena – uvijek životno usmjerena prema mjestu gdje je Fabrijevo dramatizirano »Vježbanje života« kod prikazivanja primljeno s tolikim oduševljenjem, – a to je grad pod Sljemenom.

Točke su te staze (prema romanu i kronisteriji) Stari Grad na Hvaru, Split, Rijeka, Zagreb, Jantarski put... Dat ćemo neke povijesne naznake: I očeličena koža pregalaca na Jantarskom putu mogla je biti opuhnuta barem daškom riječke bure... Starograđanin Hektorović – pozdravljajući s lađe sa svojim ribarima Marulićev Split – mogao je pogled usmjeriti sjevernije... Iz Hektorovićeva grada poslovno je kretao s punim vinskim bačvama[1] prema Rijeci i onda prema Zagrebu Ambroz Vranyczány, oduševljeni podupiratelj (i novčano!) Gajevih, Demetrovih i Kukuljevićevih ilirskih težnji...

Riječkim putem (moglo je to biti i iz same Rijeke) krenuli su prema Zagrebu Mihanovićevi stihovi »Lijepe naše«. Iz Starog Grada (opet prema Rijeci i Zagrebu) krenut će i obitelj Janka Polić-Kamova...

Neumorna splitska obitelj stvaraoca djela »Vježbanje života«, Fabrio, potekla je iz Starog Grada i svoje mjesto za izvanredno plodan rad i priznanje našla je u Rijeci i, još više, u Zagrebu. I »Vježbanje života« to je potvrdilo.

»Misaonost, obrazovanost i umjetnička snaga našega pisca rezultirale su sjajno u 'Vježbanju života' – tom ogledalu vježbanja življenja najvećeg grada na našoj obali, njegovu ne baš lagodnu življenju kroz minula stoljeća. Fabrijevo 'Vježbanje života' oslikava 'životne patnje nekoliko generacija dviju obitelji' – jedne talijanske podrijetlom s Apenina, i druge hrvatske, iz Kostrene. One čine okosnu vertikalu romana, susrećući se, preplećući i razdvajajući u burnim političkim previranjima i intimnim proživljavanjima i lomovima u gradu na Rječini...« – tako je zapisao o Rijeci dramatizator »Vježbanja života« Darko Gašparović, koji je, sudjelujući i kod pripreme predstave, pokazao umješnost i sposobnost da u cijelu igru kroz raznolikost ritma i dinamičke izmjene unese nevjerojatnu snagu. Nastupilo je tako reći gotovo cijelo riječko kazalište. Redatelj je bio Georgij Paro, a pokretač u organizaciji Lordana Gašparović. Igrala je hrvatska i talijanska drama, operni zbor i orkestar, balet, a i tehničko osoblje.

Možda će ovo nekoliko nabačenih redaka moći ukazati na barem neke silnice Fabrijeva dramatizirana djela i potaknuti želju za traženjem odgovora na pitanje zašto je izvedba »Vježbanja života« tako prihvaćena u Rijeci i u Zagrebu. Nekoga je možda podsjetila na veličanstvene operne izvedbe u Rijeci pod vodstvom neumrlog Lovre Matačića prije četiri desetljeća.

No onda se za te predstave moglo doći do ulaznica, a za »Vježbanje života« – predstavu s trajanjem od gotovo četiri sata – ni danas još nije moguće. Možda će vrijeme znati jasnije ukazati na skrivene snage toga djela što toliko privlači inače spektaklima prezasićene gledaoce.

K. M-lo

1. Bilo je to vino od loze najvećeg našeg vinogradarskog polja – zasadili su ga Grci u 4. st. pr. Krista. Poslije rata vinograd je pretvoren u pustoš, da težak ne bi ostao kod kuće uza svoju obitelj. Inače, na početku toga polja danas se vidi novopodignuta najveća vinarija za preradu vina.

O DRŽAVI TOME AKVINSKOGA

Pod naslovom *Država* zagrebački Nakladni zavod *Globus* objavio je (Zagreb 1990.) u prijevodu na hrvatski jezik djelo Tome Akvinskoga *De regno: ad regem Cypri* i ulomke iz njegova djela *Summa Theologiae.* Navedena djela preveo je s latinskoga izvornika Tomo Vereš koji je napisao i bilješke uz tekstove. Suradnik mu je bio Matej Jeličić. Uvodno je iza *Napomene priređivača* i *Kratica* objavljena rasprava

Dina Bigongiaria *Politički nazori Tome Akvinskog* koju je s engleskoga preveo Matej Jeličić. Tekst *Države* podijeljen je na ova poglavlja: *Što je politika, O vladavini, O zakonu, O pravu.* Na kraju se nalazi *Rječnik pojmova* i *Kazalo imena.*

Priređivači ovoga izbora političkih tekstova Tome Akvinskoga (dalje: priređivači) kažu da su nastojali izabrati, prevesti i po potrebi objasniti »one dijelove iz djela ovog najvećeg srednjovjekovnog mislioca koji na području državno-pravne misli znače preokret, plod rane renesanse trinaestog stoljeća«. U nedostatku prijevoda cjelovita Tomina djela, koji jedini može dati pravi uvid u njegovu nauku (doktrinu), priređivači se nadaju da će ovaj njihov izbor pomoći čitatelju »da stekne bolji uvid u ono što je mahom nepoznato, što je u kod nas objavljenim prikazima samo naznačeno, a često i jednostrano interpretirano«. Recimo odmah da su priređivači u tome i uspjeli.

Postavlja se pitanje da li uopće obstoji politička nauka (doktrina) Tome Akvinskoga. Alessandro Passerin d'Entrevès odgovara: ako je politika nauka onda ne obstoji. Politička nauka je, kaže on, rješavanje konkretnih povijesnih prijepornih pitanja, akcioni program za borbu, tehnika upravljanja i vladanja, a o tome Toma ne govori. Problem koji Toma Akvinski sebi postavlja, kažu priređivači, nije ideologija stjecanja i zadržavanja vlasti kakvu zastupa Machiavelli, već »jedan univerzalni, u pravom smislu filozofski problem, problem filozofije politike, problem slobode i autoriteta, vladavine i poslušnosti, zajedništva i osobnosti!« Kad u tom smislu raspravlja o politici i iznosi svoje političke nazore, Toma Akvinski sudjeluje u *bogatu dijalogu* velikih umova u kojemu je on »ravnopravni sugovornik Platona, Aristotela i Augustina, Izidora Seviljskog i Celza, učitelj vladara, utemeljitelj doktrine o vrijednosti i opravdanosti političkog života, pobornik autonomne države (za razliku od svjetskog carstva), branitelj naravnog prava na kome se temelji cijeli individualni i politički život«.

Niccolò Machiavelli (1469–1527), talijanski političar, teoretičar prava i države i književnik, u svom djelu *Vladar* (Il Principe, 1513.), zamišlja vladara kao čovjeka sposobna koji će, uz pomoć svoje snage, požrtvovnosti, energije, inteligencije i sreće, *a ne birajući sredstva,* uspostaviti čvrstu državu u korist sviju. Machiavellijev politički nauk ne obzire se na vjerska načela i ćudoređe. Političkim načelom da je za domovinu sve dopušteno, odijelio je on politiku od ćudoređa. Njegov vladar nije nalik idealnu liku vladara o kome pripovijedaju religije, govore filozofi utopisti i društveni obnovitelji. U stalnoj diplomatskoj i političkoj igri punoj varki i umorstva ostaju samo ljudi čvrste ruke i lukavstva – upravo od toga činjeničnoga stanja, od te stvarne zbilje (verità effetuale) polazi Machiavelli. Branitelji ove Machiaveliijeve građanske teorije države opravdavaju ga tvrdeći da je njegov *makijavelizam* vulgarno shvaćen. Machiavellijevu misao da se oslobođenje zemlje može postići samo snagom, bez obzira na sredstva, oni smatraju rodoljubljem. »Težnje su naroda mnogo časnije od težnji velikaša, jer oni hoće tlačiti, a narod želi da ne bude tlačen«, veli Machiavelli. Tu njegovu misao hvale kao naprednu, jer da je narodna tiranija opravdanija od vladarske. Nu nedopuštena sredstva su ipak nedopuštena sredstva, a ma čija tiranija ostaje tiranijom. Prema tome je ipak bit Machiavellijeva političkoga nauka da su za stvaranje jake vlasti u državi dopuštena sredstva nezavisno od ikakva ćudoredna mjerila.

Političke nauke Tome Akvinskoga i Nikole Machiavellija u svojoj su biti oprečne. Jacques Maritain nalazi bitnu razliku između tehničke racionalizacije političkoga života, kakva je Machiavellijeva, u »kojoj dobra politika postaje po definiciji amoralna politika koja ima uspjeha... bilo kojim sredstvima... pod jedinim uvjetom da je ono prikladno za postizanje uspjeha« i ćudoredne racionalizacije političkoga života, kakva je Tome Akvinskoga, »koja se zasniva na priznanju bitno ljudskih ciljeva političkog života i njegovih najudobnijih pobuda, a to su pravednost, zakon i uzajamno prijateljstvo«. Toma naučava da je organizacija društva potrebna zbog toga jer čovjek ne djeluje prema nagonima, već prema razumu. Politička organizacija društva, država, može funkcionirati samo onda ako *narav* priskrbi neke ljude koji su tjelesno jaki, druge koji su snažna uma, a treće koji su neustrašivi. Zadaća je države promicati prikladne uvjete života i na gospodarskom i na kulturnom području. Vlast mora paziti da pravi čovjek dođe na pravo mjesto. Politički poredak treba biti vladavina pravde. Od vladara se očekuje da vlada po zakonima, a ti zakoni moraju biti pravedni. To znači da zakoni ne mogu biti samovoljni izraz volje, bila ona osobna ili kolektivna, nego razumski izvod iz načela pravednosti što ih je Bog otkrio čovjeku. Za Tomu je i najgori zakon bolji od bezvlašća (anarhije). Zakonitost je uvjetovana ćudorednošću. Dobra se vladavina brine za *zajedničko* dobro, a loša za *posebničku* korist. Politički poredak mora biti primjeren kulturnoj i ćudorednoj razini određena naroda.

U svojoj raspravi »Povijesni uvid u zagonetku umjetnosti i estetike i estetska misao Rajmunda Kuparea« (»Marulić« br. 2 i 3/1989.) rekao sam da je Toma Akvinski filozof i estetičar za sva vremena. Može li se to isto reći za njega kao političkoga mislitelja? Treba li se njegovom političkom naukom, starom preko sedamsto godina, pozabaviti samo povijest, »tako da je registrira, rekonstruira, smjesti u prošlost i ustanovi utjecaj što ga je izvršila«? Ili i suvremeni ustavotvorci i zakonodavci mogu u njoj naći poticaje i odgovor na mnoga prijeporna pitanja? Na ovaj zadnji upit odgovaramo potvrdno. Da, Toma je kao politički mislitelj i promislitelj i naš suvremenik. Njegovi umni i mudri savjeti životni su i danas. Vladari ovoga svijeta trebali bi njegovu *Državu* stalno imati na svom stolu. Ako im je više stalo do dobra naroda kojim vladaju, nego do vlastite koristi.

Djelo Tome Akvinskoga *De regno* (priređivači su ga preveli: *O kraljevstvu;* prije se izdavalo pod naslovom *De regimine principum: O vladanju knezova)* središnji je dio izbora koji su priređivači nazvali *Država* (ovaj središnji dio naslovljen je *O vladavini*). U taj središnji dio Toma nas uvodi Predgovorom Aristotelovoj »Politici« (naslovljeno: *Što je politika*). Djelo *O kraljevstvu* glavno je Tomino cjelovito političko djelce. Napisano je oko god. 1267. za mladoga ciparskoga princa Huga II. iz Lusignana (1253.–1267.). Zbog prerane prinčeve smrti djelce je ostalo nedovršeno. Toma je napisao samo I. knjigu i prvih osam poglavlja II. knjige, što je i prevedeno kao siguran, izvoran Tomin tekst. Djelcu *O kraljevstvu* priređivači su sretno dodali dijelove Tomine *Sume teologije,* napisane između god. 1269. i 1272., u kojima Toma Akvinski »dublje, utemeljenije i filozofskije« razrađuje sve teme koje su naznačene u djelcu *O kraljevstvu.*

U prvom odsjeku drugoga dijela (I, II) *Sume* (pitanja 90. do 97.) opširno se govori o zakonu, o biti zakona, o različitim vrstama zakona, o učincima zakona, o vječnom zakonu, o naravnom zakonu, o ljudskom (pozitivnom) zakonu, o djelokrugu ljudskoga zakona i o njegovu mijenjanju. U prvom odsjeku drugoga dijela (I-II) *Sume* (pitanja 105., članak 1.) i drugom odsjeku drugoga dijela (II-II) *Sume* (pitanja 29, 40, 41, 42, 57, 58, 59, 60, 61, 66, 71, 77, 78, 104) govori se o pravu, o pravednosti, o nepravednosti, o sudu i suđenju, o vrstama pravednosti, o krađi i pljački, o nepravednosti suda odvjetnikovom krivnjom, o prijevari pri kupoprodaji, o lihvi, o poslušnosti. Ovim nadasve promišljenim i uzornim izborom priređivači su nam dali zaokruženu i smišljenu sliku političke misli Tome Akvinskoga. Kao predgovor *Državi* priređivači, odnosno sastavljači izbora, objavili su u hrvatskom prijevodu izvadak iz knjige Dina Bigongiarija, profesora Columbia University, u kojemu se prikazuju politički nazori Tome Akvinskoga. Izborom *Država* Tome Akvinskoga i hrvatska znanost i hrvatska politička literatura obogaćeni su nezaobilaznim temeljnim djelom svjetske znanosti i filozofije politike.

Od cjelokupna teksta *Države* samo uz prijevod dijela *O kraljevstvu* usporedno je donesen i izvorni tekst. Dakako, bili bismo zadovoljniji da je i uz prijevod ostaloga teksta usporedno donesen i izvorni tekst. Ne samo zbog toga kako bi se uočile stilske odlike Tomina izražavanja. Već više kako bi se profesorima i studentima filozofskih i političkih znanosti omogućila razradba Tomine političke misli na temelju izvornoga teksta. Danas kada se zgrada novoga modernoga humanističkoga hrvatskoga školstva gradi na novim temeljima, potrebna su nam kao svagdanji kruh izdanja usporednih tekstova izvornika i prijevoda na hrvatski jezik temeljnih djela svjetske znanosti, kulture i uljudbe (civilizacije). Osobito su nam potrebna takva izdanja hrvatskih pisaca koji su pisali latinskim jezikom. Naša nas je Akademija obdarila golemim rječnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika u koji je malo ili nimalo uvršteno riječi iz djela ponajboljih hrvatskih pisaca. A još uvijek ni ne pomišlja na to da bi na primjer neodgodivo trebalo izdati kritičke tekstove izvora za hrvatsku povijest pisanih na latinskom i grčkom i drugim tuđim jezicima – usporedno izvornik i hrvatski prijevod.

U prevođenju političkih tekstova Tome Akvinskoga zadržan je njihov izvorni oblik. Prevoditelj zaslužuje pohvalu što je prikazao cijeli tekst, s izvornim načinom vođenja rasprave. Ispuštanjem Tominih takozvanih objekcija i protuteza i donošenjem samo odgovora na teškoće, uskraćen bi nam bio uvid u »duboki dijaloški značaj umovanja Tome Akvinskoga«. Kako pristupa Tominu djelu i kakvih se načela prevođenja drži, prevoditelj Tomo Vereš opisao je u Zborniku u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga (1274–1974) – dalje: Zbornik (Zagreb 1974., str. 241.–247.). Tog pristupa se je držao i u izboru i prevođenju tekstova *Države*. Na prevođenje Tominih političkih tekstova ponukalo ga je svake hvale vrijedno nastojanje da cjelokupno djelo tome Akvinskoga dobijemo i na hrvatskom jeziku.

Prilično rastezljivo Tomino načelo da treba sačuvati misao izvornoga teksta a mijenjati način izražavanja prema osebujnosti jezika na koji se prevodi, Vereš je »provodio u djelo u okviru određenih granica koje ovise o literarnoj vrsti i složenosti Tominih tekstova« (Zbornik,

245.) I u *Državi* je doslovno preveo sve izraze, osobito stručne filozofijsko-teologijske, za koje je u hrvatskom jeziku našao izraz koji im odgovara i sadržajno (npr. doctrina-nauka, argumentum-dokaz). Stručne latinske izraze koje nije mogao prevesti doslovno, jer bi oštetio značenje, ostavio je u zagradama – na primjer *politia* (republika), *enuntiatio* (izričaj), *syllogismus* (suvislo zaključivanje), *ordinatio* (odredba). Prijevod tekstova *Svetoga pisma* koje Toma navodi u tekstovima *Države* Vereš je uzeo iz hrvatskoga izdanja Biblije (Zagreb 1968, *Stvarnost*) Tekstove crkvenih Otaca u *Državi* Vereš je sam preveo. Po izlasku *Države* iz tiska T. Vereš me je upozorio da na str. 118 redak 6–7. usporednog hrvatskog prijevoda umjesto »dovoljno hrane« treba biti »prikladne hrane« (convenientium ciborum).

Pozvaniji od mene ocijenit će u kolikoj je mjeri Verešov prijevod vjeran izvorniku. S obzirom na dosadašnje njegove veoma uspješne i pohvaljene prijevode djela Tome Akvinskoga, siguran sam da je i ovaj na istoj visokoj razini. U *Napomeni priređivača* izriče se hvala o. Augustinu Pavloviću, vrsnu stručnjaku za latinski jezik, na savjetima i primjedbama. To nas još više učvršćuje u uvjerenju da će Verešov prijevod biti ocijenjen najvišom ocjenom. Prijevod kao ostvarba hrvatskoga jezika odlikuje se izraznom jasnoćom i književnom vrstnoćom. Vereš ne traga *ladanovski* za novim izrazima, već uzima opstojeće ali zato najbolje. Jeziku prijevoda u cjelini se malo što ima prigovoriti. S te strane možemo ga uvrstiti u najbolje, što danas imamo. Upozoravam tek na neke riječi, tuđe duhu hrvatskoga jezika.

Za nepotrebni rusizam *nadležnost* u značenju *kompetèncija* rječnik *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* dr. Petra Guberine i dr. Krune Krstića (Zagreb 1940.) ima ove hrvatske izraze: djelokrug, kompetencija (u istom rječniku za *nadleštvo* ima: vlast, ured; za *nadležni starešina:* pretpostavljeni). U *Jezičnom savjetniku s gramatikom* (izd. MH, Zagreb 1971., uredio dr. Slavko Pavešić a izradili: Vida Barac – Grum, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Zlatko Vince) izrazi *nadležan* i *nadležnost* označuju se kao rusizmi, a za *nadleštvo* se kaže da nije dobro skovana riječ već da treba rabiti: ustanova, ured. Dr. Mate Šimundić (Glasnik HDZ br. 11/1990.) za suvišne rusizme *nadležan* ima: odlučujući, mjerodavan, odgovoran, a za *nadležnost* i *prinadležnost:* vlast, ovlaštenje, djelokrug, mjerodavnost. Kako ja mislim, umjesto rusizma *nadležan* i *nadležnost* dobro je rabiti i latinizme *kompetèntan* i *kompetèncija.* Latinski jezik bio je diplomatski jezik Hrvata od početka njihove državnosti na panonsko-jadranskom prostoru pa do sredine XIX. st. Bio je i jezik svjetski poznatih djela hrvatske humanističke književnosti, a i u naše doba su se latinskim jezikom služili hrvatski književni stvaratelji (spomenimo samo izuzetno pjesničko djelo Tona Smerdela na latinskom jeziku). U Akademijinu rječniku za riječi nadležan i nadležnost navode se samo primjeri iz djela srpskih pisaca. Dakle, došle su nam (točnije je reći, nametnute) s istoka. Ne slažem se s Radoslavom Katičićem da takve i slične riječi trebamo »mirno prihvaćati kad su doista ušle u hrvatski književni jezik«.S istoka nam je došao i prilog *mahom,* za koji Guberina-Krstić imaju hrvatske izraze: redovito, obično, s reda. Isto je i s pridjevom *proizvoljan,* za koji Guberina-Krstić imaju: samovoljan, neosnovan (dobro je i: beztemeljan). Za razliku od hrvatskoga jezika, srpski jezik ne voli infinitive, nego rabi rečenice s *da* (vidi o tome Guberina-Krstić, str. 45–

57.). Stoga nije dobro »treba da pruže otpor«, nego treba »trebaju pružiti otpor«. Sve ovo ne stavljam na dušu prevoditelja. Nedostaju nam dobri jezični savjetnici (*Razlike* Guberine i Krstića knjigoljubna su rijetkost). A i neki ugledni hrvatski jezikoslovci odveć su popustljivi, na štetu hrvatskoga jezika.

Za naš poslijeratni jednoumni i isključivi svjetonazor Toma Akvinski je bio kamen tvrdi velike pomutnje. Njegovu misao pokušali su obezcijeniti spočitavajući joj da je »sputana okvirima kršćanske dogmatike, prigušena ... kazuističkim opravdanjima i mrtvim, apstraktno silogističkim i stereotipnim izvodima. U njegovu učenju o državi jasno se vidi i njegova društvena opredijeljenost ... – sve to jasno govori o društveno regresivnoj ulozi ortodoksno dogmatske, katoličke Tomine filozofije i teologije« (Encikl. leks. zavoda, 7, Zagreb MCMLXIV, 453.). Danko Grlić to isto doslovno ponavlja u svom *Leksikonu filozofa* (Zagreb 1983), što znači da je on autor i spomenute enciklopedijske natuknice. Donedavnim vlastodršcima i vlastoljubcima, koji su nastojali sačuvati vlast pod svaku cijenu i svim sredstvima, draži je bio Machiavelli. Zato je njegovo djelo »Vladar« prevedeno već god. 1952. (Prev. I. Frangeš).

Toma Akvinski zaokuplja mnoge umove današnjice a zaokupljat će i umove sutrašnjice, »jer u Tomi je nešto više od samog Tome« (Zbornik). Svoju izuzetnu životnost »tomizam zahvaljuje u prvom redu ingenioznosti i originalnosti svoga začetnika... Toma Akvinski je zapravo tvorac jednoga novog misaonog sustava, utemeljenog na sasvim originalnim temeljima koje Toma nije posudio ni od jednog svog prethodnika... Tomine postavke ... nisu posuđene ni od Aristotela ni od kojeg drugoga filozofa, nego su plod Tomina razmišljanja ... tomizam je kroz proteklih sedam stoljeća pokazao vitalnost kakvu je teško naći kod bilo kojeg drugog sustava, a njegov veliki procvat u XX. st. to najbolje dokazuje« (Stjepan Krasić, Živi tomizam, Zbornik, 220.–221.). Skolastičku metodu mišljenja i tehniku pisanja XIII. st., koju je Toma Akvinski doveo do vrhunca, Kant je u *Kritici čistoga uma* hvalio kao ideal svakoga strogo znanstvenoga filozofskog mišljenja. Toma Akvinski »nikada ne završava osudom stava s kojim se ne slaže, niti potpunim odbacivanjem njegovih razloga, jer po njemu svestrane zablude nema« (T. Vereš, Zbornik, 245.).

Životnost Tomine nauke s pravom ističu i priređivači *Države:* »Toma Akvinski u *De regno* ... daje u stilu didaktičkog djela novu interpretaciju rimskog prava i ranokršćanskih političkih nazora, obuhvativši sve relevantne teme, od najbolje vrste vladavine do ekološke problematike. Valja naglasiti goruću aktualnost ove Tomine ekološke brige pri osnivanju gradova, problem koji danas poprima alarmantne razmjere ..., njegovu misao o primjerenosti ljudskoj naravi grada-države, kao pregledne i upravljive političke cjeline ... te aktualnost njegove teze da *razdor među vladarima nužno prelazi i na zajednicu,* što posebno bolno vrijedi za naše današnje prilike.« Trebalo bi sustavno obraditi sve što je i danas u Tominoj *Državi* životno i aktualno. Nu to bi previše proširilo ovaj naš prikaz. Nešto ćemo tek reći što Toma misli o onome što je danas u žarištu zanimanja i proučavanja – o demokraciji, o slobodi pojedinca i zajednice, o državi, o zakonima.

Toma Akvinski demokraciju naziva *nepravednu* vladavinu mnoštva ljudi. Nu

među nepravednim vladavinama demokracija je bolja od oligarhije, jer se u njoj traže dobra mnogih. Demokracija je daleko podnošljivija od tiranije, koja je najgora vrsta vladavine. Ono što mi danas razumijevamo pod pojmom demokracija Toma naziva *republikom* (politia). Njegova republika je *pravedna* vladavina mnoštva. Bitnim svojstvom republike Toma smatra pravednost. Današnji teoretičari bitnim svojstvom demokracije također smatraju pravednost. Pravednost se, kaže Toma, najviše očituje u zaštiti prava manjine od ugnjetavanja većine. Kada manjina ugnjetava većinu, Toma to naziva oligarhijom. Nu danas imamo i slučajeve da manjinski narod koji živi na području većinskoga naroda ugnjetava taj većinski narod.

Čovjek je, veli Toma, po naravi društveno i državotvorno biće koje živi u zajednici. Čovjeku je prirodno da živi u zajednici s drugim ljudima. Dobro i sreća društvene zajednice je u tome da se sačuva njezino jedinstvo. Ljudi se ujedinjuju radi toga da zajedno dobro žive, što ne bi mogao postići svaki pojedinac živeći posebno. Uža društvena zajednica je obitelj a šira narod. Zadaća je cijeloga naroda (totius multitudinis) ili nekog tko zastupa cijeli narod da usmjeruje nešto prema zajedničkom dobru. budući da je čovjek dio naroda, stoga svaki čovjek po onome što jest i što ima pripada narodu.Ali sva ljudska osobnost nije totalitaristički utopljena u društvo, narod, državu, »jer čovjek nije svom svojom cjelinom i po svim svojim elementima usmjeren prema političkoj zajednici«.

Na pitanje tko je slobodan, Toma odgovara: slobodan je onaj tko je sâm sebi gospodar. U naravno pravo spada i jedna te ista sloboda za sve. Pripadnici jedne države nisu podložni ni zakonu ni vlasti vladara druge države. Iz ovih Tominih načela proizlazi da čovjek svoju osobnu i narodnu slobodu može ostvariti u slobodnoj suverenoj državi, u kojoj je sâm sebi gospodar. U svom radu »Ustavno pravo Hrvatske narodne države« (Rad JAZU, knj. 265, Zagreb 1938. str. 203) Mihajlo Lanović kaže, da su »bitne značajke državne suverenosti sadržane u relativno trajnoj vlasti koja obično i uspješnije negoli ikoja druga provodi svoje zapovijedi i zabrane u određenu krugu ljudi i koja, uz to, opsežnim sistemima norama svestrano regulira čitava životna područja svojih podanika«.

Zakone treba mijenjati svaki put, kad se ukaže prigoda da se poboljšaju. Kad se netko izuzima da opslužuje opći zakon, to ne smije biti na štetu zajedničkog dobra već prinos zajedničkom dobru. Toma ovim hoće reći da zakon ne smije biti izraz samovolje vladara, već pravilo ljudskog djelovanja u obliku zajedničkog dobra svih. *Zakonodavac nije gospodar zakona, već njegov podložnik.* Toma smatra da je načelno najbolji onaj oblik vladavine koji je *mješavina* monarhije, aristokracije i demokracije (to načelo su kasnije zastupali Locke i Montesquieu); od konkretnih povijesnih i društvenih prilika valja jače naglasiti.

Spomenimo još nekoliko Tominih misli, koje su danas osobito aktualne. Što se tiče odnosa između crkve i vlasti Toma smatra da crkveni dostojanstvenici trebaju pružiti otpor ne samo vukovima koji stadu nanose duhovnu smrt već i razbojnicima i tiranima koji ga tjelesno kinje, ali ne tako da se koristi tjelesnim nego duhovnim oružjem. *Onaj koji se brani koliko je potrebno, da odbije nepravedan napad, to nije grijeh.* Na baš sada živo pitanje kako potaknuti čovjeka na rad, Toma nas poučava: »Svaki čovjek je marljiviji u stjecanju onoga što će samo njemu pripadati, nego u stje-

canju nečega što će pripadati svima ili većini.«

I na koncu recimo i ovo. Neprestano se ponavlja da je Tomina nauka najširi pokušaj prilagođavanja Aristotela nauci Katoličke crkve. Ne mislim tako. Toma svoje izvorne misli nije izveo iz katoličke nauke, niti je Aristotelovu nauku prilagođavao katoličkoj. Kad se i poziva na Sveto pismo i crkvene Oce, on njihovim autoritetom potvrđuje svoje vlastite izvorne zaključke. Našoj je znanosti i kulturi potrebno cjelokupno djelo Tome Akvinskoga na hrvatskom jeziku. Vrsne prevoditelje imamo. Čeka se samo izdavač.

Tomislav Heres

DUHOVNI SNIMCI U KOLORU

Stjepan Džalto, »Spontanosti«, pjesme, Crkva na kamenu, Mostar, 1988.

Romanopisac i pripovjedač – autor više proznih knjiga – književnik Stjepan Džalto pojavljuje se s prvom zbirkom pjesama koja nesumnjivo izaziva nešto zbunjenosti i kod najširokogrudnijeg prikazivača. I sam Džalto, jednoč, šaljući mi za Susrete dvije-tri svoje pjesme, reče u popratnoj bilješci: »Evo vam nešto kao pjesme...« I, uistinu, njegova poezija ima izuzetnosti. Pretpostavljam: on svoje pjesmice vjerojatno piše onako uzgredice, na rubu nekog proznog ili gradbeno-poslovnog dokumenta. Piše ih kao da se »igra«, kao u šali, dakle s lakoćom i za razonodu u svemu oskudnoga puka, ali i za pouku. Poučni akcenti su prisutni u mnogim prilozima ove zanimljive zbirke:

»Daj mi toplu ruku / Ako znaš za muku. / Ni u čijoj hladnoj ruci / Nema lijeka ljudskoj muci.« Ili: »Ženo, / Tvoj osmijeh blag / I tvoj pogled drag / I tvoj vitak stas, / (Kao pšenični klas), / I srce nježnošću blisko... / Sve je to nisko / Bez ljubavi.«

Poenta je neizbježiva. Duhovita iskra, bljesak uma, dosjetka brižnog pedagoga. Džalto stvara *izuzetnu* ali *i svoju poeziju* koja nadilazi klasična mjerila i regule, a zaobilazi moderne, suvremene navike, koja to jeste, ali na svoj način, na drugačiji način.

»Bez elana / Svakog dana / Čovjek je mrtvac.« Ili: »Ni soko ne leti visoko, / Ni vila bez krila, / Ne valja se naglo dizati, / Ali ni gmizati / Vječno.«

Ako su to, recimo, stiho-poslovice ili mudroslovne iskrice izrečene stihom, opet je to i poezija specifičnog kova i fakture, poezija po kojoj bi se prepoznao Džalto i bez potpisa kad bi ga sreli na stranici neke revije. Međutim, ni sam Džalto možda ne pridaje izuzetnu važnost svojim pjesmama. Njemu je izgleda najvažniji, da tako reknem, onaj upravo »prosvjetiteljski« karakter toga svojevrsnog pjevanja. Pa ipak, nisu sve njegove pjesme tek golo podučavanje i dociranje. Ima stihova koji zvone plemenitim lirskim zvukom, kao žica ugođenog glasovira, ali ima i oporih, disonantnih, napisanih bez lirske sjete i tanke osjećajnosti.

Stjepan Džalto, koji je dobar pripovjedač (čak i ulomci njegovih pričanja teku u stihovima) i pisac već izgrađena stila i načina predstavljanja života (koji opisuje zdravim narodnim jezikom) u ovoj pjesmarici – da se ponovimo – kao da se »igra« poezije, i kao da je svaka od tih pjesmičica nastala tek od šale, u trenu, kao slučajno, u nekom predahu i odmoru.

Ali u svakome slučaju, zbirka »Spontanosti« ima izuzetne, sebisvojstvene

poezije, a u njoj ima začkoljica, dosjetki, misli i promišljaja, usporedbi i natukništva, dakle riječ je o knjizi koja je ni šala ni zbilja, ali opet ozbiljna i zbirka mudroslovlja popa od Bosne ponosne, koja i zabavlja i uči, i priča i ustanovljuje, rasipajući na taj način mrvice biserja duha i pred one koji imaju sluha i shvaćaju što im je pjesnik rekao, kao i pred one koji za duhovno štivo ne haju. Originalna i rijetka knjiga.

I. B-vić

POEZIJA NA POČETKU

(Mario Bilić: »Peta zapovijed«, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990)

Kamo se uputio ovaj mladi i talentirani pjesnik? Da li on to znade? Ako ne zna, saznat će. Bolje što prije.

On je tamo gdje nije, a nije tamo gdje jest; govori ono što ne govori, a ne govori ono što govori. Dakle, sav je u metafori i prema tome u poeziji.

Pročitao sam pažljivo njegove stihove, a nisam došao do dna njegove duše i njegove poezije. A i kako bih? Zar je to moguće? Nisam shvatio njegovo »moguće« i njegovo »žarište smisla«. A valjda je i meni, kao čitaocu, to htio reći. Ako je to samo sebi rekao, ako je to samo njemu jasno, onda neka piše samo za sebe.

Čitaoca ne zanima samo ono što je pjesnik rekao, nego ponajviše ono što je on jedini rekao, a što vrijedi čuti i zapamtiti.

Vječno je pitanje: kako pisati poeziju. Pravi pjesnici pišu onako kako moraju pisati (kao stvaraoci), a ne onako kako misle da moraju pisati.

Talent ovoga pjesnika ne smije zalutati u modernističku poetsku zbrku. Neka zaobiđe neke suvremene poetske bjegunce iz života i mudre brbljavce o kojima se piše i koji dobivaju nagrade.

Neka se drži poezije, a ne mode. A kod njega ima poezije, samo se mode mora osloboditi.

Treba se osloboditi silovanja estetskih kriterija i prevare, onoga što danas vlada kod tako zvanih istaknutih i priznatih pjesnika koji, međutim, nisu nigdje osim u svojoj umišljenosti i u svojoj međusobnoj povezanosti. Poezija tih veličina često sije teoretsku i praktičnu maglu pa se u njoj nije teško izgubiti. Model njihove poezije istrošen je i nečitljiv. Ta poezija više nikome ne odgovara – ni poeziji, ni publici.

U poeziju se ide preko svojih, vlastitih, mostova, uz pomoć pjesničkih iskustava, na primjer Tina Ujevića i danas izvrsnog pjesnika Ivana Tolja.

Ne vjerujem da je poezija vrijedna sama po sebi, kao jezik koji treba objašnjavati. Jest, važno je umjetničko dostignuće, jer o umjetnosti se radi, ali o umjetnosti koja nekamo ide, koja nešto znači i koja se ne vrti u zrakopraznom prostoru – bez ljudi i života.

Dobra poezija nikada nije bez suptilnosti i filigranske dotjeranosti, ali ne na prostoru zbrke, praznine i neuhvatljivosti, nego na prostoru talenta, pjesničke osjetljivosti i životnog značenja.

Poeziju ne čine riječi, zagonetke i smušenosti nego izraženi osjećaji u pratnji misli, stvaralačke snage i pristupačnosti.

Nema iskustva riječi. Postoji samo iskustvo poetskog govora.

Bilićeva poezija na početku obećava.

Jakov Ivaštinović

MIJO BRLEK
LEKSIKOGRAF JOAKIM STULLI (1730 – 1817)

Zagreb 1987, JAZU,
Razred za filološke znanosti, knj. 60.
Za tisak priredio Josip Vončina.
Str. X + 344, 8 slika, tvrdi uvez

Autor knjige Mijo Brlek (1911 – 1985) član je zadarske franjevačke provincije. Posljednje godine života proveo je u Dubrovniku.

Knjigu možemo podijeliti u dva dijela. U *prvom dijelu* se općenito govori o fra Joakimu Stulliju i o prilikama u kojima je živio i djelovao kao franjevac i kao leksikograf. Rodio se u Dubrovniku 1730. Umro je također u Dubrovniku 1817. i pokopan je u tamošnjoj franjevačkoj crkvi (v. sl. na str. 101). Potječe iz stare dubrovačke obitelji Stulli (Stulich, Stulić). To se prezime prvi put spominje u dokumentima 1484. godine, kada se utopio u moru klerik Frane Stulich (dokumenat o tome od 12. XI. 1484, str. 121).

Rod Stulli dao je nekoliko uglednih ličnosti, a među njima je najmarkantniji ovdje tretirani J. Stulli (v. »Genealoško stablo obitelji Stulli«, str. 104).

Drugi dio pod naslovom »Građa« obuhvaća izvore i dokumente (str. 121 – 328) počevši od navedenog iz 1484. do dokumenta iz 1826. godine.

Joakim Stulli spada među hrvatske leksikografe 18. stoljeća. Putuje ne samo po našim krajevima nego i po Europi radi skupljanja podataka za svoj veliki rječnik, koj ima šest svezaka s ukupno 4593 stranica. Na str. 58 vidimo sliku »Trojezični rječnik J. Stullija u 6 svezaka«, i to:

a) Lexicon latino-italico-illyricum, Budae 1801,

b) Rjecsosloxje ilirsko-italiansko-latinsko, Dubrovnik 1806,

c) Vocabolario italiano-illirico-latino, Ragusa 1810.

O p a s k a : Stulli često upotrebljava riječ »ilirski«, što u duhu tadanjih vremena znači »hrvatski«, a to vrijedi i za izraz »slovinski«.

J. Stulli počinje svoj leksikografski rad 1760, a završit će ga 50 godina kasnije, 1810. godine. Piše rječnik za potrebe »ilirskog« naroda, da pokaže svijetu kako taj ilirski jezik obiluje riječima i terminologijom do te mjere da ne zaostaje za ostalim jezicima Evrope (str. 102). Stulli uz naše autore konzultira i autore drugih slavenskih naroda – od Jadranskog do Sjevernog mora. Stulli redigira svoj rječnik štokavskim narječjem i ijekavskim govorom te dubrovačko-dalmatinskom grafijom, kojom su se gotovo tri stoljeća izdavale liturgijske knjige, književna i znanstvena djela. Stullijeva je zasluga što je dubrovačko-dalmatinsko-bosansko jezično blago upotpunio čakavskim i kajkavskim, štoviše i arhaičnim riječima iz glagoljskih misala i brevijara, upotpunjeno s ruskim riječima. U rječniku je skupljeno jezično bogatstvo iz štokavskog, čakavskog i kajkavskog područja. Rječnik predstavlja sintezu ne samo dubrovačke književnosti već i šireg južnoslavenskog kulturnog područja. Stulli će s buđenjem ilirskog pokreta ući u hrvatsku književnu baštinu. Stullijev rad velik je doprinos hrvatskoj leksikografiji.

Knjiga je utoliko interesantnija što prikazuje također kulturne i političke prilike od humanizma do pada Dubrovačke Republike (1808). Stuli živi i djeluje u doba prosvijećenog apsolutizma, germanizacije (u Sj. Hrvatskoj), jozefinizma za Marije Terezije (1740 – 1780) i Josipa II. (1780 – 1790). Tu su

i pokušaji potalijančivanja Dalmacije. Stulli proživljava i francusku revoluciju (1789) i njezine dalekosežne posljedice. Gleda uspon Napoleona, koji, među ostalim, ukida Venecijansku Republiku 1797, a 10 godina kasnije i Dubrovačku Republiku (1808). Napoleon formira »Iliriju« s centrom u Ljubljani. Ilirija je obuhvatila i naše krajeve. Tu su, među ostalim, Istra, Dalmacija, Dubrovnik i Boka Kotorska. Ilirija je obuhvaćala i dio Sj. Hrvatske do Save, odnosno, sve do Zagreba, koji je ostao pod vlašću carskog Beča, dok je odmah na drugoj (desnoj) obali bila Napoleonova Francuska. Napoleon je imao političke planove da zaposjedne Bosnu i da stvori na Balkanu slavensku državu u sklopu Francuske. Ali od toga ne bi ništa (str. 3).

Knjiga iznosi mnogobrojne poteškoće i neprilike s kojima se Stulli morao boriti. Ipak, nakon svih nedaća uspio je dovršiti svoj rječnik i izdati ga 1810. To se zbilo već nakon pada Dubrovačke Republike. Stulli je doživio i Bečki kongres (1814 – 1815), kada cijela naša obala dolazi pod stogodišnju vlast carskog Beča. A on – Stulli – dvije godine nakon Bečkog kongresa umire u Dubrovniku (1817).

Primjedbe

1. Knjiga donosi biografiju J. Stullija (str. 105 – 106). Čitamo da je svečane redovničke zavjete položio 1752. na Daksi (otočić kod Dubrovnika). Od primitka sv. redova navodi se samo subđakonat i đakonat (1755). Nema podataka o tome kad je primio prezbiterat (svećeničko ređenje). Zašto je to izostavljeno?

2. Knjiga donosi tri naslovne strane pojedinih svezaka, i to: a) za Lexicon ... 1801 (str. 62) b) za Rjecsosloxje ... 1806 (str. 66) i c) za Vocabolario ... 1810 (str. 72). To je imalo opravdanje da se tiska. Ali je knjigu trebalo ilustrirati s barem jednim izvatkom iz unutrašnjosti rječnika.

Na str. 30 imamo izvadak pod naslovom »Mitološko-geografski leksikon, Stullijev autograf (NSB, Zagreb, R. 4095)«, ali nedostaje podatak o godini kada je Stulli ovo napisao.

Knjiga na str. 294 donosi izvadak s kraja Rjecsosloxja, naime: paralelni popis upotrijebljenih slovinskih, talijanskih i ćiriličnih znakova.

3) »Izvori i dokumenti« obuhvaćaju preko polovice knjige (str. 121 – 328). Svaki dokumenat na početku ima kratki sažetak na hrvatskom jeziku. Trebalo je dokumente numerirati radi bolje preglednosti i citiranja. Doduše, između njih je nešto veći razmak, ali to nije dovoljno uočljivo, što napose vrijedi kod dokumenata većeg opsega. Primjer je prijevod pisma upućenog ruskoj carici Katarini i pruskom kralju Fridrihu (str. 142 – 145).

4) Knjiga ima veliku »Literaturu« (str. 107 – 118), koja sadrži nešto manje od 300 radova (naslova). I tu bi dobro došla numeracija radova. Nisam našao radove *Vjekoslava Jelavića,* koji je napisao nekoliko historijskih radova o odnosima Francuske i sultanove Turske (u njima se govori i o našim krajevima) i tiskao ih u sarajevskom Glasniku zemaljskog muzeja (1902, 1904 (dva priloga) 1905 i 1906. (Vidi »Marulić« 1989, br. 3, pod »Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske od 15. do 19. stoljeća« u odsjeku »Napoleon je planirao preko Balkana prodrijeti na Istok«, str. 400. Ovdje citiram tih 6 radova V. Jelavića s kratkim sažetkom za svaki naslov.)

5) U knjizi na str. 49 čitamo: Konstan-

tin Jireček ustanovljuje na temelju arhivskih istraživanja da Stulli, Stulići pripadaju među dubrovačke građanske obitelji XV–XIX. stoljeća; u »Diversae notariae« iz 1486. spominje se Antun Šimunov nazvan Stulich, Stullich. »Stuliti, potuliti se« hrvatska je riječ.

Ovdje je autor knjige M. Brlek trebao dati značenje riječi »stuliti, potuliti se«, jer to je – izgleda – provincijalizam. Akademijin Rječnik navodi »potuliti se« i daje značenje: pognuti se, sagnuti se, zguriti se, šćućurjeti se, pognuti se, sakriti se (A. Rj., sv. XI, Zgb 1935, str. 219–220). Riječ »stuliti« dolazi kasnije u istom rječniku, naime u sv. 67, Zgb 1956, str. 808, a u značenju nema ničeg bitno novog. U čakavskom, npr. kod Crikvenice, ima pridjev »potulen« (npr.: »drži se potuleno«). Mala je vjerojatnost da bi riječ »stuliti« bila osnova prezimenu Stulić. Kao nadopunu možemo kazati da prezime Stulli ima svoju osnovu u prezimenu Stulić, koje je u eri latinizacije i potalijančivanja promijenjeno u Stulli.

Znanstveni skup o J. Stulliju 1980.

U Dubrovniku je JAZU priredila 2–3. X. 1980. znanstveni skup o Joakimu Stulliju u povodu 250. godišnjice njegova rođenja. Također je priređena i prigodna izložba (str. 2). U vezi s time tada je postavljena i spomenploča u franjevačkoj crkvi u Dubrovniku. Ploču je podiglo Društvo prijatelja dubrovačke starine (str. 101).

Napominjemo da je u »Maruliću« 1–5/1990. objavljena povijesna pripovijest Svevlada Slamniga o Joakimu Stulliju i njegovu prijatelju i suradniku Sebastijanu d'Ayali (»Joakimova tajna«).

V. D.

ŽIVOT PREDOČEN PJESMOM

Enver Čolaković: Izabrane pjesme (izabrao, pripremio i bio-bibliografijskim bilješkama popratio dr. Z. Čolaković) HKD, Zagreb 1990.

Enver Čolaković (1913–1976) zanimljiv je i važan književnik, književni prevodilac i kulturni radnik netom minule epohe naše i evropske kulturne povijesti. Premda je živio relativno kratko (63 godine), njegov je opus golem, jer je počeo stvarati od rane mladosti i jer nikakve nedaće nisu mogle u njemu slomiti »furor scribendi«. Pisanje je bilo njegov način doživljavanja svijeta i vremena, a ono što je stvorio moglo bi za nas biti, s jedne strane, izvor nesvakidašnjeg estetskog užitka, s druge strane, riznica podataka i ocjena o razdoblju koje je po svojoj zamašitosti izuzetno u posljednjih stotinjak godina. Ti se podaci i te ocjene nipošto ne ograničuju na Čolakovićevu memoaristiku nego izbijaju iz svega što je napisao, napose iz stihova.

Priređivač ove knjige, pjesnikov sin dr. Zlatan Čolaković, napravio je širok kronologijski odabir pjesama vodeći računa da ne ispusti nijedno razdoblje pjesnikova života. Tako je predočio cjelokupno Čolakovićevo pjesničko stvaranje, odnosno, predočio je, kako kaže u predgovoru, njegov život kroz pjesmu. Tako je došao do trinaest ciklusa. Pred svakim od njih imamo izvadak iz pjesnikova dnevnika. Dodan je i izvadak iz Čolakovićeve »Knjige majci«, koji je tako vrijedan da mi je žao što nije došao do izražaja već u naslovu knjige. Književna ljepota i penetrantnost opisa Enverova djetinjstva u Mađarskoj i u Sarajevu dostižu najbolje stranice čuvenog romana »Legenda o Ali-paši«.

Čolakovićev bi opus bio zgodna tema za nekog doktoranda komparatistike. Silina estetske recepcije koja resorbira nekoliko evropskih kultura neponovljiv je slučaj u svijetu. Doduše, Čolaković izričito negira utjecaje drugih pjesnika u svojim stihovima, ali se multikulturna sinteza zbila već u Čolakoviću kao ličnosti (ne kao pjesniku) pa je on tu prožetost morao prenijeti i na svoje djelo. Enver Čolaković kaže u »Knjizi majci« da su tri osnovna fokusa njegova pjesništva bol, smrt i žena, ali ja sam u mnogom stihu osjetio estetski transponiranu patetiku umjetnika plemićkog porijekla, u kojemu se davna samorazumljivost gordosti, prenijeta krvlju predaka, konfrontira s nejunačkim vremenom, naprimjer: »Oganj mojih čežnja rastaljuje nebo« (228), »Sam odjeven maglom stajati u magli« (255), »U meni buče nedoživljeni orkani« (325), »Tražim izgubljeni svemir« (150) »htio bih na tvome braniku / kao posljednji vojnik armije Ljubavi / vitlati zastavom nade«(130).

Senzibilitet Čolakovićev, onaj još iz djetinjstva koji je nastao u sjeni obiteljskih egzistencijalnih mijena, jamačno je bio potisnut u zreloj dobi života, kada je pjesnik dolazio u dodir ne samo s prijateljima nego i s ljudima s kojima su odnosi nužno hladni i poslovni (naprimjer u vršenju građanskog zanimanja), prirodno se točio u stihove i u njima se kondenzirao do drhtave lirske ljepote:

»Drhtao sam gledajući u velove
paučine,
u prozore oslijepljene gnijezdima
ptičurina,
u zidove, niz koje je vlaga splela
vijence strave«
(246)

Čolakovićev je jezik vrlo osebujan i kadšto se, kao i kod Nazora, može primijetiti da mu hrvatski štokavski jezik nije materinski, ali je svaka pjesnikova prinova estetski branjiva, pa i neobičan, »nepostojeći« vokativ imenice »vijek«, to jest »viječe« (gramatika ga ne zabranjuje, ali...), koji – kad se nagomila – stvara poseban estetski disakord u skladu sa satiričnom i polemičnom suštinom pjesme:

»Kako si nakaradno lijep
viječe astronauta,
Kako si vidovito slijep
viječe elektronskog mozga,
Kako si duhovito glup
viječe surréalizma
Kako si oštrobridno tup
viječe povelje o pravima čovjeka«
(Oda XX. vijeku – potcrtao ja).

Glazbenost rasporeda riječi čini od svake pjesme, da upotrijebimo metaforu samog pjesnika u »Knjizi majci«, potok koji teče. Ponekad je tok ovoga potoka ispunjen morbidnim sadržajem, izdankom potisnutog senzibiliteta i duboko usađenog pesimizma:

»Mesožderka biljka grobljanska
mirisnog cvijeta
izjeda srce, grizucka noći
probdjevene u čežnji
i cvate, uvijek cvate pod snijegom,
pod kišom, pod suncem,
pod krovom osame, pod pazuhom
djevičanstva...«.

Enver Čolaković je »poeta doctus« kako s obzirom na opću erudiciju tako i na teorijsku poetiku, čije je postavke iznio u »Knjizi majci«, naročito na stranama 384–397. Pomišljam da će se unutar šireg kruga čitateljâ naći i takvih kojima će nedostajati kratka pouka (recimo: u fusnoti?) o ponekoj povijesnoj ili mitološkoj osobi ili zgodi, koje se u pjesmi javljaju kao teme ili kao asocijacija (Don Juan, Tralala, Dachau, Jutros nakon pisanja libreta za Krležina Areteja i Tominu operu, Bogataš sam – i dr.).

Većini kronologijskih ciklusa naslove je vjerojatno dao pjesnikov sin Zlatan, priređivač knjige, te oni dobro rezimiraju pjesme iz određenog ciklusa. U dva-tri slučaja za naslov ciklusa je uzet naslov neke važnije pjesme unutar ciklusa.

Dr. Zlatan Č. je autor »Biografije Envera Čolakovića« (399–406), kao i njegove »Bibliografije«. U odjeljku »Odabrana literatura o Enveru Čolakoviću« nema začudo nijedne bibliografske jedinice o Čolakoviću prije 1944, iako ih, naprimjer, u »Leksikonu pisaca Jugoslavije« (Novi Sad 1972) iz razdoblja prije 1944. ima šest. Poseban šarm knjige čine fotografije iz obiteljskog albuma, od kojih je najstarija iz 1900, a prikazuje pjesnikovu majku (kojoj je Čolaković bio silno privržen) u djevojačkoj dobi.

Predgovor u svom stilu napisao je Milivoj Slaviček. U tom tekstu čitamo nekoliko teza o poeziji iz pera poznatih teoretičara, a sve se to osobito zgodno može odnositi na pjesme Envera Čolakovića. Slaviček Čolakovićeve pjesme naziva raportima čovjeka »koji se ne predaje«.

Svevlad Slamnig

BAJKE KAO ODBLJESAK ŽIVOTNE MUDROSTI

(Vesna Krmpotić, Košulja sretnog čovjeka, Globus, Zagreb, 1989)

Zar nam se nikad nije postavilo pitanje: što je ustvari stvarnost, san ili java? i zar smo samo jednom poželjeli da nam san bude stvarnost a da stvarnost bude tek jedan san. Ta pitanja i to priželjkivanje staro je koliko i čovjek; o tome nam svjedoče tolika umjetnička djela i toliki izrazi narodne umjetnosti iskazani kroz vjerovanja, mitove, bajke, priče, pjesme itd. Sve to kao da je indirektna potvrda da je čovjek podjednako tijelo i duh, da se to u tolikoj mjeri prožima i iskazuje kao jedno da su ustvari sve naše realnosti i svi naši sni i snovi dio jedne jedinstvene realnosti i jednog jedinstvenog sna. A preveliko cijepanje čovjeka na duh (dušu) i tijelo i njihovo zasebno promatranje plod je, ipak pod tim vidom, osiromašene zapadne filozofije. Ako s tim premisama uzmemo u ruke novu knjigu Vesne Krmpotić *Košulja sretnog čovjeka,* u izdanju zagrebačkog »Globusa«, bit će nam jasnije zašto među brojnim tekstovima u izboru autorice prevagu nose oni iz religijskog, mitološkog, književnog i pučkog kazivanja iz istočnih sredina, a iz zapadnih to više što su dalje prostorno i vremenski od grčko-rimsko-kršćanske filozofije, odnosno kulture i civilizacije (staroegipatske, indijske, perzijske, semitsko-arapske, keltske, slavenske...). Kao podnaslov knjige autorica je stavila *Filozofske i srodne priče* i grupirala ih je u sedam tematskih cjelina: »Zašto ljudi pjevaju«, »Od čega ljudi umiru«, »Od čega se ljudi rađaju«, »Borba s đavolom«, »Najdalje je blizina«, »Igre i zagonetke« i »Prag šutnje«. Spomenimo da i te *srodne priče* imaju svoju filozofiju i to duboku, a u zadnjoj liniji vrlo egzistencijalnu. Svaka od navedenih cjelina ima svoju poveznu nit, a i sve skupa imaju jednu nit koja ih čini cjelinom, a to kao da je potraga za mudrošću i potraga za jedinstvom, jednom između poezije i života, drugi put prolaznog i neprolaznog, pa osjetilnog i duhovnog itd. Tekstovi bajki više su prepričani nego doneseni u svojoj originalnoj verziji, i k tome, unutar pojedinih poglavlja i unutar čitave knjige, nalazimo odlične komentare autorice, koji, osim što pokazuju izvrsno

teoretsko poznavanje materije, svjedoče o osobnom intimnom udjelu. Nije ovo, dakle, goli prijevod, iako i on uvijek nosi veliku dozu osobnog, i nije ovo tek jedna antologija, koja također nosi pečat osobnog pristupa, ovdje je Vesna Krmpotić pravi koautor u cjelini ovih bajki. Svaku je od njih ona »prokuhala« u svojoj nutrini i s njima se srodila. U svakoj od njih našla je dio sebe, a i onako kako ih je u knjizi donijela podarila je čitaocima dio sebe. To ona uostalom i kaže: »Nije mi bilo do toga da sačinim antologiju bajki, već antologiju života tih bajki u meni«.

Vesnu Krmpotić poznamo preko njezina bogata i raznovrsna opusa. Teško je reći što u njoj prevagnjuje, prozaist ili pjesnik, i dalje, što u njoj prevagnjuje, originalni književnik ili vrsni prevodilac, osobito iz književnosti nama starih i dalekih naroda. Ali prema gore rečenom, svaki njezin prijevod, bilo prozne bilo pjesničke literature, doista je novi kreativni čin, koji je, osim dobro »zanatski« obavljenog posla, obilato natopljen osobnim inspirativnim doprinosom. Ovdje posebno mislimo na njezin izbor iz indijske književnosti u antologiji *Hiljadu lotosa.*

Čim smo pročitali naslov knjige *Košulja sretnog čovjeka* odmah smo se sjetili one priče (često korištene u propovjedništvu) kako će taj i taj posve ozdraviti od neke teške bolesti kad obuče košulju sretna čovjeka; i kad je, nakon toliko traženja, jedva pronađen sretan čovjek ustanovi se da on uopće nema košulje. Osim, dakle, bajki sakupljenih i prepričanih iz drevnih mitoloških književnosti tu su zastupljeni i pisci: Tolstoj, Maksim Gorki, Andersen, Ivana Brlić-Mažuranić i drugi. Sve te bajke, sabrane iz najrazličitijih prostora i vremena, ušle su u knjigu probrane iz prebogate baštine narodne i umjetničke književnosti, prema vrlo osobnom pristupu autorice, a taj je njezino traganje za istinom. Sve ove bajkekad ih čitamo u trenucima opuštenosti, kao i djela klasične (grčke) literature, svjedoče nam da je čovjek u biti uvijek i svugdje isti, da priznaje neke zajedničke opće vrijednosti, da ga muče ista pitanja i da su, na kraju, ove stare bajke vrlo suvremene.

Knjiga, dakle, *Košulja sretnog čovjeka* Vesne Krmpotić odbljesak je vrlo stare i vrlo suvremene, istočne i zapadne, narodne i umjetničke mudrosti donesene u lijepom prijevodu (prepričanosti) i s vrlo korisnim komentarom.

Petar Zdravko Blajić

Vijesti

U Zagrebu je u 70. godini života 22. IX. 1990. umro prof. *Stjepan Krčmar,* dugogodišnji član, urednik i upravitelj HKD-a. Na sprovodu na Mirogoju, 25. IX, od njega su se oprostili u ime HKD-a upravitelj prof. *Radovan Grgec* a u ime gimnazije na Šalati njezin bivši direktor o. *Vladimir Vlašić,* DI.

* * *

L'Osservatore Romano od 7. IX. 1990. donosi članak *Francesca Licinija Galatija* o religioznosti u poeziji *Johanna Wolfganga Goethea* pod naslovom »Chi s'affida a Dio ha già edificato l'esser suo«.

* * *

Prigodom 90. obljetnice života *Juliena Greena* »La Vie« od 27. IX. 1990. objavljuje prikaz *Dominique Mobailly* »Green, le voyageur fervent«.

* * *

Povodom izlaska iz tiska biografskih spisa *Françoisa Mauriaca* (1. svezak) La Croix donosi članke *Michela Crépua* i *Laurenta Lemirea* 28. IX. 1990, a 7. IX. 1990. piše o Mauriacu u Osservatore Romano *Luigi M. Personé* pod naslovom »Negli istinti e negli egoismi si riassume il male del mondo«.

* * *

Prigodom 100. obljetnice rođenja Mons. *Bože Milanovića* održan je 11–13. listopada 1990. znanstveni skup s prigodnim svečanostima u Zagrebu, Kringi i Pazinu. Među članove počasnog odbora uvršten je i u ime HKD-a *Radovan Grgec.*

* * *

U Namuru je objavljena knjiga *Thieryja Dejonda* o *Charlesu Péguyu* (L'espérance d'un salut universel). Između ostaloga, autor knjige iznosi tvrdnju da je »Péguyeva teologija kontemplacija Krista patnika«.

* * *

Nagradu povodom Austrijskog tjedna knjige za tolerantnost u mišljenju i poslovanju dobio je *Milo Dor.*

* * *

La Croix od 8. IX. 1990. piše o uzmicanju ministra *Lionela Jospina* u vezi s prijenosom nastave sa subote na srijedu (koja je inače bila određena za katehezu) u članku »Lionel Jospin recule«.

* * *

»Etudes«, br. 10/90, donose članak *Edouarda Herra* o odnosu nasilja prema slobodi (Violence et liberté).

* * *

9. IX. 1990. svečano je otvorena u Batinskama spomen-soba u KUD *»Petar Grgec«.* Tom prilikom, uvodni govor održala je predsjednica KUD-a *Anica Jakelić,* o životu i djelu Petra Grgca govorio je *Željko Bečej,* a *Željko Kovačić* je recitirao stihove iz Grgčeve knjige »Bijeg u djetinjstvo« i otkrio spomen-ploču.

* * *

16. IX. 1990. predstavljena je u splitskoj konkatedrali sv. Petra knjiga »Izabrane poslanice *sv. Jeronima*«.

* * *

3. X. 1990. umro je u Zagrebu direktor »Kršćanske sadašnjosti« i profesor KBF-a dr. *Josip Turčinović.*

* * *

Ovogodišnju Nobelovu nagradu za književnost dobio je meksički književnik *Octavio Paz.*

* * *

Naš suradnik o. *Rajmund Kupareo* nedavno je postao članom Društva hrvatskih književnika.

* * *

»Vjesnik« od 11. X. 1990. donosi članak *Branke Džebić* o »Izabranim pjesmama« *Envera Čolakovića* u izdanju HKD-a.

* * *

»Mogućnosti«, br. 7–8/90, donose članak *Andreje Zlatar* »Vrsna pripadnost Marulićeve Davidijade« i izbor pjesama *Anke Petričević.*

* * *

Benedetta Papasogli u listu L'Osservatore Romano od 4. X. 1990. piše o novom talijanskom izdanju djela *Arthura Rimbauda* (kod Garzantija) pod naslovom »L'inquietudine metafisica«.

* * *

Gradišćanske »Hrvatske novine« od 5. X. 1990. donose nekrolog o *Aladaru Čenaru,* direktoru, narodnom učitelju i hrvatskom aktivistu iz Gradišća.

* * *

»Oko« od 18. X. 1990. donosi intervent dr. *Adalberta Rebića* (s Interkonfesionalnog skupa održanog 18–23. IX. 1990) pod naslovom »Prednosti teističkog odgoja«. U svom članku dr. Rebić navodi kako su njegovi profesori *Lj. Marakovića, P. Grgec i T. Smerdel* »svojom ličnošću na njega više utjecali, nego oni koji su mu po funkciji bili odgojitelji«.

* * *

»Osservatore Romano« od 13. X. 1990. donosi članak *Gaetana Masse* o *Octaviju Pazu* pod naslovom »La pace come la poesia è dialogo«.

* * *

»Odjek«, br. 19–20/90, objavljuje članak grupe autora (*V. Koroman, V. Lukić, N. Martić* i dr.) »Kada ćemo odgovoriti *Grgi Gamulinu?*«.

* * *

Mihail Gorbačov dobio je ovogodišnju Nobelovu nagradu za mir, na čemu mu je čestitao i papa *Ivan Pavao II.*

* * *

Od 18. do 21. X. 1990. održan je u Zagrebu *Međunarodni kongres o pripravi za brak* u dvorani franjevačkog samostana (Siget).

* * *

20. X. 1990. održana je u Bjelovaru obnoviteljska skupština ogranka *Matice hrvatske.*

* * *

A. R. M. od 15. X. 1990. donosi dossier *o nastavi religiozne kulture u francuskim školama* s više priloga o toj tematici.

* * *

»Christophorus-Verlag« iz Freiburga objavio je knjigu *Jürgena Hörena* i *Karl-Heinza Schmitta* »Werden unsere Kinder noch Christen sein?«, dok je *Maria Lucia* u nakladi »Butzon und Berker« izdala izbor tekstova *Johna Henryja Newmana* (Die Wahrheit wird stärker sein«).

* * *

»La Croix« od 17. X. 1990. donosi članak *Emilea Poulata* »La troisième voix« (Treći glas), u kojemu se govori o glasu Crkve, a to je glas ili put koji se razlikuje ne samo od kolektivizma nego i od liberalizma. To je put novog kršćanstva, kršćanske politike i socijalne nauke.

* * *

U Pragu je održan *židovsko-katolički skup* na kojemu je izražena želja za skorim objavljivanjem enciklike o antisemitizmu.

* * *

25. X. 1990. predstavljeno je u prodavaonici Islamske vjerske zajednice naše izdanje Izabranih pjesama *Envera Čolakovića.* U prezentaciji su sudjelovali *Milivoj Slaviček, Božidar Petrač* i priređivač knjige dr. *Zlatan Čolaković,* a Čolakovićeve je pjesme i dnevničke zapise interpretirao prvak drame HNK *Amir Bukvić.* Među brojnim posjetiocima prezentacije bili su i *Salim Šabić, Šefko Omerbašić, Mustafa Cerić, Henrik Birnbaum* i drugi. U ime HKD-a pozdravio ih je dr. Čolaković.

* * *

24. X. 1990. prezentirana je u biblioteci naselja Staglišće nova knjiga izabranih pjesama *Milivoja Slavičeka* »Nastanjen uvijek« u izdanju KS-a.

* * *

U »Novljanskom vjesniku«, glasilu općine Novska, izlazi u nastavcima (23. X, 6. XI. i 20. XI) feljton *Željka Voborskog* »HKD sv. Jeronima – sv. Ćirila i Metoda« o povijesti našega Društva od osnutka do naših dana.

* * *

»Vjesnik« od 26. X. 1990. donosi članak o hrvatskim piscima na međunarodnom skupu u Veneciji »Putovi svile – putovi dijaloga« s posebnim osvrtom na *Nikolu Šopa.* Naslov članka je »O Šopu na Kanalu Grande«.

* * *

26. X. 1990. održana je prezentacija mjuzikla *Marija Nardellija* i *Krešimira Tičića* »Brat sunce – ili sv. Franjo Asiški nekad i danas« u organizaciji uredništva zbornika »Kačić« i Društvenog doma »Zagreb«.

* * *

»Osservatore Romano« od 27. X. 1990. donosi članak *Luigija Personè* o *Paulu Valéryju* (La responsabilità dell' autore) i *Biagia Buonoma* o *Jacquesu Maritainu* (L'utopia di Maritain si è trasformata in realtà).

* * *

Nakon dezinformacije *Renaulda Lecadrea* u katoličkom dnevniku »La Croix« od 22–23. VII. 1990. o umorstvu Miroslava Mlinara u njegovu članku »La Croatie dans tous ses états« (Uznemirena Hrvatska) i nakon odgovora *Franje Šanjeka* i *Nevena Šimca* u broju od 14. VIII. 1990. ovaj poznati francuski list donosi i daljnje dezinformacije o Hrvatskoj i Jugoslaviji u broju 16–17. IX. 1990. iz pera *Pierrea Rondota* (Croatie et Serbie) i iz pera *Radomira Milovanovića* u broju od 26. IX. 1990. (Albanais et Serbes au Kosovo). Sada »La Croix« od 26. X. 1990. daje prostor izvjesnom *Marku Markoviću,* koji u svom članku »Vers une nouvelle persécution des Serbes orthodoxes« (Prema novom progonu pravoslavnih Srba) donosi nove dezinformacije kao odgovor na članak *Šanjeka* i *Šimca.*

* * *

U povodu 10. obljetnice postojanja HKD *»V. Fran Mažuranić«,* održana je 5. listopada svečana Akademija u velikoj dvorani Hrv. dušobr. Centra u Berlinu. Bilo je prisutno oko 400 članova, prijatelja i uzvanika među kojima su bili: predstavnik DHK prof. dr. *Josip Matešić,* predstavnik Matice hrvatske gosp. *Branimir Donat,* dugogodišnji član Deutsche Oper Berlin maestro *Tomislav Neralić,* urednik »Žive zajednice« fra *Ignacije Vugdelija,* novinarka Hrvatskog radija iz Zagreba gđa *Jadranka Kosor,* osnivač »Frana Mažuranića« fra *Rafael Begić* itd. Dječji zbor Hrvatskog dušobr. Centra otpjevao je hrvatsku i njemačku himnu, a gospodin Tomislav Neralić (prateći se sam na glasoviru) otpjevao je po jednu pjesmu iz sjeverne i južne Hrvatske. Grupa mladih izvela je recital sa iseljeničkom tematikom. Podijeljeno je 11 diploma i 20 zahvalnica.

* * *

Na blagdan Male Gospe održao je predavanje u velikoj dvorani Hrvatskog dušobrižničkog centra u Berlinu potpredsjednik Hrvatskog sabora gosp. *Stjepan Sulimanac.* Tema je bila: Moje pisanje i moje stradanje. Oduševio je preko 600 prisutnih u dvorani.

* * *

Radio Slovenija, 1. program, emitirao je u okviru emisije »Literarni nokturno« 4. X. 1990. »Pregršt stihova« pjesnika *Tomislava Dorotića,* našeg suradnika.

* * *

Najbolja pjesnička drama američko-engleskog pjesnika *T. S. Eliota* »Ubojstvo u katedrali« objavljena je nedavno u nas u prijevodu *Marka Grčića.* Izdavači: Kršćanska sadašnjost i Grafički zavod Hrvatske u Zagrebu. Napominjemo da je naša revija objavila esej *Lilli Jaroschke* o stihovanim dramama toga književnika. Dijelove iz »Umorstva u katedrali« koji se citiraju u tome eseju prevela je *Nela Slamnig.* (V. »Marulić« br. 4/89.)

* * *

U ljetnoj sezoni 1990. održano je u zagrebačkoj katedrali devet koncerata na orguljama. Ako je umjetnik izvan naše zemlje, navodimo samo njegovu zemlju (državu), a ako je naš, tada navodimo samo ime i prezime: 1) 12. VII. – Švedska, 2) 19. VII. – SSSR, 3) 26. VII. – Zapadna Njemačka, 4) 2. VIII. Velika Britanija, 5) 9. VIII. – *Hubert Bregant* (uz stogodišnjicu smrti C. Francka), 6) 16. VIII. Velika Britanija, 7) 23. VIII. – *Ivan Marasović,* 8) 30. VIII. *Hvalimira Bledšnajder* i 9) *Željko Marasović.* D.

* * *

U zagrebačkoj katedrali su 22. VIII. 1990. nastupili Zagrebački simfoničari i zbor HRTVZ sa solistima *M. Toić, E.*

Novšak-Houška, H. Matić i F. Petrušanec pod vodstvom *P. Dešpalja.* D.

* * *

U zagrebačkoj je katedrali 7. i 8. IX. 1990. nastupila *Tamara Smirnova-Šajfar* (violina), bivša članica zagrebačke filharmonije, sada članica simfonijskog orkestra u Bostonu. D.

* * *

U Zagrebu je 21. IX. 1990. boravila *Srebrenka Jurinac,* bivša članica zagrebačke opere, koja je za rata prešla u Beč i tamo ostala. Nastupala je s najvećim partnerima i dirigentima svijeta. Razgovor s njom vodio je *A. Celio-Cega* u muzeju »Mimara«. D.

* * *

Na koncertu zagrebačke filharmonije 21. IX. 1990. nastupio je za dirigentskim pultom njezin prijašnji dirigent *M. Bašić* nakon 12 godina. Na programu: *L. v. Beethoven.* D.

* * *

U Zagrebu su simfoničari HRTV 27. IX. 1990. u dvorani »Lisinski« priredili koncert u povodu 150. godišnjice rođenja P. I. Čajkovskog pod vodstvom *P. Dešpalja.* Solist: sovjetski violinist *E. Buškov.* D.

* * *

U Zagrebu, u dvorani »Lisinski«, simfonijski orkestar i zbor HRTV izveli su skladbe *J. S. Bacha* »Muka po Marku« i »Magnificat«, sa solistima, pod vodstvom *V. Kranjčevića.* Isti program izveden je nešto prije (3. X. 1990) u Varaždinu na »Varaždinskim baroknim večerima«. Varaždinska izvedba »Muke po Marku« bila je prva izvedba te Bachove skladbe u našoj zemlji. Prigodom izvedbe u Zagrebu 6. X. tiskan je u programu tekst »Magnificata« na latinskom i hrvatskom jeziku. D.

* * *

U »Glasniku HDZ« od 9. XI. 1990. piše *Božidar Petrač* o nedavno objavljenim »Izabranim pjesmama« *Envera Čolakovića* u izdanju HKD-a i u redakciji dr. *Zlatana Čolakovića.* Autor članka spominje i Čolakovićeve dnevničke zapise, u kojima Enver piše o *Petru Grgecu.* U istom broju »Glasnika HDZ« dr. *Ivan Damiš* u svom članku o hrvatskim svecima navodi citat iz knjige *Petra Grgeca* »Sveta Hrvatska« (čiji je reprint objavljen u HKD-u 1989).

* * *

8. do 10. XI. 1990. održan je u JAZU i u dvorani FTI Međunarodni znanstveni skup *»Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata«* povodom 500. obljetnice rođenja *Ignacija Loyole* i 450. obljetnice osnutka Družbe Isusove.

* * *

U »Obnovljenom životu«, br. 4/90, *Josip Antolović* piše o životu i djelu *Jacquesa Maritaina* a *Mirko Đorđević* o Maritainovu »Integralnom humanizmu«.

* * *

Dana 14. 11. 1990. promovirao je dr. *Zlatan Čolaković* u Sarajevu knjigu »Izabrane pjesme Envera Čolakovića«, koju je nedavno izdalo naše društvo. Ovaj promotorski nastup nazvao je »Povratak emigranta u domovinu«, jer je književnik *Enver Čolaković* za vrijeme

jednoumlja bio u stvari duhovni emigrant u svojoj zemlji. Promocija je održana u okviru predizbornog skupa SDA u dvorani Zetra pred 10.000 ljudi.

* * *

Akademski zbor »I. G. Kovačić« (Zagreb) i Hrvatski komorni orkestar (Zagreb) priredili su 21. X. 1990. koncert u HGZ-u pod naslovom »Hrvatske budnice i junačke pjesme XIX. stoljeća«. Izveli su 20 pjesama. Navodimo naslove njih nekoliko: Glasna jasna od pameti, Prosto zrakom ptica leti, Na vojsku, vitezi valjani, Pojmo pjesmu, mili druzi, Ljubimo te naša diko, S Velebita krik se ori.

Solisti: *K. Cigoj* i *R. Kliškić.* Dirigirao *Ivan Cerovac* (rođen u Zagrebu 1946), novi direktor zagrebačke filharmonije, kojemu je to bio prvi nastup u Zagrebu. Cerovac odlazi, nakon sloma tzv. maspoka, u emigraciju. Popularizirao je vani hrvatsku glazbu od New Yorka do Australije. Uz koncert je tiskan program u obliku knjižice veličine 15,5 x 22, str. 16, s tekstovima pjesama te podacima o pojedincima i glazbenim grupama.

Koncert je održan u sklopu svečanosti u povodu vraćanja spomenika banu Jelačiću na prijašnje mjesto i otkrića 16. X. 1990. D.

* * *

U dva uzastopna broja zagrebačkog »Vjesnika« izašli su članci o našem suradniku prof. dr. *Josipu Buturcu* povodom njegove 85-godišnjice života. U broju od 15. XI. 1990. *Milan Sigetić* izvješćuje o prigodnoj svečanosti u čast Josipa Buturca, održanoj u Vrbovcu dan prije. Slavljeniku je čestitao akademik *Andro Mohorovičić.* Usporedno s tom svečanošću Buturčevo je djelo predstavljeno na tribini HKUD-a »Petar Zrinski«, a prisustvovali su saborski zastupnici I. Gaži, J. Pankretić i D. Hrastovac, predsjednici susjednih općina, predstavnici Katoličke Crkve i brojni drugi gosti. — U broju od 16. 11. 1990. Milan Sigetić u prilogu pod naslovom »Čovjek za sva vremena« (sa slikom Josipa Buturca) detaljnije piše o navedenim priredbama, te daje i glavne podatke o slavljeniku kao teologu, povjesničaru, književniku, etnologu i arhivistu.

* * *

Mješoviti pjevački zbor *»Lira«,* o kojem pišemo na str. 836 ovog broja »Marulića«, proslavio je 14. 11. 1990. vrlo svečano i u prisutnosti uglednih političkih i kulturnih radnika tridesetpetu godišnjicu osnutka.

* * *

U prepunoj crkvi sv. Marka održan je 3. XI. 1990. koncert u okviru kojega je izvedena »Kantata o kralju Zvonimiru« *Vinka Glasnovića* na tekst pjesnika *Mirka Validžića,* našeg suradnika. Mirko Validžić je prije glazbene izvedbe izgovorio tekst svoje kantate. Sudjelovalo je više crkvenih i drugih zborova, a ulogu kralja Zvonimira otpjevao je *Ivan Mihaljević* iz Los Angelesa. Također su izvedene Glasnovićeve solističke i zborske popijevke na tekstove A. G. Matoša i D. Domjanića. MB)

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (73) 729
***Rajmund Kupareo:** Ekstaza prirode u svetoj noći 733
Uredništvo: Stjepan Krčmar (1920–1990) 734
Mile Maglić: Zapisi iz emigracije (I.) 736
Književne večeri HKD 738
***Mato Marčinko:** Ima jedna zemlja 739
Jakov Ivaštinović: Šutnja oko pjesnika Ante Jakšića 741
***Keti Remetin:** Brža je rijeka 744
***Blago Vrankić:** Plodišta 745
***Tomislav Karamarko:** Stari kraj 746
Đuro Vidmarović: A. G. Matoš kao svjedok dijaspore 747
***Milan Radić:** Stolarski strug 761
***Tomislav Dorotić:** Mea culpa 762
Mil. P.: Dva velikana glazbene umjetnosti u prošlome stoljeću 763
***Vladimir Bažant:** Hrvatski križni put: Treća postaja – Četvrta postaja 765
M. Slade-Šilović: Radovanovi dani 766
Nikica Talan: Fernando Pessoa: U bijegu od izgubljenog identiteta 767
***Fernando Pessoa:** Pjesme (izbor) – preveo N. Talan 770
Trpimir Macan: Hrvatski puti Ivana Kukuljevića Sakcinskog 773
***Anita Pavić:** Ljubav 785
***Tomislav Karamarko:** Zagreb 786
Alojz Jembrih: Domjanićev pledoaje za hrvatsku kulturu 787
***Enver Čolaković:** Lijepa naša ... (ciklus iz neobjavljene pjesničke zbirke MINIJATURE) 792
Mladen Jurčić: Paul Valéry ili čin čistote 794
Rudolf Hrašćanec: Kriza kulture 798
***Šimun Matija Kotarski:** Ples jednog ludila 804
Vučja hrana 805
Nove publikacije 806
Josip Buturac: Iz povijesti Glogovnice 807

Mišljenja i reagiranja

S. M.: Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike Ilije Garašanina 811
Ante Sekulić: Oko istine u knjizi o bačkim Bunjevcima 823

Mozaik

Mirko Petravić: Prve novosezonske predstave 835
Đuro Fabjanović: Uspješno gostovanje mješovitog zbora »Moša Pijade« u Španjolskoj 836
Mil. P.: Jednom dragom prijatelju 838

Knjige

Ivan Sović: Knjiga o daljoj i bližoj prošlosti hrvatskog jezika 839
Jerko Ivanković: Poezija Ružice Soldo 846
Antun Removčan: U novim okolnostima 848
Ivo Slaviček: Jezik patnikâ i jezik patnik 849
Za utjehu i užitak 850
K. M-lo: Fabrijev roman »Vježbanje života« i na pozornici 850
Tomislav Heres: O državi Tome Akvinskog 851
I. B-vić: Duhovni snimci u koloru 858
Jakov Ivaštinović: Poezija na početku 859
V. D.: Mijo Brlek: Leksikograf Joakim Stulli 860
Svevlad Slamnig: Život predočen pjesmom 862
Petar Zdravko Blajić: Bajke kao odbljesak životne mudrosti 864

Vijesti

Iz domovine i svijeta 866

MARULIĆ – hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredнički odbor. Glavni i

ANTOLOGIJA HRV. DRAME (HEĆIMOVIĆ)
886-2
ANT

OTVORENO

BREŠKOVIĆ: MARINKOVIĆ: GLORIJA MATKOVIĆ: HERAKLO
PUSTOLOV PRED VRATIMA BREŠAN: PREDSTAVA
KRLEŽA: U AGONIJI HAMLETA U SELU MRDUŠI
– TOMIĆ: NOVI RED
– SRDANOVIĆ – POVRATAK
VOJNOVIĆ – DUBR. TRILOGIJA
OGRIZOVIĆ – HASANAGINICA
KOSOR: POŽAR STRASTI
MUKA SV. MARGARITE, DUNDO M., DUBRAVKA,
JURJEVIĆ, STILLI: RATE KARMALICA